

თბილისის შრომის წითელი ღრუზის ორდენოსანი
სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ბ ე ჯ ა ნ ა ბ ა ჯ ო ო დ ე

მითმცემი დასაბუთებული
ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი 1978

ნაშრომი წარმოადგენს ერთგვარ ცდას, ქართულ წარმართულ პანთეონში შეიყვანოს ახალი ღვთაებები და წარმოაჩინოს ახალი საკულტო ტერმინები.

წიგნი განკუთვნილია სტუდენტი-ფილოლოგებისა და ქართული მითოლოგიით დაინტერესებულ პირთათვის.

რედაქტორები: თ. ოპროშჩიკი, ზ. კიკნაძე

© თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1978

70202

A ————— 40—78

M 608(06)—78

წიხასიტიკაობა

მითოლოგიის განვითარებაში განსაკუთრებული ადგილი ეკავა მითური არსის ციდან მიწაზე გადმოტანას. რაც ადრე ხდებოდა ცას არენაზე ღრუბლებს შორის ელვითა და ჭექით, ლოკალიზებულ იქნა მიწაზე. თუ მითებში ლაპარაკია მთებზე, ეს მთები მიწიერი კი არაა, ზეციერია; თუ გამოქვაბულია ნახსენები, სადაც ძროხებია გამოწყვდეულა, არც ძროხები და არც გამოქვაბულები მიწიერად არ უნდა ვიგულისხმოთ, ღრუბლისმიერაა. თუ ზღვასა და გემზეა საუბარი, ესეც ცის სურათია. ზღვა ციური სივრცეა, გემი — ღრუბელი¹. ამიტომაც ცა და ცის მოვლენები ადამიანის ყოფიერებაზე ძლიერ ზემოქმედებას ახდენენ. ადამიანი მათ არსებობას თავისგან დამოუკიდებლად ვერ ხედავს: ციური არსებების სახელს არქმევენ მიწიერ საგნებს და სხვ. მაგალითად: ხშირად გვხვდება საქონელზე რაიმე მკაფიო ნიშანი, ან ვარსკვლავის მსგავსი, ან ნახევარმთვარესი. ის, რაც ცაშია, დედამიწაზეც იძებნება, მზისა და მთვარის ნიშნებს ძველი ადამიანები მითურ გმირებსაც უძებნიდნენ. ნ. მარი ხარის შუბლზე თეთრ ნიშანს ცის სიმბოლოდ აღიარებს. მსგავსი მოვლენა დასტურდება რუსულ პოეტურ ფოლკლორში:

Чудо в тереме показалось:
На небе Солнце — в тереме Солнце;
На небе месяц — в тереме месяц,
На небе звезды — в тереме звезды,
На небе зоря — в тереме зоря.
И вся красота поднебесная².

უამრავი მსგავსი მაგალითის მოყვანა შეიძლება იმის დასამტკიცებლად, რომ ცა და ცის მკვიდრნი დედამიწასა და ცხოველში იგულისხმებიან; ცაში მომხდარი პროცესი ადამიანშიც მეორდება³.

¹ В. с. в. Миллер, Очерки Арийской мифологии в связи с древнейшей культурой, I, 1876, стр. 87.

² А. Афанасьев, Поэтическое воззрение славян на природу, III, 1865, стр. 115.

³ იქვე, გვ. 117.

მ. ჩიქოვანი, ეხება რა სიტყვასა და საგანს შორის კავშირს, წერს:
„პირველყოფილი ადამიანი სიტყვას მაგიურ მნიშვნელობას აძლევს. მისი წარმოდგენით სახელსა და საგანს შორის მჭიდრო კავშირი არსებობს“. მკვლევარს მოჰყავს ვანდრიესის აზრი აღნიშნულ საკითხზე. რომელიც ამბობს, რომ „სიტყვა დიდხანს, მრავალი საუკუნის განმავლობაში იყო არამართო პირობითი ნიშანი, არამედ საგნის შემადგენელი ნაწილიც. იგი თითქოს, როგორღაც ფლობდა თვით საგნის თვისებებს. ადამიანი ვერ არჩევდა ნიშანს საგნისაგან“⁴. ადამიანის მიერ სახელსა და საგანს შორის გაიგივებაზე კი აგებულია მთელი საიდუმლოება სიტყვის მაგიური მნიშვნელობისა.

დღეისათვის არც ერთ მიმართულებას — ლინგვისტურსა თუ ეთნოლოგიურს, აღნიშნულ საკითხზე აზრი არ შეუცვლია.

ცნობილია, აგრეთვე, რომ ონომასტიკა მითური გმირების სახელებით იკვებებოდა. ქართულ ხალხურ პოეზიაში გვხვდება ღვთაებისადმი მიმართვა:

ყმასად უმატე გიორგი (ვარიანტში ჭავთარი),
თუ გინდა მოსახელენი⁵.

მოყვანილ სტრიქონში ხალხი სთხოვს მფარველ ღვთაებას გამრავლებას, თუ ღვთაებას სურს მოსახელენი, მისი სიძლიერის მაღიარებელი ჰყავდეს. ქართულ ხალხურ სიტყვიერებაში უამრავი მაგალითი გვხვდება იმის დასადასტურებლად, რომ ხალხს ტენდენცია ჰქონდა მითურ გმირთა, თუ ღვთაებათა სახელების გადმოორქმევისა.

საკულტო სახელის შერქმევის მიზეზად ითვლება ხალხის სურვილი, ჰქონოდათ ისეთივე უნარი, როგორიც მათ მფარველ ღვთაებას (ან მითურ გმირს) ჰქონდა. აღნიშნულმა მიზეზმა განაპირობა ამირანის სახელის პოპულარიზაცია. ამავე მიზეზით ერქმეოდა ქართველ ბავშვებს შ. რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ და ფირდოუსის „შაჰ-ნამეს“ გმირთა სახელები. ხალხურ გამოთქმებში კვლავ ცოცხლობს ფრაზები: „ისეთი კაცის სახელი ჰქვია, რომ არ შერცხვებოა“. „ჩემი მოსახელე ცუდი კაცი არ გამოვაო“ და სხვ. სახელთა შერქმევის მიზეზის კვლევას მაგიაზე დავყავართ.

ქობულეთის რაიონის ს. აქყვისთავეში არსებულ ციხეზე საინტერესო თქმულება არსებობს. ციხის პატრონი ვინმე ელია ყოფილა.

⁴ მ. ჩიქოვანი, მიჯაჭვული ამირანი, თბ., 1947, გვ. 204.

⁵ ქართული ხალხური პოეზია, I, თბ., 1972, გვ. 124.

ელიას მოუტაცია ვინმე ცეცხლადის ქალი. ქალის წართმევის შიშით ელიას აღნიშნული ციხე აუშენებია და შიგ შეუფარებია თავი⁶. მეორე გადმოცემით, აღნიშნული ციხის პატრონი ელია ძლიერ მორწმუნე ყოფილა.

ელია ქართულ მითოლოგიურ პანთეონში ელივისა და ქუხილის ღვთაებაა. მოყვანილი აქმულების მისეღვით იგი ცეცხლადის ქალს იტაცებს. ღვთაებები ცეცხლური ენერგიის მქონენი არიან, ამით გვარი ცეცხლადსა საყურადღებო მინიშნებებს გვაძლევს. ცეცხლის მოტაცება უცხო არ იყო მითოლოგიის გარკვეულ ეტაპზე, ხოლო ქალის, როგორც ზოგადი სინათლის და სიბრძნის სიმბოლოს, მოტაცება ქაბუჯური პერიოდის მითოლოგიაში ჩვეულებრივ მოვლენად ითვლება. ადვილად შეიძლება უძველეს აქმულებას მითურ გმირთა ეპოქაში ასეთი სახე მიეღო.

ქართულ მითოლოგიაში ელია გვხვდება ცეცხლის სახელადაც, მოვიყვანოთ მაგალითი ახლად ჩაწერილ სეანურ „ამირანიდან“:

დეგმა დაუძახა ჩუჩკერტანს, ზედ შეჲდა. „... ჩუჩკერტანმა შეყო ცეცხლში თავი და აიღო ელია“⁷. კეთილი მითური გმირები — ამირან, ბადრი და უსუპი, რომლებიც დევს ებრძვიან, ჩუჩკერტანის ცეცხლისაგან მაგიური ხერხით ძლივს დაიხსნიან თავს. როგორც ვნახეთ, მითური ცხოველი ცეცხლის ალიდან იღებს ცეცხლს — ელიას, რომლითაც იბრძვის. ელიას სახელს ქვეშ ვიცოდით ქექა-ქუხილის ღვთაება და წმ. ელია, ახლა კი ელია უშუალოდ ცეცხლური ძალის, იგივე ცეცხლის სახელად ჩანს. მათ შორის საერთო უნარია ცეცხლური ძალა, ორივეში შეიმჩნევა აღნიშნული უნარი, ამიტომაც ორივეს ელია ჰქვია. მიწაზე ცეცხლს უამრავი ნივთი აჩენს, ხოლო ცეცხლური ენერგია, ყოველ არსში იყო ნავარაუდები. ე. ი. ღვთაების უნარით ისაზღვრება მიწიერი არსების უნარიც. ადამიანმა აღიარა რა ცეცხლური უნარი უპირველეს უნარად, იგი შეამჩნია ყოველ ნივთსა და მოვლენაში. ამიტომ სახელსა და ნივთს შორის მაგიური კავშირის პრინციპის საფუძველზე მიწიერ არსსა და მოვლენაში ღვთაების სახელი შეჰქონდათ. ასეთი მიზეზით მკვიდრდებოდა ღვთაებათა სახელები სიტყვებში;

ქართულ ზეპირსიტყვიერებასა და მხატვრულ ლიტერატურაში

⁶ თსუფა № 5641 (თსუ ფოლკლორისტიკის კათედრის არქივი).

⁷ თსუფა № 8049 (სეანეთის ექსპედიციის მასალები, ჩამწ. პროფ. ქს. სიხარულიძე).

მითურ არსება აღს განსაკუთრებული ადგილი უკავია. იგი ქალური არსებაა, მისი მწალი სახეობაა ქალღვთაება დალი, სხვადასხვა გადმოცემაში აღსა და დალს შორის სხვაობა მინიმუმამდე დადის. ფუნქციონალურად ალი დეგრადირებული დალია. ამ საკითხზე მეცნიერები აღარ კამათობენ.

ამავე დროს, სიტყვა ალი არ არის მხოლოდ მითური არსების სახელი. საგნის წვის პროცესშიც გვხვდება სახელი—ალი. აღნიშნულ სახელებში ბგერული განსხვავება არ არის; ალი ჰქვია მითურ ქალ არსებას და ალი ჰქვია ცეცხლიდან ავარდნილ წითელ ტალღასაც.

ვიტყვი — „სახლის სახურავს ალი მოედო“ — „ცეცხლი წაეკიდას“ სინონიმად. „ალი ავარდა“, „ლოყებზე აღმური, ან ალი მოედო“, „სიმწრის ალით იწვოდა“ — ადამიანის შინაგან ტკივილზე ვუთითებთ და სხვ. წინაპრები ამ ორ არსებას — მითურ აღსა და ცეცხლის აღს საინტერესოდ წარმოგვიდგენენ. ისინი მითური გმირის დაბადების სურათს შემდეგნაირად წარმოისახევენ და მღეროდნენ:

ზღვამ შვა ნათელი ლერწამი,
ლერწმის ყელიდან ამოდიოდა კვამლი,
ლერწმის ყელიდან ამოდიოდა ალი,
ალიდან ამოდიოდა ვაჟი.
მას ჰქონდა წვერი ალისებრი,
ხოლო თვალები მზე^ა.

მოყვანილი ლექსიდან ჩანს, რომ ცეცხლის ალური ნაწილიდან იბადება მითური გმირი.

ალი, როგორც ღვთაებრივი ძალა და სულიერი არსება, აღიარებული იყო ცეცხლთაყვანისცემის პერიოდში. ამიტომ მისი სახელის მიწიერი ცეცხლის ერთ-ერთი სახეობის სახელად, სინონიმად მოტანა ადვილად შესაძლებელია; ამავე დროს, იგი კეთილ ღვთაებად იყო აღიარებული, სხვა შემთხვევაში ქართული სიტყვების შემადგენლობაში ვერ დამკვიდრდებოდა.

ქვემოთ შევეცდებით მსგავსება მოვნახოთ აღსა, დალსა და სხვა მსგავს, ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში შემორჩენილ, შედარებით კულტურულ ქალღვთაებებს შორის.

^ა პ. ი ნ გ ო რ ო ყ ვ ა, ქართული მწერლობის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა, ქურონ. „მნათობი“, 1939, № 11, გვ. 180.

ქალღმთაებზე დალის, დარიასა და შერიას განაწილისათვის

ქართული მითური ძირების აღიარებული პერსონაა ქალღმთაებზე დალი. დალი უამრავ თქმულება-ზღაპარსა და გადმოცემაშია შესული. ქალღმთაებზე განსაკუთრებით გამოკვეთილი ფორმით წარმოგვიდგება მონადირესთან ურთიერთობაში. მოვიყვანოთ მაგალითები გადმოცემებიდან დალისა და მონადირის ურთიერთობის შესახებ.

„დალი, რომელიც მოეწონებოდა, იმ მონადირეს გამოეცხადებოდა. მეელაპარაკებოდა, მეესაუბრებოდა, მასთან ღროს გაატარებდა.

რო მოვიდოდა მონადირე სახლში — ქალს აღარ გაეკარებოდა, რომ მიჰკარებოდა, მეორედ ნადირობიდან ცოცხალი აღარ დაბრუნდებოდა.

ერთი შემთხვევა იყო სვანეთში ჩემს ხსოვნაში. წავიდა სანადიროდ კაცი. უნახავს დალი, შეჰყვარებია, დარჩენილა მასთან მალა მთაზე, კლდეში, დალს უჩუქნია ქარვის მძივი. მაგ კაცს ჯიბეში ჩაუდევს. დალს დაუბარებია: „შენ ეს მძივი არავის მისცე: არავის აჩენო და არ მიეკარო არც ერთ ქალსაო“.

ამის შემდეგ ძალიან კარგი ნადირობის ბედი მიეცა. ბოლოს, შემთხვევით, ცოლს ჩაუყვია ხელი ახალუხის ჯიბეში, ამოუღია მძივები და შეუნახავს. არ გახსენებია ქმარს, ამის გაუხსენებლად წასულა სანადიროდ, თან ამხანაგები გაჰყოლიან.

დაუწყეს სროლა ჯიხვებს. უცაბედად დაეცა ეს კაცი და მოკვდა და ეს ჯიხვები გადადიან თურმე მის სხეულზე და ეძახიან: ყაზბექო, ყაზბექო *, ჯიხვებმა გადაუარეს ზემოდან. დააბრალებს მაშინ ყველაფერი იმ მძივის დაკარგვას¹.

მძივის დაკარგვა დალის სიყვარულის უგულვებელყოფაა, ხოლო

* ყაზბექ გელოვანი ყოფილა მისი სახელი (მთქმ. შენიშვნა).

¹ ელ. ვირსალაძე, ქართული სამონადირეო ეპოსი, თბ., 1964, ტექსტები, გვ. 17.

ჩიხვების მიერ მონადირის დაღუპვა, დალის მიერ მონადირის დასჯა.

ქალღვთაება საყვარელ მონადირეს მასთან ურთიერთობის გამე-
ლანებისათვისაც სჯის^{**}. მაგალითად:

„ჩემი მეგობარი იყო გეგი მარგიანი, ცნობილი მონადირე. გეგ
მარგიანს ჰყვარობდა დალი.

„— თავს არ ვაკადრებდით, — ამბობდა გეგი, — თორემ რამ-
დენსაც ვახოვდი, იმდენ ნადირს მაძლევდაო.

შეჰყავდა დალის თავის კლდეში და იქ უდებდა პირობას, რომ არ
გაემხილა გეგის მასთან ურთიერთობა. იმ ნადირს, რომელიც გეგის
არ უნდა მოეკლა, ჰქონდა გარკვეული ნიშანი. ეს იყო ნიშანი და-
ლისა და გეგის უნდა დაეცვა ყოველთვის. ნადირს რომ მოკლავდა,
შესწირავდა დალს მის გულ-ღვიძლს. საერთოდაც ასე ხდებოდა: ჩა-
მოთვლიდნენ იმ სანადირო ადგილებს, სადაც საერთოდ ნადირობა
სწარმოებდა სვანეთში და გულ-ღვიძლს ადგილის ღედას — ხოჯა
დალს სწირავდნენ. პირველად ახსენებდნენ მხოლოდ სანადირო ად-
გილს და გარეულის მწყემსს დალს.

გეგის, როგორც ეტყობა, თავი ვერ შეუთქავებია და უღალატია
დალისათვის. ერთ დღეს დალი შეხვდა და უთხრა:

— შენ ჩემთან დადებული პირობა არ შეასრულე და შენი სი-
კეთე დღეის იქით არ იქნება. ამის შემდეგ მოუვლინა ავადმყოფობა,
უცნაური-კანკალი და ნადირობა აუკრძალა“[‡].

საყვარელი ადამიანის მიმართ ქალღვთაების განსაკუთრებულ
პატივისცემაზე უამრავ მაგალითს ვხვდებით. მაგალითად:

„... ერთმა დალმა თქვა: — რა ეშველება მკვდარსაო! მეორემ
უპასუხა: — მაგას მე წავალ, მე ჩავაცმევ და მე მოვუვლი. იმას დე-
დის მოვლა არ შეეფერება...“[‡].

ამ გადმოცემაში დედა შვილის გაპატიოსნებაში დალებს მხო-
ლოდ ხელს უშლის.

სიყვარული დალისა მონადირისადმი საპასუხო სიყვარულად უნ-
და მივიჩნიოთ. ქალღვთაება საყვარელ ადამიანს, ცოცხალს უხვად
ასაჩუქრებს, ხოლო მიცვალებულს ხელს არ აკლებს. ქალღვთაებათა

^{**} ქრისტიანობამდელი რელიგიების დამახასიათებელი თვისება იყო ღვთა-
ებებთან ურთიერთობის, ანუ ღვთაებრივი მისტერიების მკაცრი დაფარვა.

[‡] ელ. ვ ი რ ს ა ლ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 218.

[‡] იქვე, გვ. 216.

ეს უნარიც ქრისტიანული პრინციპის მითურ ძირად უნდა მივიჩნიოთ; მოვეყვანოთ მაგალითი სახარებიდან: სულიერი ძალები ადამიანებისაგან მოითხოვენ პირველ რიგში მათდამი სიყვარულს.

„რომელი მოვალს ჩემდა და არა მოიძულოს მამა თავისი და ცოლი და შვილნი და ძმანი და დანი და შერმე კუალად სულიც თვისი, ვერ ხელ-ეწიფების მოწაფე ყოფად ჩემდა (ლუკა 14, 26)“.

დალი სანამ შეიყვარებს მამაკაცს, წინასწარ მოითხოვს მისგან პირობას, როცა საყვარელი ამ პირობას დაარღვევს, მხოლოდ მაშინ ლუპავს. ამიტომ სანამ დალი შეიყვარებდა, მანამდის უნდა ეთქვა ცოლს შევირთავო, შემდეგ უკვე გვიანი იყო;

დალი ბოლომდე ერთგულ პიროვნებას ვალში არ რჩება. ბექა გულბანზე გადმოცემის ფინალის თანახმად:

„ღრმა მოხუცი ბექაი (დალის საყვარელი ბ. ა.) როცა კვდებოდა, ქირისუფალი დაითხოვა და უთხრა: მარტო დამტოვეთო: როდესაც გარდაიცვალა, მოვიდა მისი შეყვარებული დალი — ცხედარი გაბანა, შემოსა, სამი დიდი სანთელი აუნთო თავთან და ფეხებთან, დაიტირა და დატოვა ისე“⁴.

ქრისტიანული მოძღვრებით ბერებსაც განაკუთრებული საზღაური ეძღვნებათ საიქიოს, მათაც ელოდებათ საუკუნო სასუფეველი. მონადირე აღნიშნული მომენტიცაა მეუღლბნოე წმინდა მამის პირველად სახედ უნდა ვიგულოთ.

მოყვანილი თქმულება საყურადღებოა იმ მხრივაც, რომ რელიგიის შექმნის პირველი საფეხურები ზოგადკაცობრიული მორალის უკიდურეს შეგრძნებასა და მისი დაცვის პრინციპულობაში ვლინდება. ქართულ მითურ დეტალებში მკაცრად იგრძნობა ის ძალა, რასაც შემდგომში მონოლითური რელიგიები ამჟღავნებდნენ. მაგალითად, ქრისტიანული წმინდა მამების ზოგი ყოფითი პრინციპი არაფრით არ განსხვავდება დალის საყვარლის, ბექა გულბანის პრინციპულობისაგან. ბერებს ბერობამდე მიცემული ფიცის დარღვევის უფლება არ ჰქონდათ, უკიდურეს შემთხვევაში, წაწყმდებოდნენ. ამ საკითხზე ქრისტიანი თეოლოგების წიგნებსა და ბერ-მონაზონთა ცხოვრებიდან შეგვეძლო მოგვეყვანა უამრავი მაგალითი, მაგრამ რელიგიის სიმკაცრის დასადასტურებლად უფრო დამაჯერებლად

⁴ ელ. ე ი რ ს ა ლ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 214.

ქლერს დიდი ქართველი მწერლის ილია ჭავჭავაძის პოემა „განდეგილის“ ძირითადი იდეა: მოვიყვანო ადგილებს აღნიშნული პოემიდან.

განმარტოებული მეუღლანოეს სენაჟში შემთხვევით მოხვედრილ ქალიშვილსა და ბერს შორის ასეთი დიალოგი იმართება:

— ან შენ როგორ სძლებ უწუთისოფლოდ! — ეკითხება ქალი ბერს

მერე იცი კი რა-რიც ტკბილია

აქ სიკვდილია, იქ კი სიცოცხლე,

აქ ჭირია და იქ კი ლხინია.

— „როგორ მოეშორდი?... რა გითხრა, შეილო?

ყველაზე უფრო სული ტკბილია,

იგი ტყვე არის წუთის-სოფლისა

და ეგ ყოველი მის ბოჩკილია“,

— „მაშ, ვინც ჭეყნად ეართ, ყველა

წაეწყმდებით,

ველარ დავიხსნით ვერაფრით სულსა?“

— „ხსნა ყველგან არის... ხოლო გზა ხსნისა

ესეთი მერგო მე... უბედურსა...“

—:—

„უბედურსაო“?!, და მწირსა უცებ

გულს ელდა ეცა ამ სიტყვის თქმაზედ...

ესეთი სიტყვა ხომ ჩივილია,

და ვით მოადგა იგი ენაზედ? ⁵

დიდი შემოქმედის აქ მოყვანილი თვითმული ფრაზა თეოლოგიის თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ყურადღებას მოითხოვს, ჩვენ მსოფლოდ ზემოთ ნათქვამის დასასაბუთებლად მოგვყავს. ამ შემთხვევაში ნახმარი სიტყვა „უბედური“ მონადირისაგან დალის ღალატს უთანაბრდება და ბერიც იღუპება.

დალი მოყვარული და დალი შურისმაძიებელი, ასეთი სახით წარმოგვიდგება იგი, სწორედ ამ ძირებშია მსგავსება აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში ცნობილ მითურ ქალ დარიასა და ქალღვთაება დალს შორის.

დარიალის ხეობაში (ყაზბეგის რ-ნი) დღესაც ჩანს დანგრეული ციხე-კოშკი, რომელსაც გადმოცემით დარიას ციხეს უწოდებენ. თუ, საიდან შეერქვა ეს სახელწოდება, ამის შესახებ არსებობს მრავალი გადმოცემა. ჩაწერილი მასალები ერთმანეთისაგან ძირითადად არ

⁵ ილ. ჭავჭავაძე, პოემა „განდეგილი“, თხზ., თბ., 1957, გვ. 163.

განსხვავდება. მათი უმრავლესობა რუს მოგზაურებს ეკუთვნით. გადმოცემას დარიასა და დარიას ციხეზე დღესაც ვხვდებით. მოგვყავს მე-19 საუკუნის ეს ჩანაწერები. ავტორს 1827 წელს გაუვლია დარიალის ხეობაში და დარიას ციხეზე გაგონილს გადმოგვცემს:

„თერგის მეორე მხარეზე მიუწვდომელი კლდე ინარჩუნებს უძველესი ნაგებობის რაღაც გარკვეულ კვალს. მისი ნარჩენები (ნაშთი) ერთი შეხედვით ჰქმნის იმის წარმოდგენას, რომ აქ ოდესღაც ზებუნებრივი არსება ბინადრობდა. მთელი გულისყურით ეცდილობდი მოძებნოვებიანა ამ ნაგებობის შესახებ ცნობები. ზოგიერთთა გადმოცემით აქ დედოფალი დარია ცხოვრობდა, ველური ხალხების მიერ დევნილი; სხვები გვარწმუნებენ, რომ ეს იყო ჯადოქარ დარიას საცხოვრებელი და ა. შ. საუკუნეებით შენიღბულ ქეშმარიტებაზე, ეფარება რა ამოუცნობლობის ფარდა, შეიძლება მხოლოდ იმის დაშვება, რომ დარიას სახელი — (თვით ხეობას, დარიალის ხეობას ჰქვია) — უსაფუძვლოდ არ არის ნახსენები“⁶ — წერს მოგზაური და მართალიც არის, რადგან მთელი ხეობის კლდეებს და ხეობას მიაწერო რომელიმე სახელი, ამისათვის გარკვეული საფუძველი უნდა არსებობდეს.

შემდეგ:

„გადმოცემით იმიტომ ჰქვია დარიალი, რომ ძველად აქ ცხოვრობდა ქალი დარია, ყაჩაღთა მეთაური, რომელიც ქვეყანას შიშის ზარსა სცემდა. ახლაც კი მოჩანს ციცაბო კლდეზე აშენებული ქვის ნაგებობის ნანგრევები (ნაშთი) და ჰქვია დარიას სახელი...“⁷ სხვა ავტორთან კი ყაჩაღი ქალი ავხორც ქალად იქცა, მაგალითად: „გზაში შემოგვაღამდა და ჩვენ გვიან ჩავედით კობში. სანგრისაგან (სანგარა, რედუტი) შორი-ახლოს კლდეზე მოჩანს (სდგას) უძველესი კოშკის ნანგრევები. ძველი გადმოცემით, კოშკში ცხოვრობდა ახალგაზრდა დედოფალი. იგი ყველა გამვლელს იტყუებდა, ვისაც არ ძალუძდა დაეკმაყოფილებინა მისი ვნებები, თერგში აგდებდა. და ბოლოს, რო-

⁶ Записки во время поездки из Астрахани на Кавказ и в Грузию в 1827 году. Москва, 1829, стр. 104—105.

⁷ Шесть писем о Грузии и Кавказе, написанные в 1833 году Платоном, М., 1934, стр. 41.

მელილაც ირანის შაჰმა, გაიგო რა მისი სილამაზის შესახებ, ალყა შემოარტყა და ააოხრა იგი (კოშკი)“⁸.

დიდი რუსი პოეტი მ. ლერმონტოვი ნაწარმოებში „თამარი“ ლეგენდის გმირად მეფე თამარს ასახელებს:

შორს დარიალის უდაბურ ხევში,
იქ, სადაც თერგი ბობოქრობს ქვებზე,
ქველბურ კოშკის კედლები მთებში
შეად მოხანდა პიტლო კლდეზე.
იმ ვიწრო კოშკში მაღალი თალით
ცხოვრობდა ქალი-მეფე თამარი;
ცის ანგელოზი, წარმტაცი სახით,
და ვერაგობით დემონის დარი⁹.

ამ ლექსმა დიდი კამათი გამოიწვია ქართველ და უცხოელ მეცნიერთა შორის. ზოგი მკვლევრის აზრით ლერმონტოვმა თვითნებურად შეცვალა „დარია“, „თამარით“.

ალ. ხახანაშვილი დარიალის ხეობაში მოგზაურობის დროს მოისმენს მსგავს ლეგენდას და გვთავაზობს ლეგენდით მიღებულ ზოგ შთაბეჭდილებას.

„იმდენი თქმულებაა შემონახული კავკასიაში ლეგენდარულ მეფე თამარზე, მის განთქმულ სილამაზესა და დემონისტურ მზაკვრობაზე, რომ ამჟამად მთელი ლიტერატურა დაგროვდა ამ საკითხის გარშემო. ხალხური ტრადიცია განსაკუთრებით განამტკიცებს მსგავს თქმულებებს ციცაბო კლდეზე აგებული კოშკის ნანგრევების შესახებ დარიალის ვიწრო ხეობაში, სადაც წყვილიადში მოჩხრიალებს თერგი. ამას წინათ გზად მე მოვისმინე მეეტლისაგან ის ვერსია ამ კოშკისა და მისი იდუმალებით მოცული ბინადრის შესახებ, რომელიც დღემდე არ ყოფილა პრესის სახით ცნობილი.“

ცხოვრობდა ორი და. ერთ-ერთი მათგანი იყო ღვთის მოსავი და თავი შეაფარა ანანურის მახლობლად მდებარე კოშკს, ხოლო მეორე, გრძნეული—დასახლდა თერგის მახლობლად მდებარე კოშკში. ეს უკანასკნელი მგზავრებს იწვევდა ღამით, ხოლო დღით თავმოკვეთილებს ყრიდა გიყი თერგის ტალღებში. როგორც ჯადოქარს, ამ

⁸ На пути к Тифлису, Записки Н. Н. Муравьева (Душети, 31 октября, 1816 г.). Русский архив, М., 1886 г., стр. 461.

⁹ მ. ლერმონტოვი, რჩეული თხზულებანი, I, 1948, გვ. 140, „თამარი“ (თარგმანი კ. ნადირაძის).

ქალს ვერავითარი ძალა ვერ სძლევდა, ტყვიაც კი ვერაფერს აკლებდა მას. მხოლოდ დიდი ხნის შემდეგ რუსის ჯარისკაცმა შეძლო მოეკლა იგი საფეთქელთან მუნდირის ღილის ძლიერი დარტყმით, რომელიც შელოცვას და გრძნეულობას არ ემორჩილება. ჯადოქარის გვამი თერგში გადააგდეს, ხოლო კოშკი ღვთის ბრძანებით დაინგრა. ჯადოქარი თამარის სახელი დაწყევლილ იქნა და ვერსად ვერ მიაგნეს მის კვალს, მხოლოდ (ღვთისმოსავ დას ბ. ა.) ბოლო დროს — დამატა მეეტლემ — მეფე თამარს კეთილდღეობითი ცხოვრებისათვის ღვთის წყალობა მიენიჭა და მისი ნეშტი ამჟამად ასვენია მცხეთის ტაძარში, როგორც წმინდანისა.

ამ ლეგენდაში, რომელიც დიდად ემსგავსება თქმულებას და საფუძვლად დაედო ლერმონტოვის ცნობილი ლექსის სიუჟეტს, ჯეროვან ყურადღებას იმსახურებს უკანასკნელი დის სიკვდილის თავისებურება და გაორება. თანამედროვე პირობებში თამარის ამგვარი დახასიათება მოწმობს ლეგენდარული თამარისა და ისტორიული მეფე თამარის აღიარებას. ეს აღიარება ხდება, ასე ვთქვათ, ჩვენს თვალწინ, მაშინ როდესაც უკანასკნელ 5—6 წელიწადში მეფე თამარის, პოეტი რუსთაველისა და საქართველოს სხვა გამოჩენილ მოღვაწეთა სახელები გამოჩნდა წიგნის ყდებსა და ეტიკეტებზე¹⁰.

ლეგენდარული მეფის დაღუპვას, როგორც ვნახეთ, სპარსეთის შაჰსაც მიაწერდნენ. ეს ორი ძლიერი მონოლითური რელიგიის წარმომადგენელი ყოველი ხერხით ებრძოდა ადგილობრივ ღვთაებებს.

ლერმონტოვის ცხოვრების და შემოქმედების ცნობილი მკვლევარი ი. ანდრონიკაშვილი ეყრდნობა ალ. ხახანაშვილის გამოქვეყნებულ ლეგენდას და ასკვნის, რომ: მ. ლერმონტოვის „თამარში“ მოხსენიებული ქალი არის თამარ მეფის „მრუში და“, რომ სწორედ ეს ლეგენდა აქვს მოსმენილი ლერმონტოვს¹¹, ხოლო პროფ. ვ. დონდუას გამოკვლევით, თამარ მეფეს ჰყოლია მამიდა რუსუდანი, და რუსუდანი და შვილი რუსუდანი¹².

¹⁰ А. Х а х а н о в, Новая версия сказания о царице Тамаре. Этнографическое обозрение, 1898. № 4, стр. 140.

¹¹ ი რ ა კ ლ ი ა ნ დ რ ო ნ ი კ ა შ ვ ი ლ ი, საქართველო მ. ლერმონტოვის შემოქმედებაში, თბ., 1958, გვ. 39.

¹² ვ. დ ო ნ დ უ ა, თამარ მეფის და რუსუდანი, „ენიჭის მოამბე“, თბ.,

როგორც დაღს, ისე დარეჯანს ქართული მითური გმირის ამირანის დედად ვიცნობთ. დაღმა ადრეული პერიოდის ქართველური ტომების უმაღლესი ქალღვთაება შეცვალა, რომელიც მზის კულტის წინა პლანზე გადმოსვლის შემდგომ მოგვევლინა ამირანის დედად. ამავე დროს შემოგვჩაა ნადირთა და მონადირეთა მფარველადაც. დარეჯანი მხოლოდ ამირანიანის ციკლში გვხვდება. ამიტომ აკად. ნ. მარსი ამ ორ სიტყვას (ამირან დარეჯანის ძეს) აერთიანებს და ისე იკვლევს. იგი შემდეგნაირად წარმოგვიდგენს აღნიშნულ სიტყვებს: ამირან დარეჯანის ძე — (ამირ-ანდარე-ჯან):

„ამირა“ — მბრძანებელი ქვეყნისა, „დარეჯან“ — სპარსულ-არაბული „ნესტან-ჯაჰან“ ქვეყნის მანათობელი. ასევე შლის ეფთხის-ტყაოსნის გმირი ქალის ნესტან დარეჯანის სახელსაც და სპარსულიდან წარმოშობილად აცხადებს:

«Нест-андаре-джахан, то есть нест в мире (подобной), по в устах грузин прииимающем произвольно и сокращенную форму Нестан»¹³.

გ. წერეთელმა შუა აზიაში მიაკვლია სახელ „ნესტან-ჯეჰანს“, რომელსაც არაბული და ტაჯიკური ტომები ხმარობენ ზებუნებრივი, მითური სილამაზის, კერძოდ, უკიდურესი ქალური სილამაზის აღსანიშნავად; „ნ. მარსის მიერ წარმოდგენილი ეტიმოლოგია, ცხადია, დადასტურდა, ამასთან დაკავშირებით გასაგები ხდება, თუ რატომმა გამოყენებული ქართულში ერთი და იგივე სიტყვა „დარეჯანი“ მამაკაცისა და დედაკაცის სახელის აღსანიშნავად („ამირან-დარეჯანი“ და „ნესტან-დარეჯანი“). თუ ხსენებულ სიტყვას ქართულად მივიჩნივდით, გაუგებარი იქნებოდა, რატომ უნდა გამოყენებინა რუსთაველს მამაკაცის აღმნიშვნელი სახელი მზეთუნახავის აღსანიშნავად. ხოლო თუ ნ. მარსის ეტიმოლოგიას გავიზიარებთ, მაშინ საკითხი ნათელი იქნება: ერთი მხრივ, გვაქვს „ამირი“ მბრძანებელი ქვეყნი-

¹³ 40, გვ. 321—328. დარიაზე გავრცელებულ თქმულებათა ზოგად ანალიზსაც ქალღვთაება დაღმადის მიყვავართ, მხოლოდ მათი სახელების სხვადასხვაობა (დაღი-დარია; ლ-რ) გვაიძულებს, საკითხი კვლავ გაველმკვოთ.

შეადაროთ დაღთან მონადირეს დაღი ჭიხვის სახით გამოეცხადება და შუიტყვებს უფსკრულის პირას.

¹³ Н. Марр, Персидская национальная тенденция в грузинском романе «Амирандараджаниани», Журн. Министерства народного просвещения, С. П., 1895, № 6, стр. 353.

სა¹⁴, და აქედან მიღებული მამაკაცის აღმნიშვნელი სახელი. მეორე მხრივ, მზეთუნახავი ფერიის სახელი, გამოყენებული ვეფხისტყაოსნის ავტორის მიერ ტარიელის სატრფოს აღსანიშნავად. შემდეგში ამ სიტყვის ვარიანტები (დარეჯანისა და სხვ. სახით) ფართო გავრცელებას პოულობს ხალხში, ცხადია, ვეფხისტყაოსნის გავლენით¹⁵.

რაც შეეხება — ჯანს, აკად. ნ. მარი ჯაჰანიდან მომდინარედ თვლის. შ. ნუცუბიძეს მიაჩნია, რომ სახელი დალი — დალარჯანისაგან წარმოიშვა და ამდენად, ქართული წარმოშობისაა¹⁶.

რადგან დალი მარტო სვანეთის მკვიდრი ქალღვთაება არ არის და აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ნადირთა და მონადირეთა მფარველადაც გვევლინება, რადგან იგი მიუვალი კლდეების მკვიდრია, ცხადია, მყინვარწყერის კლდეების მკვიდრადაც უნდა მივიჩნიოთ. ასეთი ძლიერი ქალღვთაების ბატონობას აღნიშნულ კლდე-მწვერვალებზე არ შეიძლება თავისი კვალი არ დაემაჩნია. ამავე დროს, ასეთ შემთხვევაში შეუძლებლადაც ჩანს ისტორიული პირის, ან ისტორიული მოვლენის სახელის გაბატონება. აღნიშნული პირობები შესაძლებლობას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ დარიალის ხეობას ადრე დალის ხეობა ერქვა, ამ შემთხვევაში დალი უნდა გავაიგივოთ შედარებით ადრეულ ქალღვთაება დარიასთან, რომელიც კლდეთა და შემდგომ ციხე-კოშკების კულტის პერიოდშიც ინარჩუნებს უპირატესობას. ასეაი გზით მივიღეთ დარი-ელ-იცი, აქ -ელ სუფიქსის მომძლავრებამ იჩინა თავი და გააორა ტოპონიმი. ამჟამად გვაქვს, როგორც—დარი-ალი, ასევე დარი-ელი; ამრიგად, ციხემ მოიპოვა დამოუკიდებლად სახელის ტარების უფლება და დაირქვა „დარიას ციხე“. ხოლო აღნიშნული დარია — იგივე დალი, მონადირეთა ყოფაში ხან კარგ, ხან ავ ძალად გვევლინება, აღმოსავლეთში კი, კერძოდ, ხევში, უნდა ვიფიქროთ, რომ ძველმა მონოლითურმა რელიგიებმა, მათ შორის ქრისტიანობამაც, ავ ძალად შემოგვინახა.

რადგან დალი ხშირად დედის როლშიც გვევლინება, მისი შვილიც დალის ძე უნდა ყოფილიყო. დალი ხომ იგივე კლდის გამოქვაბულის ქალღვთაებაა, რომელიც ასე კარგად არის ცნობილი ქარ-

¹⁴ გ. წერეთელი, ნესტან-დარეჯანი შუა აზიის არაბულ ფოლკლორში, ენიშკის მოამბე, 1938, ტფ., III, გვ. 11.

¹⁵ იქვე, გვ. 9.

¹⁶ ამირანი, მითოლოგიური პოემა, განახლებული და რესტავირებული შ. ნუცუბიძის მიერ, თბ., 1945, გვ. XXIV.

თულ-კავკასიურ მითოლოგიაში; ე. ი. კლდის შინაგანი ენერგიაა დანახული, ხოლო მისი შვილი, რომელიც ხან ცეცხლის სახით ვლინდება და ხან მითური სისწრაფით იძენს ძალას, დალის დაფარული ენერგიის წარმოჩენაა. ამიტომ შეიძლება ითქვას, რომ პირველ რიგში. სპარსული სიტყვა — ჯანი-ი ადგილობრივის შესუსტებისთანავე (სპარ. ჯან. „სული“ სიცოცხლე) მას უნდა შეხებოდეს. იგი ხშირ შემთხვევაში — ალ-ელ სუფიქსების მსგავსად, ქართული სიტყვის წარმოებელი შეიქნა, თუმცა მთლად ვერ შეესისხლბორცა, მაგრამ ქართულ მეტყველებაზე დიდი კვალი დაამჩნია. მკვლევარი ნ. გოგოჭური დარეჯანის სახელის ეტიმოლოგიას რომ ეხება, წერს¹⁷: „დარეჯანი არის დალი—დარისაგან ბარბარული — „ჯანით“ გაფორმებული სახეცვლა“. სიტყვა — ჯანი დამკვიდრდა ქართულ ენაში. ჯანი-ი (ჯანისა), (სპარს. ჯან) ღონე, ძალა. ბებია-ჩემი სუსტი ქალი იყო ჯანით (დ. კლდ.). ჯანი და ღონე. საუბ. იგივეა, რაც ჯანი. ჯანი-თა და ღონით სავსე კაცმა რად დაიბერა ასე უდროვით თავი?! (ნ. ლომ.). ჯანზეა, ჯანზე კარგადაა, ჯანმრთელადაა“¹⁸. სწორედ აღმოსავლურ — ჯანის გაბატონებამ მოგვცა სახელი დარეჯანი — (დარე-ჯანი-ი), — ე ხმოვანი ნაშთია — ელ სუფიქსისა, რომელსაც უცდია თვითონ ეწარმოებინა სიტყვა, მაგრამ ჯანმა იმძლავრა და მისი ადგილი დაიკავა.

საქართველოს მთიანეთში გავრცელებულია თქმულებები მონადირეთა დაღუპვაზე: მონადირე ან ჯიხვის დევნას მიჰყავს უფსკრულის პირამდე, ან სხვა რომელიმე გარეულ ნადირს; დაღუპვის მომენტი კი ქალღვთაება დალის მიერ შეტყუებული მონადირის დაღუპვის მომენტს ემთხვევა. ამიტომ ძირითადი დეტალები ორივე თქმულების ციკლისა (ბეთქილის და დაღუპული მონადირისა), ერთი და იგივე ძირიდან, ანდა ვარიანტიდან წარმომავლად უნდა მივიჩნიოთ: ამავე დროს, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ორივე ეპიზოდი (მონადირის შეტყუებისა და დაღუპვისა) ბეთქილის ციკლის თქმულებებშია შემორჩენილი.

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში ტრადიციულად დაღუპუ-

¹⁷ ნ. გოგოჭური, „რატომ ეწოდება ამირანს დარეჯანის-ძე“ საქ. სსრ ჰეცნ. აკადემია, საზოგადოებრივ მეცნ. განყოფილებასთან არსებული ფოლკლორის საკოორდინაციო საბჭოს XI სამეცნიერო კონფერენცია, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1971, გვ. 35.

¹⁸ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. 8.

ლი მონადირის ციკლის გვერდით, როგორც აღვნიშნეთ, მიუვალ კლდეზე გაშენებული კოშკის ბინადარ იშვიათი სილამაზის დარი-აზეც გვხვდება გადმოცემა, რომელიც საყვარელს ღუპავს.

საქართველოსა და მთიან კავკასიაში გავრცელებულია გამოქვა-ბულების, კლდეების, ციხე-კოშკების და ყრუ ტყე-ხეობების მი-თურ ქალღვთაებებზე თქმულება-ზღაპრები და ლეგენდები, სადაც ლამაზი ქალღვთაებები ზოგან ავ. ხოლო უფრო ბევრგან კეთილ ძა-ლებად არიან წარმოდგენილი. მსგავსი მასალების მრავალფეროვ-ნება და ვარიანტულობა ქართულ-კავკასიური მითოლოგიის მკვლე-წარტ აძლევს საბაბს, რომ დარიალის კოშკის ლამაზი ქალიც მათ რიცხვში მოაქციონ. მით უმეტეს დარიალის ხეობის მყინვარები ქართული მითოლოგიის კლასიკურ კუთხედ არის მიჩნეული.

მოსევეური კოშკის ლამაზი ასული იღებს მამაკაცებს და ღამეს ათევიხებს, როგორც დანარჩენი ქართულ-კავკასიური გამოქვა-ბულებისა და კოშკების ქალღვთაებანი; მამაკაცის დაღუპვა არც მათთვის არის უცხო.

ტრაგიკულად დაღუპული მონადირის ციკლისა და ბეთქილის ციკლის მსგავსებისა და საერთო ძირების საკითხი შესწავლილი აქვს პროფესორ ელ. ვირსალაძეს ნაშრომში: „ქართული სამონადირეო ეპოსი“.

ბეთქილის ციკლის თქმულებებში დალისაგან დასაღუპად განწი-რულ მონადირეს თავის დასხნის გზები მოჰრილი აქვს.

მაგალითად:

ბეთქილი კლდეს შერჩენია
მარჯვენა ხელის მოსაყიდი შერჩა,
მარცხენა ფეხის დასადგომი შერჩა ¹⁹.

მონადირე მოხევეური ვარიანტითაც მიუვალ კლდეზეა დაკიდული.
მაგალითად:

ქოქობანთ კაცი ჰკილია
ქარხლის პერანგითაო
ამბობენ მონადირესა
დაბმული ბანდულითაო ²⁰.

¹⁹ სვანური პოეზია, შემდგენ. ავ. შანიძე, ვ. თოფურიძე, გ. ვუჭეიანი, თბ., 1939, გვ. 268

²⁰ ელ. ვირსალაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 46.

კრდე: მოქმელი მონადირის ძაღლს შესტირებს.

პატრონი კლდეთა გიკლავ
ფურ-ბერწის საბანდითაო²¹.

მსგავსი ვარიანტები შემორჩენილია აღმოსავლეთ საქართველოს სსვა მთიან კუთხეებშიც.

ასეთსავე მსგავსებებს ვხვდებით უშუალოდ მონადირის დაღუპვის მომენტებს შორისაც. ბეთქილისა და ტრაგიკულად დაღუპული მონადირის ციკლების მიხედვით, ბეთქილის კლდიდან ჩამოვარდნა-ში წამქეზებული საყვარელია; ტრაგიკულად დაღუპული მონადირის რაქულ ციკლშიც „საყვარელმა გადუშალა მკერდი და გადუშალა ხელი“. — „ივანეც ხტება და იღუპება“, ხოლო მეორე ვარიანტით საყვარელი არცხვენს მონადირეს. მაგ.:

ივანე, ასე არ იტყოდ,
არ მეშინია კლდეშიო?
ივან, გადმოხენ, გადმოხენ,
ქვეშ გაგიფენ ბუმბულებსა²².

მოხევურ ვარიანტში საყვარელი შეუძახებს დაბლიდან:

ღიაყო, არ გრცხვენის შიშისა?
გაინძერ, საბანდი გაწყდება და
მერდინით დაგიქერ²³.

მოყვანილი მაგალითები გვიჩვენებენ, რომ მონადირის დაღუპვაში აქაც საყვარელი მონაწილეობს.

ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში ალზე გავრცელებულ თქმულებათა ანალიზს ქალღმთაება დალსა და აღს შორის განსხვავება მინიმუმამდე დაჰყავს. მოვიყვანოთ მაგალითები:

ერთ ცოლიან კაცს ალი ჰყავდა საყვარლად და მასთან ერთად ხულის თავანზე წვებოდა. აღმა მადლობის ნიშნად მისი ოჯახი დოვლათით აავსო, სამაგიეროდ ის მამაკაცური ძალა, რომელიც ცოლთან უნდა გამოეჩინა, წაართვა, რასაც გუმანმოსული მეუღლე არად აგდებდა, ანგარების გამო. ერთ დილით იგი გარეთ გამოვიდა, ხედავს მის ქმარს ალთან ერთად ხულის თავანზე ისე ტკბილად ჩას-

²¹ ელ. ვ ი რ ს ა ლ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 3.

²² იქვე, გვ. 47.

²³ იქვე.

ძინებია, რომ ორთავეს თავს დასთენებიათ. ალს ოქროს დაღალი ხულის თავანიდან ძირს ჩამოშლია და საქონლის პატივში დასვ-რია. დედაკაცმა მაშინვე წყალი გაათბო და მძინარე ალს თმები მო-წიწებით გაჰბანა. ალს გამოუღვიძია. დიაცის დანახვაზე ერთი შე-კივლა და იმ ოჯახიდან სამუდამოდ გადაიკარგა²⁴.

ტყაშმაფას (ალის სახეობა) ზოგ ვარიანტში საყვარლის ცოლი რძით ჩამობანს მიწაზე ჩამოშვებულ თმებს და ისიც სტოვებს საყ-ვარელს; თუმცა ბევრ შემთხვევაში გარკვეული ვადის გასვლის შემ-დეგ ცოლის ჩაურევლადაც ათავისუფლებს კაცს.

მაგალითად:

ერთ მონადირეს ნადირობაში იღბალი ჰქონდა. ცოლი ძალიან ლაინტერესდა, თუ, საიდან ხოცავდა ქმარი ამდენ ნადირს. ეხეწა, მაგრამ ქმარი არაფერს არ ეუბნებოდა.

ერთ საღამოს ამ ქალის ქმარი და ტყაშმაფა სასიმინდეში იწვნენ. ტყაშმაფას თმები გაეშალა და მიწას სწვდებოდა. ტასია (მონადირის ცოლი) ამ დროს ძროხას წველიდა. მოიტანა ერთი ვედრო რძე და ტყაშმაფას თმები ჩამობანა. ტყაშმაფამ რომ გამოიღვიძა, მაქსიმეს (მონადირეს) უთხრა: წადი, თავისუფლება მომინიჭებიაო, შენი ნას-როლი ტყვია ნადირს არ აცდენოდესო და გაქრა. ამის შემდეგ მონადირე განათავისუფლდა ტყაშმაფისაგან და ნადირსაც ბევრს ხო-ცავდა.

მთქმელის გადმოცემით, თუ კი, მონადირე ტყაშმაფასთან ურთი-ერთობაზე უარს იტყვის, მაშინ ტყაშმაფა დააჩაჩანაკებს და ისე მოკლავს მას. მონადირე ვალდებულია გარკვეულ დროს მაინც იც-ხოვროს მასთან²⁵.

ბეთქილის ციკლის თქმულებებში დალი ქაჯის სახითაც გვევლი-ნება, მაგალითად:

მუჟალი და მულახის ხალხი შეგროვდა, ამ დროს მოვარდა აქ ქაჯი. ხალხს გაუყვირდა და იყვირეს:

— ამის დამწვევი კაცი ვინ იქნებაო.

ხალხმა ბეთქილს შეხედა, ამის დაჭერა მხოლოდ ბეთქილს შე-უძლიაო.

ბეთქილი გაეკიდება ქაჯს. თეთრი კლდის ძირას ჯიხვს შეხვდება.

²⁴ დ. შე ნ გ ე ლ ა ი ა, თხზ., II, თბ., 1960, გვ. 469.

²⁵ თსუფა, № 12085.

ბეთქილი თოფს უმზინებს. ესმის ქალის ხმა, ეს იყო დალი, ამ კლდის პატრონი. სხვა გადმოცემებშიც გვხვდება ადგილები, სადაც ქაჯი სახეს იცვლის და მითურ დალად იქცევა²⁶.

მოყვანილი მაგალითი გვიჩვენებს, თუ, როგორი სიფრთხილეა საჭირო ალსა და, საერთოდ, ავ სულზე გადაწყვეტი დასკვნის გაკეთებისას, რადგან, როგორც აღვნიშნეთ, ბევრ შემთხვევაში მათ შორის საზღვარი იკარგება. ამავე დროს, მხედველობაში მისაღებია ის გარემოებაც, რომ დღეისათვის მთებში შემორჩენილი დალი ადრეულ ხანებში ქართულ-კავკასიური ტომების ქალღმერთი იყო.

ბევრ შემთხვევაში ადამიანს ალის (ვარიანტებში ქაჯი, ეშმა) დაბოროტება შეუძლია, თუ გონებაშეზღუდულად მოიქცევა და მასთან ურთიერთობაში სიფრთხილეს დაიცავს. მოვიყვანოთ მაგალითი:

წამალანი სათიბზე ყოფილიყვნენ. ეშმაკი მოსულიყო და როგორც ისინი სთიბდნენ, ისიც ისე სთიბავდა და აბრაზებდა. კაცებს დაეპირათ და სახლში მოეყვანათ. ფრჩხილები დააჭრეს, შეეკრეს პარკი და შიგ ჩაყარეს და ჭერში ჩამოკიდეს.

ერთი-ორი დღის შემდეგ ოჯახი სახვეტზე წავიდა. სახლში პატარა ბაღი დააგდეს. ასეთ გადმოცემებში ეშმაკი ბავშვის დახმარებით პოულობს ფრჩხილებს, ჰკლავს ბავშვს და გარბის²⁷.

ბევრ შემთხვევაში ადამიანები ურთიერთისაგან ასხვავებენ ქაჯსა და ჭინკას. მომყავს ამის შესახებ გაზეთ „ივერიის“ კორესპონდენტის წერილების მოკლე შინაარსი.

ჭინკის საცხოვრებელი ადგილი არ იცინა.

ქაჯი ცხოვრობს დიდს კლდეებში, გამოქვაბულებსა და მაყრუებულ ადგილებში, ღელეებსა და წყალში.

ქაჯი ძალიან წააგავს კაცს. ამისთვის ჰქვია წყლის ქაჯს — წყლის კაცი და ხმელეთისას — ტყის კაცი. კორესპონდენტს მოჰყავს მაგალითები:

ერთხელ ექვსნი ცხენოსანნი მოდიოდნენ და ღამე აჯამეთში გამოიარეს. ჭიშურის ღელესთან მოვიდნენ, გადმიდან გამოდგა ვიღაც და დაუძახა: „მგზავრებო“, „მგზავრებო“, ცხენოსნებმა გააგონეს: „ვინა ხარო“. მაშინ უცნობმა დაიძახა: „თუ ღმერთი გწამსთ, ხანდებში (კლდის სახელია ძირუღასთან) რომ გაიაროთ, თითო ხმა დაიძა-

²⁶ თსუფა, № 747.

²⁷ თსუფა, № 2748, 1602 და სხვ.

ხეთ, თუთა სარაბუქელი მოკვდა და თითო ქალმა და კაცმა იტირეთ-თქო“. ცხენოსნები წამოვიდნენ და როდესაც გამოიარეს ხანდებში, ჯერ ვერ გაბედეს დაძახება, მაგრამ შემდეგ დაიძახეს. პირველ დაძახებაზე არაფერი არ იყო, მეორეთაც — არაფერი. მესამედ დაიძახეს თუ არა, მაშინვე იზრიალა მთელმა კლდემ, ისე რომ კაცს ეგონებოდა დაინგრაო. ეს იყვნენ ქაჯები, რომლებმაც ამ ამბის გაგონებაზე მორთეს ტირილი, გამოცვივდნენ კლდეებიდან და გაიქცნენ აჯამეთისაკენ თუთა სარაბუქელის გამოსატირებლად... თუთა სარაბუქელი, ხალხის აზრით, ქაჯების უფროსია.

ქალი ქაჯი მეტად ლამაზია, ამიტომ ადვილად აცდენს კაცს. მაგრამ თუ კაცი შესცდა ქაჯის ქალზე, არ უნდა გაამხილოს და საიდუმლოდ უნდა შეინახოს, თორემ გამხელისთანავე შეიშლება.

ერთი ყმაწვილი და ახლად დაგვირგვინებული კაცი მიდიოდა შინისაკენ. ღამე გზის პირად დაინახა ღობეზე ჩამოძვარი მშვენიერი მანდილოსანი, თეთრ კაბაში გამოწყობილი. როდესაც კაცი მიუახლოვდა, მანდილოსანი წამოდგა და წინ გადაეღობა კაცსა. მანდილოსანმა დაუწყო ცდენა. კაცი მიხვდა, ეს ქაჯის ქალი უნდა იყოსო, მაგრამ მაინც არ დაერიდა და შესცდა. შემდეგ ქაჯის ქალმა გადაიყოლია და თავისი ცოლიც შეაძულა. ცოლმა შეატყო კაცს, რომ ვიღაცასთან დადისო და მოვრალს ათქმევინა, კაცი გაგიჟდა...

ქალ ქაჯს ყოველთვის თეთრი კაბა აცვია.

წყლის ქაჯი („წყლის კაცი“) წყალში ცხოვრობს და მდინარის თევზი მას ეკუთვნის, მისი ნებაა, დააჭერინებს თუ არა მეთევზეს. მეთევზეს მისთვის ღვინო და რძე მიაქვს, ამ ჩვევას ბევრი კარგი მეთევზე დღესაც ასრულებს.

ქაჯი შეიძლება ბადეში მოყვეს, მაშინ ის თავის თმის ან ფრჩხილის გამოსასყიდად რაიმეს შეჰპირდება და აძლევს კიდეც. თურმანიძეებმა ასე ისწავლეს მალამოს კეთება.

ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში ცნობილია უარყოფითი ძალების აქტიური მოქმედების პერიოდიც;

ხალხის რწმენით ჰინკა ვითომ ღვინობისთვეში გაჩნდება ხოლმე ქვეყნად და ამიტომ ამ თვეს ჩვენში „ჰინკობის თვეს“ ეძახიან.

თსუთმეტს ღვინობისთვის ღამეს, მოვა „ჰინკა“ ქვეყნად (არ ვიცით საიდან და იქნება აქ 7 გიორგობისთვემდის (ნოემბრამდის). ხალხის წარმოდგენით ჰინკა არის პატარა, — სამი ოთხი წლის ბავშვის

ოდენა; თმა თავიდან ფეხებამდე აქვს და მიწაზე დაათრევს. ჰინკა თუმცა პატარა არის, მაგრამ იმოდენა ღონე აქვს, რომ სახლის აწევა შეუძლიან. ჰინკის მოსვლის დროს, ე. ი. 15 ლეინობისთვის წვიმა მოვა ხოლმე და მაშინ იტყვიან: ჰინკა წვიმით ჩამოვიდაო. თუ მოსვლისას არ მოჰყავს წვიმა, მაშინ წასვლისას ე. ი. 7 გიორგობისთვის მაინც იწვიმებს.

ერთხელ გაიტყუეს გოგონა სალომე; ჰინკებმა უთხრეს: „ცუდი არაფერი ასხენოვო“, ე. ი. წმ. გიორგის ან მარიამის სახელი არ ასხენო. ყველამ ლექსი თქვა ფერხისის დროს, შემდეგ სალომემ თქვა ლექსი, რომელიც შემდეგი სიტყვებით დაამთავრა:

წმ. გიორგი დასწყევლე
ამ ჰინკების ფერხისაო.

ჰინკები უგრძნობლად დაეცნენ მიწაზე, გოვო კი წამოვიდა სახლში. ამ თვეში რასაც კი გააკეთებ, ყველაფერში ჰინკას უნდა დაუდვა წილი, თუ არა, გააფუჭებს. მაგალითად, თუ შალს მოქსოვენ, დამთავრებისას გვერდში მიაქსოვენ პატარა ნაწილს; „ეს ჰინკების ნაწილიაო“, იტყვიან, მაშინ არ გააფუჭებს ნაქსოვს. წინდა თუ მოქსოვენ, ჰინკისთვისაც მოქსოვენ პატარა წინდას, კაცის ნეკზე პატარას, გარეთ დასდებენ, „მოვა ჰინკა წაიღებსო“.

ასე ცხოვრობენ ჰინკები, — განაგრძობს ავტორი, — 7 გიორგობის თვემდე. 7 გიორგობის თვეს, — მთავარანგელოზობის წინა დამეს, — მოდის „მიქელ გაბრიელი“, მთავარანგელოზი, შეჰკრავს, შებოჰყავს“ ყველა ჰინკას ერთად და გადაჰყრის წყალში. ხალხი ამას „მიფირჩხვას“ ეძახის, ე. ი. ფარჩხი მოუსვა და გადაჰყარა წყალში²⁸.

ფრჩხილები ენერგიის სიძლიერის ნიშანია. მათ გარკვეული ადგილი ეთმობა მაგიაში. მონოლითური რელიგიების წინა საფეხურზე და შემდგომ ხანებში შელოცვა-დაწყევლაში ფრჩხილებს, თმებს და სხვა ნივთებს ადამიანის მოსაწესხავად იყენებენ; მსგავს მანიშნებას ვხვდებით მოყვანილ თქმულებაშიც. ამ შემთხვევაში ალის ფრჩხილების გადამალვა მისი მონუსხვა-დამორჩილების ნიშანია. გვაქვს გადმოცემები, სადაც ადამიანი ინტელექტით სჯობნის ავ ძალას და თავის სასარგებლოდ იყენებს. ასე დაიმორჩილა დაეცით აღმაშენებელმა და თავადმა თავდგირიძემ ეშმა და იმსახურეს.

²⁸ გაზ. „ივერია“, 1886, № 227.

ბევრ შემთხვევაში კი ბოროტი ძალები გარდასულ ღვთაებათა ფუნქციას იძენენ.

ყოველივე უკეთური, ფიქრი იქნება, თუ საქმე, ადამიანმა ეშმაკს მიაწერა; ამ შემთხვევაშიც ფაქიზმა ადამიანურმა შემოქმედებამ ადამიანის უკეთური საქმის მხილება უკუღმართ ბუნების არსებობას მიაწერა —, მაგალითად:

„გასეთ (გვარია ხევში) ჰყვანდა ერთი ეშმაკი, რომელიც ძალიან შეეჩვია თავის პატრონს. ეშმაკი როდესაც წყალზე წავიდოდა, ძალიან აგვიანდებოდა. როდესაც დაბრუნდებოდა, ეტყოდნენ:

— სად იყავი აქამდე?

ეშმაკი კი ეტყოდა:

— წყალს ბევრგვარი სნეულება მოაქვს და კრუშკაით ვავსებდიო.

ერთხელ გახენი წასულან კვდარზე. როდესაც გახენი სახლში სატირლად შესულან, მკვდრის ცოლს დაეწყო ტირილი. ეშმაკმა კი სიცილი აიტეხა.

ეშმაკს კაცი შეეკითხა:

რაზე იცინიო?

ეშმაკმა უთხრა:

მკვდარზე ერთი ცილინდრიანი კაცი შემოვიდა და ამ ქვრივმა იფიქრა: რა მათირებს, ამ კაცს მაინც გავყვებიო“²⁹.

აღნიშნული თქმულებები იმ პერიოდამდე არსებობდნენ, სანამდე ეკლესიური და, საერთოდ, მონოლითური რელიგიების დოგმები ადამიანებს მოწყვეტდნენ სამყაროს და გარე ბუნების შეგრძნების უნარს დაუხშობდნენ.

მოყვანილი მაგალითები გვაფიქრებინებს, რომ ალი (ვარიანტი, ჭაჭი, ჭინკა და სხვა) ბევრ შემთხვევაში ავ ძალას არ წარმოადგენს. ხშირად ადამიანს ეხმარება, სამართლიანობას უქერს მხარს და სხვა. როგორც აღვნიშნეთ, ასეთი გადმოცემები ადამიანის ყოფის მხოლოდ იმ საფეხურზე შეიძლება შექმნილიყო, როცა მონოლითური რელიგიების გავლენა არ ბოჭავდა ადამიანის ბუნებას, როცა ადამიანი „დედაშობილა“ იდგა სამყაროს წინაშე.

აჭარლები ღმერთს ჰალს უწოდებენ. ამ სახელწოდებას ა. ღირი უღური ენის ეშმაკის სახელწოდებას „ალს“ და ქართულ „ალს“ ადა-

²⁹ თსუფა, № 2447.

რებს³⁰. ამავე დროს მკვლევარ ჯლ. ვირსალაძის აზრით, გარდა ზოგადი სახელებისა: „ტყის ანგელოზი“, „ნადირთ ანგელოზი“, „ქლდის ანგელოზი“, „ნადირთ მწყემსი“, „ნადირთ პატრონი“, „ტყაში მათა“, „დიოფალი“, ჩვენ ვიცნობთ მის ზოგად ქართულ სახელს, — „ალი“ და სვანურ „დალისო“³¹.

პროფ. მ. ჩიქოვანის აზრით, მონადირეთა მფარველი ქალღვთაება დალი საქართველოს ზოგ კუთხეში სრულიად გარდაიქმნა და ტყის შვენე სულად იქცა. როგორც ვხედავთ, უძველესი ქალღვთაების ასეთი გარდაქმნა ქართული მითოლოგიის მკვლევრებში ექვს არ იწვევს. ზემოთ მოყვანილი მასალა საფუძველს გვიქმნის, რომ დავასკვნათ: ალსა და დალს შორის განსხვავება ადამიანთა ურთიერთობის ფონზე ელინდება.

ალი და დალი ერთი და იგივე ღვთაების სხვადასხვა სახელია, ხან ავია, ხან კეთილი, იმისდამხედვით, თუ, როგორ მოქმედებს ადამიანზე; იგი ეშმაა, ან ქაჭი, როცა ბეთქილს ფერხისაის დროს ფეხებს შორის გაუძვრება და ღუპავს, მაგრამ კეთილია, როცა ჭიხვებით ასაჩუქრებს.

მკვლევრები ერთხმად აღიარებენ ღვთაება დალს ხორციელი სიყვარულის მატარებელ ქალღვთაებად (ისევე, როგორც ღვთაება იშთარი), ამავე აზრს იზიარებდა აკად. ნ. მარიც³². იგი იშთარს ცეცხლს უკავშირებს, კერძოდ, — ალს.

როგორც ცნობილია, ღვთაება იშთარი იგივე ქართული ქალღვთაება დალია, რომლის ასტრალური სახე ცისკარია; დალის ფუნქციონალურად გადაგვარებული სახეობა კი ალია.

«Известно, читаем у древнейшего исследователя, что : богини Иштар имеют двойкий характер: с одной стороны она представительница сладострастной чувственной любви, при более серьезном восприятии богиня плодородная и как таковая гиперболически мать рода божьего и человеческого и просто богиня, с другой стороны «сильнейшая между богинями» богиня, «без воли которой никто не живет в покое и благосостоянии», «богиня борьбы, владычица сражения, судья великих богов» восточный Валькириев образ, она

³⁰ ციტირებულია: ელ. ვირსალაძე, ქართული სამონადირეო ეპოსი, თბ., 1964, გვ. 111.

³¹ იქვე.

³² იქვე, გვ. 171.

მზავსებად ვ ბოი, პრედსესიუეტ ცარიო, ვოდუნიშვლენი სოიდაი
ვიდენიამი ვო სნე, ა ვ მიურიე ვრეია პრიგლასხა კ ოხოტნიჩიეი
ოთვარე კაკ ბოგინია ლუკა, სტრელი ი კოლჩანა... ოსობესიო მიტერ-
ესნია ვოორუჟენიარა იშტარე, ონიარა ია ტრონე, ნასტუპარო-
არა ია პანტერუ ი პოლუარაიარა ჟერტვენნიე პრიპოშენიე»³³.

თუ დასავლეთ საქართველოს „დიოფალს“ შედარებით ემჩნევა
„ამაღლებული მხარეები“, აღმოსავლეთ საქართველოსას ეს უნარი
სხედასხვა რელიგიამ ჩამოაცალა. მაგ.: დალებს, სიყვარულს
სიძლიერე აღმოსავლეთ საქართველოში ხორციელი ტრფია-
ლის სფეროში შეუნარჩუნეს. სახელწოდება დარიასა და თა-
მარის საკითხზე, მკვლევარი ფრეიდენბერგი გარკვევით წერს:
«Панпавиловисты давно видели в Тамарах модифика-
цию Иштара (особ. Штукен и Вилклер). Лермонтовский об-
раз коварной кавказской Тамары, убивающей любовников,
как и весь цикл местных легенд, относятся сюда же»³⁴.

უნდა შევნიშნოთ, რომ ბოროტი ქალი, რომელსაც სახელად თა-
მარსაც უწოდებენ, არ არის ისტორიული თამარ მეფე, იგი უძვე-
ლესი ქალღვთაება დალის (დარიას) სახეობაა, რომელიც მონოლი-
თურმა რელიგიებმა, მათ შორის ქრისტიანობამაც, ბოროტ და ავ-
ხორც ქალად მონათლა. ერთი მოხვეუჩი გადმოცემა კატეგორიულად
ამბობს. „დარიალზე თამარ მეფეს არ უცხოვრიაო“³⁵. ჩვენ ქვემოთ
შევეცდებით ხალხის ამ აზრის გამტკიცებას.

ქაჩისა და ჭინკის შესახებ მოყვანილ მასალებს მხოლოდ ერთი
დანიშნულება ჰქონდა, ეჩვენებინა ქალღვთაება დალის ფუნქციონა-
ლური ევოლუცია და გაგვეკვლია გზები კულტურულ ქალღვთაება-
თა წარმოსაჩენად.

შევეცადოთ მკითხველს მივანიშნოთ შედარებით კულტურულ
ქალღვთაების არსებობაზე საქართველოში.

ისტორიკოს მოსე ჯანაშვილს საინგილოში ჩაუწერია ლეგენდა
ფერიას შესახებ;

ფერიასთანა ლამაზი ქალი სხვა ჯერ არ შობილა და არც დაიბა-
დება. ფერია თავის სიცოცხლეში ქალწულად დარჩენილა, ქმარი არ
შეურთავს. მთელი აღმოსავლეთის მგოსნები მის სილამაზეს დამდერ-
დნენ. აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მეფეები განცვიფრებული

³³ Н. Н. М а р р, Иштаре, Яфетический сборник, V, 1927, Л., стр. 119.

³⁴ Яфетический сборник, V, 1927, Л., стр. 81.

³⁵ თსუთა, № 1719.

იყვნენ ფერიის სილამაზით, ჭკუითა და ღიდებით; ფერიას სილამაზის ხმამ სპარსეთის შაჰამდე მიაღწია, რომელმაც გადაწყვიტა ხელში ჩაეგდო ის, შემოესია დიდი ჯარით. ქართველები დამარცხდნენ მასთან ბრძოლაში, ფერია კი ციხიდან უფსკრულში გადავარდა, რომ არ დაეტყვევებიათ³⁶.

ფერიას ლეგენდა ძალიან გვაგონებს ზემოთ მოყვანილ ზოგი უცხოელი მწერლის ჩანაწერს — დარიასა და დარიელის ციხის შესახებ. კავასიელ ხალხებში უცხო არ არის თქმულებები კოშკის ლამაზ ასულზეც, ასეთი სახის თქმულებებს ხალხური სიტყვიერების ბევრ ჟანრში ვხვდებით, რაც შემთხვევითი არ არის. თქმულებები ფერიასა და თამარ მეფეზე ხშირად ერთმანეთშია არეული, რაც საშუალებას აძლევს ზოგ მკვლევარს ორივე გადმოცემის მთავარი გმირი, (ფერია და მეფე) გააერთიანონ ერთ გმირში. ჩვენს მიზანს არ შეადგენს მათი სხვადასხვაობის ფართო ანალიზი. ამჯერად, გვინდა დავეთანხმოთ იმ მკვლევართ, რომლებიც ისტორიულ მეფესა და ლეგენდარულ მითურ გმირ ქალს ერთმანეთისაგან ასხვავებენ.

თქმულება-ლეგენდებში გმირი ქალების მორალზე ორი ერთმანეთის საწინააღმდეგო შეხედულება არსებობს; გადმოცემის ერთი ნაწილი მათ უზნეო და მამაკაცთა მოყვარეთ სახავს, მეორე კი — სპეტაკ და ქალწულებრივად.

ორივე გადმოცემა მხოლოდ მითურ პლანში უნდა იქნეს განხილული, რადგან მითურ გმირ ქალ დალიზე გადმოცემები იძლევა საბაბს ასეთი აზრის დასამკვიდრებლად, დალის თქმულებები კი (მზის კულტის პერიოდში) საფუძვლად დაედო გადმოცემებს კოშკის ლამაზ ქალზე, რადგან დალი, როგორც კეთილი და ძლიერაღვთაება, რომლის ასტრალური სახე ცისკრის ვარსკვლავით არის განპირობებული, არ შეიძლება მიუწვდომელ მზეთუნახავში, მათ შორის, თეთრ, ბროლის ქვით ნაშენ კოშკის მზეთუნახავ ქალში არ გადაზრდილიყო; ლეგენდა-გადმოცემებში აღრეული ქალღვთაება ბევრ შემთხვევაში ინარჩუნებს ძველ კეთილშობილებას მაგ.: დარია, ფერია, ზღაპრული კეთილი მზეთუნახავები არიან. ბევრ შემთხვევაში ჩამორჩენილ არსებებში გადადიან. მაგ.: ზღაპარ-ეპოსებსა და ლეგენდა გადმოცემებში; თვით ღვთაება დალის სახე აღმოსავლეთ

³⁶ მოსე ჭანაშვილი (ესომ), ფერია, საქართველოს კალენდარი, შემდგენილი და გამომცემელი ვალერიან გუნია, 1890, გვ. 414.

საქართველოში ძლიერ დასუსტდა, მისი სახეობანია წყლის და ტყის ალი და სხვ., ხოლო დასავლეთ საქართველოს მთიანეთში (სვანეთი) შედარებით ფუნქციონალური სახით შემოგვრჩა. ქართველი მკვლევრები ერთხმად აღიარებენ წყლის და ტყის ალებსა და სხვა სულებს ღვთაება დალის დაქვინებულ ნაშთებად. რაც შეეხება მათ დუალისტურ სახეობას (ხან კარგ და ხან ავ ძალად), იგი შემდგომი რელიგიების ზემოქმედების შედეგად უნდა მივიჩნიოთ. ასევე უნდა ვიმსჯელოთ კოშკების მფლობელ მზეთუნახაეებზეც, — აქაც მკაცრი რელიგიების ხელია ჩარეული.

როცა სიტყვებზე „დარზე“ და „ფერზე“ ვსაუბრობთ, მხედველობაში უნდა გვქონდეს, რომ მათ ქვეშ ვგულისხმობთ გარკვეულ სულიერ ძალებს, კარგს ან ავ ძალას.

ქვემოთ მოყვანილი მასალის ძირითადი მიზანია სიტყვების „ფერისა“ და „დარის“ პირვანდელი სახის აღდგენა, რითაც კავშირი უნდა აღვადგინოთ ცნობილ ღვთაებებთან — „დარიასა“ და „ფერისთან“. ტექსტები მოგვყავს ხალხური პოეზიიდან. მაგ.:

თოთიამა და გიორგიმ დაიდვეს სინის ფერია³⁷.

გარიანტში:

გიგიამა და აღუამ ფერი დაიდვეს მგლისაო³⁸.

სინა, სიმაგრის მნიშვნელობით არის ნახმარი, „სინის ფერი“ ე. ი. ძლიერი ფერი.

კიდეც:

ვეფხენი ხართ არხოტივნებო, თქვენ მტერ ცხვარ-ბატკნის ფერია³⁹.

არხოტივნები იმდენად ძლიერები არიან (ე. ი. ძლიერი ძალა მფარველობით), რომ მათი მტრები სუსტ, უღონო არსებად გამოიყურებიან, მტრის ძალა ცხვარ-ბატკნის ძალასთანაა გაიგივებული.

ჩაგარტყეს მაგარ-მაგარი, ვერ შეგიცვალეს ფერია⁴⁰.

„ფერის შეცვლა“ ამ შემთხვევაში — შეკრთომა, შეშინება, შინა-

³⁷ აკ. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ხალხური პოეზია, თბ., 1, ხეცსურეთი, 1931, გვ. 264.

³⁸ აკ. შ ა ნ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 207.

³⁹ აკ. შ ა ნ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 264.

⁴⁰ იქვე, გვ. 241.

განი შეშფოთებაა; „ფერზეუცვლელობა“ კი პიროვნების შინაგან სიძლიერეზე მიგვანიშნებს.

ფერის ცვლა შინაგანი განწყობის ცვლის ნიშანია.

პირ იქითისკე შეეწყალო, ფერი ვქე სიმაგრისაო⁴¹.

პირიქით მხარეს მდინარე „შავ-წყალი“ სიმაგრესავით მიუვალა.

ჩვენ ნაჩაღნიკის კარზედა მალ მალ იცვალა ფე რ ი აო⁴².

წაიღეს, ვინღა დარჩება ამა ხვესურის ფე რ ი აო⁴³.

კიდევ:

კლდეზე რო წყალი გადმოდის, გადმოჰყრის სამსალიკასა,
მე სრუ არაად ჩაეხედავ შე ნ-ფე რ ა ს, ჩანჩალიკასა⁴⁴.

„შე ნ-ფე რ ა“-შენი მსგავსი, შენ ნაირი ძალისა და უნარის მქონეს; ამ შემთხვევაში ჩანჩალაკს უუნარო, უღონო ღვთაება მთავრელობს.

ღვთაება „დარია“ სემანტიკურად ადვილად შეენაცვლება „ფერის“, მაგალითად სიტყვა „დარიას“ ხმარებისას:

გამოვიტანე ფანდური, გამოუცვალე ლარიო,
ალარ იქნების ფანდური, ჩემი ფანდურის დ ა რ ი აო⁴⁵.

იქვე:

აქაურებ ქალები ყველა ერთურთის დ ა რ ი აო.

— გაიგება, როგორც ურთიერთის მსგავსი ფერის (ძალისა და უნარის) მქონე.

სწორებში ეგრე დაზღვები, რო ღრუბლიანში დ ა რ ი აო.

ამ შემთხვევაში ამინდზეა მითითებული; ყოველთვის უნდა მიეჭტეს ყურადღება მოყვანილი სიტყვების საკულტო სახელიდან წარმოშობას.

კვლავ მოვიყვანოთ მაგალითები:

⁴¹ აკ. შ ა ნ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 207.

⁴² აღ. ო ჩ ი ა უ რ ი, ფშავ-ხევსურული პოეზია, თბ., 1970, გვ. 72.

⁴³ აღ. ო ჩ ი ა უ რ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 372.

⁴⁴ აკ. შ ა ნ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 143.

⁴⁵ ა. შ ა ნ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 160.

წინ დაზღვოშივა თათუკა, ეგ ანდროს შესადარიო⁴⁶.

იქვე:

ქალი გაზარდა ბატატი, ბაჩლელ ლელაის დარიო⁴⁷.

ან:

ზეზეიშვილი ბატანთა, თუშის ზეზეის დარიო⁴⁸.

როგორც ვხედავთ, სიტყვა „დარი“ სამივე შემთხვევაში სულიერ არსებათა სახელებს ახლავს და განსაზღვრების მოვალეობას ასრულებს; თუ მათ მაგიერ სიტყვა „ფერს“ ჩავსვამთ, განსხვავება ბევრ შემთხვევაში არ შეიმჩნევა.

მოვიყვანოთ მაგალითი, როცა სიტყვა „ფერს“ (ე. ი. ღვთაება ფერიას ცვლის ღვთაება დარია) შეენაცვლება სიტყვა „დარია“:

მინდიათ აბაიზქო, ბევრ არ მინახავს შენ ფერი⁴⁹.

შენაცვლების შემდეგ მივიღებთ შემდეგი შინაარსის მქონე სტრიქონს:

მინდიათ აბაიზქო, ბევრ არ მინახავ შენ დარი.

ამ სახელთა შენაცვლება მათ აღრეულ ფუნქციათა იგივეობაზე მიგვითითებს.

კიდევ:

ლექებს ვიაშბათ, ფანდურო, დროების შესადარიო⁵⁰.

აღვილად შეიძლება შეგვეცვალა ღვთაება ფერიათი.

მაგ.:

ლექებს, ვიაშბათ ფანდურო, დროების შესა ფერიო.

კვლავ მოვიყვანოთ მაგალითები:

⁴⁶ აღ. ოჩიაური, დასახ. ნაშრომი, გვ. 141.

⁴⁷ იქვე.

⁴⁸ იქვე.

⁴⁹ აღ. ოჩიაური, დასახ. ნაშრომი, გვ. 139.

⁵⁰ იქვე, გვ. 70.

გიყიდავს კარგი სახლები, გოროდის შესაღარი 51.

საღეჟსო გამოგიგზავნე ამაგის შესაღარი 52.

ჩათვენს ქალს ძმობილ მუჟელა, ძმობილი გულის დარი 53.

გულის მსგავსი, გულის სიხარული, გულივით საყვარელი, გულით ნარჩევი და სხვ.

„დარსა“ და „ფერ“ სიტყვების მიღმა რომ ღვთაებებს ვგულისხმობთ, მხედველობაში გვყავს ქალ-ღვთაებები, შედარებით ადრეული ხანის ღვთაება ფერია, რომელიც შემდგომ დარიად იქცა, ამიტომ ფერიას კვალი შედარებით ძნელი მისაკვლევი ჩანს, მხოლოდ ლეგენდა და პოეტიკური ანალიზი-ღა გვაძლევს მისი ღვთაებად აღიარების საშუალებას.

ეპითეტად შემორჩენილი ღვთაება დარია ბევრ შემთხვევაში მსაზღვრელს მოითხოვს, რადგან ზოგჯერ სხვა მნიშვნელობის საწარმოებლად არის გამოყენებული, მაგ.: ცუდი ამინდის აღსანიშნავად „ავდარს“ ვხმარობთ, კარგი ამინდისა კი — „დარს“, ან, როგორც აღვნიშნეთ, „კარგ დარს“ მაგ.:

ვინ მოიფიქრებს ავდარსა,
მოწმენდილია, დარი 54.

ან:

კაი დარში თითონა ხნავს,
მეხრეს უხნავს ავდარში 55.

კიდევ:

კვირაეს გათენებადა
მონა გათენდა დარი 56.
(მონა-ცუდი).

ან:

მე აქ მარტუა გამწირეს, მაკვლეუნიებენ ავდარსა 57.

51 აკ. შ ა ნ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 240.

52 ი ქ ე ე.

53 აღ. ო ჩ ი ა უ რ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 204.

54 ე. კ ო ტ ე ტ ი შ ე ი ლ ი, ხალხური პოეზია, 1938, ქუთაისი, გვ. 164.

55 იქვე, გვ. 172.

56 იქვე, გვ. 159.

57 აღ. ო ჩ ი ა უ რ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 291.

ხშირად, კეთილი, შემოქმედი ღვთაების სახე აღარ ჩანს და მხოლოდ მშრალ სიტყვად გვხვდება. ამის მაგალითად შეგვიძლია დავასახელოთ:

შვიდი დღის ფეტვები ეხანი,
შიგ ამოვხოცე ხარია,
იმას ნამი არ ეღირსა
გვალვა დაადგა, დ ა რ ი ა⁵⁸.

ამ შემთხვევაში სიტყვა „დარი“ მხოლოდ ცხელი, მზიანი დღის, გვალვის აღსანიშნავად იხმარება.

ლექსის სტრიქონში კი —

ბევრაის დედა ატირდა: არ დაგვიყენეს დ ა რ ი ა⁵⁹.

გადატანითი მნიშვნელობით არის გაგებული: კარგი დღე არ დაგვიყენესო. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ჩვენი კვლევის მიზანია, ვუჩვენოთ, რომ სიტყვა „დარი“ კეთილი ღვთაების სახელია. კიდევ:

ძალუბო მშველის შვილებო, დღეს ხო კი თქვენი დ ა რ ი ა⁶⁰.

გადატანითი მნიშვნელობით: „თქვენი ამინდიაო“, მაგრამ წინაპრები მასში გამარჯვების კეთილ ღვთაებას, დარიას, გულისხმობდნენ.

კვირაის გათენებადა რა უფერ დადგა დ ა რ ი ა⁶¹.

უფერო; უძალო ღვთაება „გამეფდა“

კაის ვაჟკაცის სიკვდილი უფერს გაღვლის დ ა რ ზ ე დ ა⁶².

კარგი ვაჟკაცი ცუდი, ავი ძალის ბატონობის დროს დაილუპება.

კიდევ:

დაგლალებიან ღუშმანი, გასთენებივა დ ა რ ი ა⁶³.

გალალებულა, გათამამებულა მტერი.

⁵⁸ ვ. კოტეტიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 158.

⁵⁹ ა. შანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 465.

⁶⁰ იქვე, გვ. 179.

⁶¹ ალ. ოჩიაური, დასახ. ნაშრომი, გვ. 155.

⁶² იქვე, გვ. 159.

⁶³ იქვე.

ბევრ შემთხვევაში შეგვიძლია ვთქვათ, რომ სიტყვამ დაკარგა ძველი სილალე და შემოქმედებითი ხასიათი, უკვე მშრალ მეტაფორად იქცა. მტკმელი მის აღრინდელ ძალას ველარ გრძნობს, ამიტომ სიტყვაში ღვთაების შემჩნევას მახვილი თვალი სჭირდება.

მაგ.:

მე რომ შენს საბრძელს გავხედენ, გამოხრულს ფერცხალს
ვ ა ფ ე რ ე ⁶⁴.

კიდევ:

ვინ გამოგობა სახელი, ეშმას ვინ დაგაფერაო ⁶⁵.

კიდევ:

გოგია დაუტრიალა მთის შევარდენის ფერია ⁶⁶.

შეგვიძლია შევადაროთ „დარს“ „მთის შევარდენის დარიაო“; აზრი იგივე რჩება — შევარდენის მსგავსი ძალის მქონე. კვლავ მოვიტანთ მაგალითებს:

კვირა დილა რომ გათენდა
კარზე მიუბა ცხენია.
ამას რომ გოგომ შეხედა,
სახეს ეცვალა ფერია:
ეს რომ ბატონმა შეიტყოს,
ჩვენი სიკვდილის ფერია! ⁶⁷.

ზოგ სტრიქონში კი იგრძნობა ფერის მნიშვნელობა, ისევე, როგორც უთითებენ თავიანთ მფარველ ხატზე — ჭვარ ხვთისშვილზე თუ მფარველ ანგელოზზე.

შამინდეს კახის შვილები, პირჯვარს დაიწყეს წერაო.

თავს უთხარ, დავლგმე, დავლედრე, შენც არ გავწირას
ფ ე რ მ ა ო ⁶⁸.

როგორც ღვთაება ფერია გადაიზარდა „ფერად“ — გარეგნულ სახედ, ასევე ღვთაება დარია გადაიზარდა ამინდის აღმნიშვნელ სიტ-

⁶⁴ აღ. ო ჩ ი ა უ რ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 244.

⁶⁵ ი ქ ე ე, გვ. 252.

⁶⁶ ე. კ ო ტ ე ტ ი შ ე ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 211.

⁶⁷ ე. კ ო ტ ე ტ ი შ ე ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 10.

⁶⁸ აღ. ო ჩ ი ა უ რ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 79.

ყვად. წინ ემატება მსაზღვრელი „ცუდი“, ან „კარგი“ და ირკვევა ამინდის ხასიათი, მაგ.: „ცუდი ამინდი“, „კარგი ამინდი“, ცალკე როცა გვხვდება, ძირითადად იგულისხმება კარგი ამინდი.

ორივე ლვთაება ტოპონიმებსაც აწარმოებს მაგ.: ლვთაება დარი ა, „დარიას ციხე“ და ხეობა „დარიალს“, ხოლო ლვთაება ფერი ა — ციხე-ეკლესიას და იქვე მდებარე ადგილს, „ფერი ყალას“ (საინგილო).

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის საკულტო იარაღი

ქართულ საბრძოლო იარაღებში გვაქვს სხალი „დავით ფერულის“ სახელწოდებით, რომელიც ცნობილია, როგორც საუცხოო ხმალი.

ხმლის სახელის წარმომავლობა დღეისათვის შეუსწავლელია. „დავით ფერული“ შედგება ორი დამოუკიდებელი სიტყვისაგან — „დავითისა“ და „ფერულისაგან“. სიტყვა „ფერული“ შეიძლება ორ ნაწილად გავყოთ „ფერ“-ძირად და „ულ“-სუფიქსად. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში სიტყვა „ფერი“ ასეა განმარტებული.

„ფერი“ შთაბეჭდილება, რომელსაც ახდენს თვალზე საგნი! მიერ ანარეკლი სინათლე.

ილ. აბულაძის „ძველი ქართული ენის ლექსიკონში“ ეკითხულობთ: ფერი საღებავი (სახე, ზატი, გვარი, ნაირი). ხოლო მრავალფერის აღსანიშნავად იხმარება „ათასფერი“ და სხვ. გვხვდება გამოთქმები მაგ.: „ამ კაცს ცული ფერი ადევს“. კაცის ცული ფერი მის შინაგან განწყობაზე მიუთითებს, „ბავშვს შიშისაგან ნაცრის ფერი დაედო“, გვაქვს გამონათქვამები: „მწიფე მსხლის ფერი“ და სხვ. ბევრ შემთხვევაში ფერს ამბობენ და ვხვდებით საგნის არსს. მაგ.: „მსხალი მწვანეა“, იგულისხმება, რომ მსხალი მკვანება.

სიტყვა „ფერს მრავალმხრივი გაგება აქვს. საყურადღებო კიტა მეგრელიძის მოსაზრება:

«В ряде языков, в которых осознание цветов развивалось в связи с различием естественных примет вещей (напр. по масти скота), слова для выражения «цвета» обозначают не чистые цветовые качества как таковые, а включают в себя определения «фигуры», «формы пятна», «полочек». У кафрских племен слова *chala*, у овареро *evağa* означают не только цвет, но и «рисунок отмечены» 'фигуру пятна', 'полоски',

'вид'. Глухие отзвуки такого восприятия, в котором представление о цветовом качестве не совсем отделилось от предметов и мыслится в единстве с ними, сохранились и в грузинском слове *ფერი* (цвет, окраска), которое имеет и ряд других значений, как-то, 'подобие', 'общий вид', 'образ', 'способ', ხოლო შენიშვნაში კვითხულობთ: «например, грузинский *ga-ფერი* имеет два значения: какой(го) цвет(а), и какой буквального какого образа, диал. *ga-ფერ* — каким образом, каким способом»¹.

სიტყვა „რა ფერა“? კონტექსტში გვანიშნებს ძალაზეც, როგორ? რა უნარით? რა ძალით? და სხვ. ამ ფორმით კი იგი იძლევა ფერის სხვა გაგებასაც, მაგალითად:

„ბაჭყურას ღიმილი უცბად გაუქრა სახიდან და მგლის ფერი გადაეკრა“².

ასეთ შემთხვევაში ნახსენები მგლის ბეწვის ფერი არ არის ნაგულისხმები, აქ მგლის შინაგანი განწყობილებაა ნაგულისხმები — მგელი მრისხანე, დაუნდობელი. მგელი ძირითადად ნაცრისფერია, თუ ადამიანზე ვიტყვი „ნაცრისფერი დაედოვო“, უფრო შიშის გამოსახატავად, ვიდრე ვაუკაცური განწყობის საჩვენებლად.

გვაქვს ასეთი მაგალითები:

ქაჯავეთ რად იარები, გიორგიე, მგელთა ფერაო,
ვალი მიყიდე, ვალსა ეთხოვ. რას მკითხავ ქრისტეს ღელაო?³

„მგელთა ფერა“ — უნდა გავიგოთ, როგორც „მგლის სადარი“, „მგლისნარი“, „მგელივით ძლიერი“, რადგან აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელებში, კერძოდ, ხევსურეთში ადამიანის სახელად „მგელიკაც“ გვხვდება, უნდა ვივარაუდოთ, რომ წმ. გიორგის შედარება მგელთან ცუდი განწყობიდან არ უნდა მომდინარეობდეს; იგი მგლის ტოტემის ნაშთად უნდა მივიჩნიოთ. მითური ლექსის მეორე ვარიანტში წმ. გიორგი „სვილს“ არის შედარებული.

მაგ.:

ქაჯავეთს რას იარები, გიორგიე სვილის ფერაო⁴.

¹ К. Мегрелидзе, Основные проблемы социологии мышления, Тб., 1972, стр. 198.

² ეურნ. „ცისკარი“, 1972, № 8, გვ. 80.

³ ქართული ხალხური პოეზია, თბ., 1972, გვ. 116.

⁴ იქვე, გვ. 296.

ე. ი. სვილის სადარო, (სვილი ჰეაგია, მთაში საკვებად ხმარობდნენ). წმ. გიორგის ღვთაებრივი მადლის დაკავშირება მოსავლის ბარაქასთან წმ. გიორგის ძირეული გაგებისაგან შორს არ დგას.

ამავე ლექსის აკ. შანიძისეულ ვარიანტში კვითხულობთ:

ქაჯავთს რად იარები, გიორგიე ქარის ფერაო? ⁵.

წმ. გიორგის ზემოთ ნახსენებ ეპითეტებს ახლა „ქარის ფერიც“ მიემატა. რადგან ქარს ფერი არა აქვს, მის თვისობრივ უნარზე უნდა შეეხერხდეთ. აქედან ირკვევა, რომ წმ. გიორგის ჰქონია უნარი ქარის სისწრაფისა, სიძლიერისა და სხვა.

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ერთ-ერთ თქმულებაში მითური გმირი კოპალა, მითურ გმირ შუბნურზე ჰყვება, რომ:

ნისლის ფერაიც იქ ჰყვანდა ფაფარო-მარსკვლავიანი.
„ნისლის ფერი“ თეთრი ცხენის ეპითეტად არის ნაგულისხმევი მკვლევართა მიერ. მას სინათლის ღვთაების გამონაშუქად მიიჩნევდნენ და თაყვანს სცემდნენ არამარტო ქართველთა წინაპრები. ცხენი მითურ გმირთა, ღვთაებათა და ზღაპრულ ქაბუკთა დამხმარე „იარაღად“ არის ნაგულისხმევი.

სიტყვა „ფერიდან“ ვიღებთ სიტყვა „მოფერებას“; მოფერების სინონიმებია მოალერსება, მოსიყვარულება, მოსათუთება და სხვა. ასეთ შემთხვევაში უნდა ვიფიქროთ, რომ სიტყვა „მოფერება“ ნიშნავს კარგი განწყობის, საუცხოო ბუნება-ხასიათის გადაცემას მეორე პირზე. (მაგ.: „ბავშვს მოფერება უნდა“) და სხვ. ასეთი უნარის „გადაცემა“ ადვილად შესაძლებელია აღნიშნულ ხმალზეც; დავითის ფერებელი, ე. ი. დავითის ნაქები, ნაფერები, ნახმარი, შექმნილიც კი ან დავითისაგან ძალამოცემული ნივთი (გავიხსენოთ მაგიური გადმოცემები წმ. გიორგის ბოროტაზე და სხვ.).

ამიტომ შეიძლებოდა აღნიშნულ ხმალს შერქმეოდა „დავით ფერული“.

ხმალი „დავით ფერული“, რასაკვირველია, რომელიმე მითურობამდე მიღწეული პიროვნების დალოცვილი, შექებულ-შექმნილია, კერძოდ, ვინმე დავითისაგან. ქართულ სიტყვიერებაში ორი მითური დავითი გვხვდება — ებრაელთა სახელოვანი მეფე და

⁵ აკ. შანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 228.

⁶ იქვე, გვ. 225.

ქართველთა მეფე დავით აღმაშენებელი; რადგან ხმლის სახელზე ქართული სიტყვისაგან არის ნაწარმოები — ფერი, ფერული, ამიტომ ხმლის სახელწოდებაც ქართულ წარმოშობისად უნდა მივიჩნიოთ, ე. ი. დავით აღმაშენებელი უნდა ყოფილიყო ის პიროვნება, ვისი სახელიც შეერქვა ქართულ საუცხოო ხარისხის ხმალს.

ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში სიტყვა „ფერს“ ხშირად ცვლის „იერიც“, ბევრ შემთხვევაში — „ერი“ და „ძალაც“. საუბრისას ხშირად ვისმენთ ფრაზებს: „შორიდანვე იერზე გიცანი“, „შენი იერი ჰქონდა“, „რებით ჰგვანან ერთმანეთს“ და სხვ. როგორც ვთქვით, სიტყვა „იერს“ სცვლის „იერიც“, მოვიყვანოთ მაგალითი:

ბთის კარზე შავიყარენით სამას სამოცდა შვიდნია,
სამას სამოც ფუთ რკინასა ძირ ვინ გაუდგნს ქარია?
ყველას ბოლოში მე ეზივარ, ყველას ჩემზე აქ თოლია;
მაგას იახსარ აიღებს, მაგას აქვს მაგის ერი ა⁷.

ადვილად შეიძლება კონტექსტში წარმოვიდგინოთ „იერის“ ნაცვლად „იერი“, „ფერი“. გვხვდება მაგალითი, როცა „ერს“ ძალი ცვლის. მაგალითად:

ბთის კარზე შავიყარენით სამას სამოცდა რვანია;
სამას სამოც ფუთ რკინასა ძირს ვინ გაუგდის ქარია!
ყველა მე შემომეყურებდა, ჩემზე ეპირათ თვალთა.
— მაგას კოპალა აიღებს, მაგას აქვს მაგის ძალი ა.
აეწიე მკლავი დაქვიმე, ძირს გაუეყენე ქარია.
სუყველა გაიძახოდა: „ეს ჩვენზე ძალიანია“ და სხვ.

სიტყვა „ფერის“ მნიშვნელობის უკეთ გასაცნობად მოვიხმობთ ლექსს:

ნახშირმა თქვა: მე მაჩივლე,
ენახოთ ჩემი სამართალი,
ყველა ჩემით კეთდებოდეს
სახნისი და საყვეთელი,
კარგი თოფი, კარგი ხმალი,
კარგი იარაღი მკრელი.
— იმას ბაშბა წარმოუდგა:
მე რითი მჭობს ფერი შენი?

⁷ ქართული ხალხური პოეზია, I, თბ., 1974, გვ. 343.

⁸ ე. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, 1938, ქუთაისი, გვ. 211.

ჩემი გეშა არ მოსცდება
 ჩიხრიხი და საპენტელი.
 — პარკის კია წარმოუდგა:
 მე რითი მჭობს ფე რ ი თქვენი?
 თაუადები დავამშვენე
 ახლა გლეხებს მივეყ ხელი.
 ამათ ფუტკარ აღუდგება:
 მე რითი მჭობს ფე რ ი თქვენი?
 ჩემს ბაღში გადმოხედეთ,
 თათლი გინდ თუ შაქრის წვენი,
 სანთელი თუ კელაპტარი
 ღმერთთან ბევრი მიდის ჩემი.
 ამათ პური უპასუხებს:
 — მე რითი მჭობს ფე რ ი თქვენი?
 მიყურეთ მკათათვეშია.
 როცა მოვიღერო ყელს,
 წამომიცივენენ ბიჭებო
 ნამგალს წამოაეღონ ხელი.
 — ამათ ცხვარი წამოუდგა,
 კოქ-დაბალი გავა სქელს,
 წარმოდგა და უპასუხებს:
 მე რითი მჭობს ფე რ ი თქვენი? *

როგორც ვნახეთ, სიტყვა „ფე რ ი“ ამ შემთხვევაშიც არსების
 უნარსა და შესაძლებლობებზე მიგვიჩივებს, ე. ი. არსის ძალაზე.

ფრინველთა კულტი

ღვთაება დალთან, უძველეს ირანულ ქალღვთაება ანახიტას მსგავსად¹, მტაცებელი ფრინველები არიან დაკავშირებული.

ნაწილობრივ შევეხოთ ფრინველთა კულტს ხალხურ პოეზიაში. ასეთებია: ქორი, ყორანი, ორბი და სხვ.

ზემოთ ნახსენები ფრინველები ქართულ ხალხურ პოეზიაში წმინდა „ჯავარიან“ ფრინველებად ითვლებიან. მაგალითად:

ყორანო ჯავარიანო,
მთებს არ დაავლე თვალიო,
ელგუჯა ხო არცა ნახე
ყელ-ლილიანის ქმარიო².

„ჯავარიან ყორანს“, როგორც წესი, მოაქვს პასუხი:

როგორ არ ვნახე დავითი,
(ვარიანტი ელგუჯა)
თრიალეთს ედგა ცხორია
გზის თავ მაეკლა ლეკებსა
გზის ძირ ჩაეგდო მკვდარია³.

ქართულ ხალხურ პოეზიაში, ყორანს ამბის მიმტან-მომტანის როლიც აკისრია:

მალა მავალო ყორანო,
არ ჩამოხვალთა მთითაო,
რო დაგაბარა ქართული
არ გიზიდავა მხრითაო...

¹ Г. Н. Курочкин, К интерпретации некоторых изображений раннего железного века с территории Северного Ирана. (Советская археология, 1974, № 2, стр. 39).

² თსუფა, 3909.

³ თსუფა, 3338.

ან წაე ჰაღისასა,
 ან გაჰყეუ წვერის ძირსაო,
 უამბე ჩემთა ჯალაფთა
 აჲ კი აღარა ჰირსაო,
 გადაგატანე ჰალაღი
 ნაწერი მშვიდობისაო,
 შიგ ჩამიწერაჲ ყველაი,
 იმ ჩემი თემობისაო⁴ და სხე.

ზემოთ მოყვანილ ლექსების საფუძველად უნდა მივიჩნიოთ შედარებით ადრე გამოქვეყნებული ლექსი, რომელსაც მითური საფუძველი უჩანს:

ყორანო! ჰალის ბოლოსა
 რად არ ჩააღლე თვალთა?
 ამირანისა სახლ-ჟარის,
 თუ არსად სჩანდა კვალთა?
 გმირისა დამრჩო ვერ ნახე,
 ან იმის ლომა ხარია?
 — ვნახე და ველარ დავწონე
 არწივს ეფარა მხარია⁵.

ვ. კოტეტიშვილი ფრიად საგულისხმო მომენტად მიიჩნევს ყორანისადმი მიმართვას. „გარდამავალო ყორანო... უთხარი, ჩემსა ივანე ძმასაო“. ფოლკლორმა იცის ასეთი მიმართვები. სპარსულ პოეტურ ფოლკლორში ხშირია ამგვარი მიმართვა: „შაჲ თავიანო ყორანო, ბოლო გაშალე, როგორც დროშა, შენ თეირანში მიჰფრინავ, ჩემ მეგობარს ამბავი უთხარი“... იგივე გვხვდება ჩაჩნების, ლეკების, ჩერქეზების და, საერთოდ, კავკასიის მთიელთა შორის. ყორანის გარდა, ხშირია მიმართვა სხვა ფრინველებისადმიც: მერცხლისადმი — სომხურში „აჲ გაფრინდი მერცხალო, იჲ, სადაც დავიბადე“... და სხვ. ბულბულისადმი — რუსულში⁶.

აკად. ნ. მარი ჰალღთათება იშთარს (იგივე ქართული დალი) სხვადასხვა ფრინველში ხედავს⁷. კავკასია კი კულტურისა და მითოლო-

⁴ თსუფა, № 1045.

⁵ ჟურნ. „ივერია“, 1885, № 8, გვ. 102.

⁶ ვ. კოტეტიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 332.

⁷ ქართული ხალხური გადმოცემით ფრინველები—ოფოფი და გუგული ჰალები ყოფილან. ჟურნ. „აკაკის კრებული“, 1899, № 1, განყ. II, გვ. 28.

იგი ხშირად ერთვის ირმის სახელს მსაზღვრელად, მაგალითად: გვაქვს „ქორბუდა ირემი“, მამალი, დიდრქება, ხარირემი; ასეთი ირემი ნიშნიან, „ნაწილიან“, წმიდა ცხოველად ითვლებოდა საქართველოში. სწორედ, ქორბუდა ირემები არიან ღვთაებათა შესაწირი ირემები, რომლებიც ხშირად გვხვდებიან ქართულ თქმულება-გადმოცემაში. მაგალითად: კახორის წმ. გიორგის ეკლესიაში ყოველ წლიურად ეწირებოდა ირემი, თავის ფეხით მიდიოდა, ხალხი ამოცოხნას აცდიდა და ჰკლავდა, ასეთივე გადმოცემა არსებობს ირმის ეკლესიაზე¹¹ და საქართველოს სხვა კუთხეებშიც. ისიც ცნობილია, რომ ქართველები გალაქტიკის განათებულ სარტყელს „ირმის ნახტომს“ ეძახდნენ. შემდეგ კი „ქრისტეს ნაბიჯები“ შეარქვეს.

სიტყვა ქორი ხარის ეპითეტადაც გვხვდება ქართულ ხალხურ სიტყვიერებაში. ქორა ხარს, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას აძლევდა წარმართული საქართველო. მაგალითად მოხვეურ გადმოცემაში შიოლა ღუდუშაურის მკვლელს „...შიოლას დამ, ქერეთ ზალმა, დაუყენა წინ მკვდარს მთრეხელს ქორა თავის ხარი“¹². როგორც გადმოცემა გვეუბნება, ამ უცნაურ ქალს ოჯახში ყოლია წმიდა, ნიშნიანი, „ნაწილიანი“ ხარი, რომელიც თავის ოჯახში მოკლულ მკვდრის სულის გასანათლავად გაუტანებია.

თუშური ლაშარობის სარიტუალო „თამაშს“ — ქორბელელას ეძახიან. სიტყვა „ქორი“, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მ. ჩიქოვანის მიერ ახლად გამოვლენილი ღვთაების, თერგვაულის ეპითეტადაც გვხვდება, „თეთრი მთის ქორი თერგვაული“¹³, რომელიც ღვთაებამ გააჩინა:

მემრე მე დამსახა თერგვაული
მალლა მთაშია მდგომარეი-ო.

ქართულ სიტყვიერებაში ძირი-ქორ სხვა სიტყვებთანაც გვხვდება, მაგრამ მათი პირველადი მნიშვნელობა მთლად გარკვეულად არ ჩანს.

მოყვანილი მასალა გვაფიქრებინებს, რომ სიტყვა ქორი შემდგომ-

¹¹ თსუთა, № 2200.

¹² აკ. შ ა ნ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 337.

¹³ ქართული ხალხური პოეზია, I, თბ., 1972, გვ. 379.

ში განზოგადდა და ბოლოს ადამიანის სახელადაც შემოგვრჩა ხევსურეთში¹⁴, აქედანვე მომდინარეობს გვარი „ქორიძე“.

ქართულ ხალხურ პოეზიაში ტოტემიდან შემორჩენილი სიტყვები „ნაწილიანად“ იქნა მიღებული და ფართოდ იქნა გამოყენებული პოეზიაში.

უძველესი ტოტემი დავიწყებას არ ეძლეოდა ქაბუკობის წინა და შემდგომ ხანებშიც. მაგალითად არწივის ტოტემი წინაპართა კულტისა და მითური გმირობის პერიოდშიც შემორჩა. მაგ. საკულტო სიმღერიდან:

მორიგემ უთხრა, ქრისტე ღმერთმა:
მხარნ ეერ დაუსახენ ანგელოზისანიო.
მემრე უთხრა მორიგემა:
მხარნ დაესახენ არწივისანიო
სახელ კოპალა დავარქვიენათო¹⁵.

როგორც ჩანს, არწივს ანგელოზი სცვლის, ხოლო სიტყვა „მხარზე“ დაწვრილებით სხვა ადგილას ემსჯელობთ, აქ მხოლოდ გავიხსენებთ, რომ ქართულ მითოლოგიაში იგი დღემდე იხმარება როგორც მარტო, ისე ტოტემებთან ერთად, მაგალითად:

წმინდა გიორგი ცხენზე ზის
ქვეშ უქრის ნიავქარია,
მხარზე ჰკილია მათრახი
სამოცდასამი მხარია.
ვისაც დაუქნევს, დააჩნევს
მისი დაკრული მწარია¹⁶.

ძველი სიტყვის მითურ სიძლიერეს, მისი ხმარების მრავალმხრივობა და თავისებურება შეადგენს. სამოცდასამ მხარშიც, 365 დღე-ღამე უნდა ვიგულისხმოთ.

საქართველოში ქორისა და შევარდენის კულტის გავრცელების საუცხოო რუდიმენტებად უნდა მივიჩნიოთ ლექსში გაბნეული ეპითეტები:

ზევითვე ნასროლი, ქორი გინდა,
ქოითვე ნასროლ-შავარდენო.

¹⁴ ალ. ოჩიაური, დასახ. ნაშრომი, გვ. 311.

¹⁵ ქართული ხალხური პოეზია, 1, თბ., 1972, გვ. 128.

¹⁶ იქვე, გვ. 141.

შავლა გინლა მაკაზმულნი,
აცალე თავლავ, პატრონი ომჩი ემზადება.
თავლას უნაგირი უნდა
ოქრო ვერცხლით ჩაართნული.
სამკლავ გინდა, საფუფარი,
ჩაქეი პერანგად დაგშვენილება.
თეთრის ქოჩისა ნაშობოვოთ,
შაქარდნისაგან ნაქნაროთ,
არავეს სიმაგრე გასტეხიოთ,
ზარბაზნები დამტყრევიოთ.
დიდის არგანის ბატონოთ,
ქარჩი ლეკების მძარცაევოთ,
შინ სახელის მიმტანოთ¹⁷.

საგმირო პერიოდშიც ქორ-შავარდნის კულტი ადრინდელი სიძლიერით ჟღერს, ამ მხრივ, იგი ეპითეტებზე მალლა დგას.
ხალხურ პოეზიაში ქორზე გავრცელებული ეპითეტები:

ხმა მომწონს თქვენი თოფისა, — იცის გველივით წივილი;
თქვენი მთავ შამაელილობა, ქორე ბულ შამაკივილი¹⁸.

ეინ იყო შენი ღუშმანი, ქორ აღმეებში ქრისაო?
ჩამაჰ მტრისა ხელები, ფოთოლასავეთ თრთისაო¹⁹.

ბლოჩი გაზრდილას მიმინო, ქორი ზარებულ მკივანი,
საფერხედ ზერდგან შახაზმა, ზედ ქორი შაქლა მხრიანი²⁰.

სულეთ შევიდა წიქაი, ხელით შაალა კარია.
სწორებმ გაიცნა ერთურთი, დასხდა ქორე ბის ქარია²¹.

ხალხური ტრადიციული პოეზია ხშირად გვიდასტურებს ჩვენს აზრს, რომ ქორი, ორბი თუ სხვა ფრინველები ერთნაირი წარმოსახვით არიან აღქმული ქართულ მითოლოგიაში
მაგალითად:

ბლოელ ბერდია მოვიდა, ქორ მხარ-ბოლოს შლისაო,
ხირჩლამ საფერხე შახაზმა ზე ორბი შაქლა მხრითაო²².

¹⁷ ქართული ხალხური სიტყვიერება, ქრესტომათია, I, თბ., 1956, გვ. 79—80.

¹⁸ ავ. შანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 128.

¹⁹ ავ. შანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 215.

²⁰ იქვე, გვ. 73.

²¹ იქვე, გვ. 217.

²² იქვე, გვ. 75.

მართა ზირჩლაიშვილი ქორ მთაში იარებოდა²³.
სულხანაურთა უშიშა ქორებულ ჩამოხკიოდა²⁴.

კ. მარქსი მითოლოგიას ადამიანის მიერ სამყაროს დაპყრობის
ნსატერულ-რელიგიურ და პრაქტიკულ-სულიერ საშუალების ფორ-
მად აცხადებს. ფორმა, ე. ი. სამყაროს აღქმის საშუალება, იცვ-
ლიდა სახეს, რადგან იგი დინამიური იყო, ამიტომ მითური სახეები,
ადრე ტიტანები, გერჩება, როგორც მხატვრულ-ესთეტიკური გამო-
ხატვის საშუალება.

ქართულმა ხალხურმა პოეზიამ ძველი ღვთაებანი და ტოტემე-
ბი იდეურ-მხატვრულ დონემდე დაიყვანა. ქართული კლასიკური
ლიტერატურა კი გათავისუფლდა ნატურ-მითურ სიმბოლოებიდან.

ათასეული წლების განმავლობაში მძლავრად ფესვგადგმული,
ქართული ტოდთა კულტების ზოომორფული სახეები დავიწყებას
არ ეძლეოდა, ამიტომ გვხვდება ასე ფართოდ ისინი გმირობისა და
წინაპრის კულტის ხანებშიც. გავიხსენოთ ფშავ-ხევსურეთის მითუ-
რი გმირის კოპალას ლექსი:

წყალზე გაშალა მიქამა,
ხელთ მომცა ვეშრაპიანი,
წყლის პირზე ამოვდიოდი
ირემი ვიქენ რქიანი
თუშებმ მესროლეს ისარი
ფოცხ-შაკრატელა ფრთიანი.
სიმურში გადავიჩქვიფე,
რქის წვერთ გაიღეს ძგრილი²⁵.

მითურ გმირ კოპალას თავის ატრიბუტად ზოომორფული სა-
ხე ჰყავს, ამ შემთხვევაში ირემი, როგორც დაღს — ფრინველები.
საკულტო ძირიდან „ირმისა“ და „რქის“ სიმბოლო ეპითეტე-
ბად დამკვიდრდა, მაგალითად:

მამუკამ ქალუნდაურმა შორით მახკიდა თვალია,
გორდი-გორდ ჩამოდიოდა, მობუბუნებდა ხარია.
ალერდის წყალში გაუარდა, ირემმ გაიღა რქანია.

²³ აკ. შ ა ნ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 40.

²⁴ იქვე, გვ. 47.

²⁵ ქართული ხალხური პოეზია, 1, თბ., 1972, გვ. 129.

ივანე თოფსა ჩაუჭდა, გულზე დაჰხვია ალია
წაიქცა ქალუნდაური, ი რ ე მ შ ა დ ა ს ხ ნ ა
რ ქ ა ნ ი ა²⁶.

აქ „ირემი“ და „რქები“ მხარში ამოუდგნენ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში ფართოდ გავრცელებულ ეპითეტს „მოზუბუნე ხარს“.

მამუკა საქანისტელი, ი რ ე მ ა რ ქ ა - ჯ ა ნ გ ი ა ნ ი²⁷ და სხვ.

მოყვანილი მაგალითები ნათლად გვიჩვენებენ რუდიმენტულ (ფეტში, ტოტემი) სიტყვათა ეპითეტებად ქცევის გზის სისწორეს.

²⁶ აქ. შ ა ნ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 11.

²⁷ ი ქ ე ე, გვ. 75.

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის საკულტო ობიექტები

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში ხშირად გვხვდება ხატის სახელწოდებად „ჭერო-ბელელი“. მაგ.:

„შენ გადიდას, გაგიმარჯოს ღმერთმა ჭერო-ბელელზე მდგომო ანგელოზო! მცავი მფარავი ხარ სანების ჭერო-ბელელთაჲ“ (ეთნოგრ. კალენდ: 4, 60). „აქ აშენდ ყველა, რაც ჭვარჩია წეს: ჭერო-ბელელი, დარბასი, საქვაბე“ (ეთნოგ. კალენდ. 10.209). „ჩავადებიევ დუსურბანსავ ლიბუივ; ჩემ ჭერო-ბელელივ მაში ავაშენებიევ“¹. ფშავ-ხევსურეთის მითური გმირი კოპალა ჰყვება თავის ყმების (მლოცველების) შესახებ:

ჭერო მიმიცავ ყმათადა, მამწონდეს უღაშინი?...²

მკვლევარმა ალ. ჭინჭარაულმა სპეციალურად შეისწავლა სიტყვა „ჭერი“ ეტიმოლოგია ქართველურ ენებში, მისი აზრით „ჭერო“ ხევსურეთში („ჭვართა ენაზე“) საკულტო ნაგებობის („ჭვარინი“) ნაწილი არის. მაგ.:

„ბელელში ხომ, გარდა ხუცებისა, ვერვინ შევიდოდა, ჭეროში კი ყველას შეეძლო შესვლა. — ხელოსან — დასტურებსაც და ხუცებსაც“ (ეთნოგ. კალენდ. 42.664). „ბელელში შესვლა შეეძლო მარტო გამძლოთ, ე. ი. ხუცეებს. ძილი კი არც მათ შეეძლო იქ. ისინიც იძინებდნენ ხელოსანთან ჭეროში, ჭეროს დაბლა იყო საბერო“ (იქვე 42.655). „ააგეს გუდანის ჭვარის ბელელი და ჭერო“ (ეთნ., გათხრ. გვართ, 3, 28). ჭეროსა და ბელელის შეერთებით მიღებულია ჭერო-ბელელი³.

სიტყვა „ჭერო“ (ხთისშვილის, სახატის სახელი) დღეისათვის

¹ თ. ოჩიაური, მითოლოგიური გადმოცემები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, თბ., 1967, გვ. 105.

² იქვე, გვ. 141.

³ ალ. ჭინჭარაული, ლექსიკოლოგიური ძიებანი, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1973, № 2, გვ. 105.

გაურკვევლად ითვლება, თუ რატომ შეერქვა სახატეს (მოყვანილი სახელი). მკვლევარი ალ. ჰინჭარაული სიტყვა „ქერს“ ასე განმარტავს:

„ხევსურულში „ქერი“ წვრილი და გრძელი დაუმუშავებელი მრგვალი ხეა. ქერს იყენებენ სახურავის თავებებზე (კეზებზე) დასაწყობად, ღობის გასაკეთებლად და სხვ. ქერის სინონიმებია კეზი, კეზა ხეები, ხე, ქერის — გალი: კომპოზიტი ხე-ქერი სახლის სახურავის ხის მასალას, ხეებსა და ქერებს ნიშნავს“⁴. მაგ.: „... სხვებ წავლენ და ქერს მასპრიან (ქართ. დი-ალექტ. 1 გვ. 5).

სიტყვა ქერი ხის სინონიმად ვეფხისტყაოსანშიც გვხვდება. მაგ.:

აუთნდილ მკვრეტა ახელებს ტურფითა აერ ფერთა,
გელნისა ტბათა მიჯარით ბურავს გიშრისა ქერთა (ვ. ტ. 1007).

შევადართ:

ჩემნი მომკდელნი წამწამნი შავნი გიშრისა ხენია (ვ. ტ. 126,4).

აქ წამწამებზეა საუბარი, მეტაფორად გვხვდება „ალვის ხე“-ც (ვ. ტ. (147,3) *:

ხატთან ანუ ხეთისშვილთან არის დაკავშირებული აღმოსავლეთ საქართველოში დაქერილობაზე გავრცელებული ტერმინი. ენათმეცნიერი ალ. ჰინჭარაული „ქერ“ და „ქარ“ ძირებს ერთმანეთს უკავშირებს. აღნიშნავს, რომ ქერ/ქარ შემონახულია ხევსურულსა და გურულ კილოებში. გურ. გაქარ („გაქერ“), ხევს. ნაქარი („მოქრილი“, „ნაქრილობევი“, „ქრილობა“)⁵.

სიტყვა „დაქერას“ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში საკულტო შინაარსი ახლავს. ხატი (ხეთისშვილი) „სამსახურში“ ასაყვანად თავის საყმოდან არჩევს პიროვნებას. სანამდის თავის მეყენედ, ქადაგად ან ხუცად ე. ი. ხატის კაცად გახდის, მანამდე აწვალავს. სპეციფიკურ ავადმყოფობებს მოუვლენს. „...ხშირ შემთხვევაში შედარებით სუსტ ფორმებში გამოავლენს ხატის მიერ

⁴ ალ. ჰინჭარაული, დასახ. ნაშრომი, გვ. 95.

* ვ. ტ.-ში „გურის ქერისა“ და „გიშრის ხენის“ იგივეობის საკითხზე იხილეთ მაცნე ენისა და ლიტერატურის სერია, 1973, № 2, გვ. 98.

⁵ ალ. ჰინჭარაული, დასახ. ნაშრომი, გვ. 102.

„დაქერილობის“ ნიშნებს, ხოლო მოწიფულობის ასაკში მისი „ავადმყოფობა მეტი სიმწვავეით მეღავნდება. ამ დრომდე ღვთისშეილი წვრთნის მას, ასწავლის, ესაუბრება, ამცნობს თავისი სურვილის შესახებ, ხოლო, როდესაც ეს პირი გონებრივად და სქესობრივად მწიფდება, როცა მას უკვე შეუძლია ხალხის და ჯვარის სამსახური, დაბეჭითებით მოითხოვს, რათა იგი მისი მეენე გახდეს. დაქერილი ამ დროს „ხეთისშვილთან გართულია“, ესაუბრება ხატებს, ემუღარება განთავისუფლების შესახებ, არ სურს მის ნებას დაჰყევს, მაგრამ ყოველგვარ ურჩობას მეტი და მეტ. ზიანი მოაქვს: ხატი „აღაბუშებს“ დაქერილს, ხან წყალში ჩასახტომად „გასწევს“, ხან თავის მოსაყლავად იარაღს აალებინებს ხელში. დაქერილი ყვირის, ბოდავს, ტირის, მაგრამ ამაოდ, ღვთისშეილი მანამდე არ მოეშეება, სანამ არ დაიყოლოებს“⁴.

ამრიგად, „დაქერილობა“ ხატის მიერ პიროვნების „ხატის კაცად“ გახდომის წინა პერიოდია. ამ პროცესში „ხატის რჩეულობის“ ხანაა ნაგულისხმევი, ამ ხანებში ხატი ირჩევს პიროვნებას დროებით ან მუდმივი სამსახურისათვის.

ხალხი ასეთ კაცს „ხატის დაქერილს“ ეძახის, ე. ი. ხატის მიერ თვალდადგმული, თავის სამსახურისთვის შენიშნული. შერჩეული. რადგან ხატს ადრე — „ვერი“ ე. ი. ხე ერქვა. ხე კი გაღვთაებული, თაყვანისცემის ობიექტი იყო, ღვთაება-ძალა, ე. ი. ქერი მოქმედებდა პიროვნებებზე, „იჭერდა“, ღვთაების საიდუმლოს უმეღავნებდა. აქედან გამომდინარე, ყოველგვარი მოქმედება ერთი პიროვნებისა მეორეზე ყოფიერებაშიც საკულტო სიტყვა ქერ-იდან მომდინარეობს. მაგ.: აღამიანის მიერ ცხოველის, ფრინველის თუ მწერის დაქერა (დამორჩილება)*. კაცის მიერ კაცის დაქერა. თვალის დაქერა, იდიომურ თქმებში გადასული „ერთი შეხედვით დამპკრა, დაშკოდა“: აქედანვე მომდინარეობს დაქრაც: დანით დაქრა, ხმლით დაქრა, ხიშტით დაქრა და სხვ. აქვე უნდა ითქვას, რომ ხატის კარიდან წამოსული სიტყვა მექანიკურად არ მკვიდრდება ფრაზეოლოგიაში; ნავარაუდევია იყო მაგიური მნიშვნელობაც,

⁴ თ. ოჩიაური, ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან, თბ., 1954, გვ. 20.

* აქედან შემოგვრჩა ქრისტიანულ მონასტრებში „მორჩილის“ წოდება.

რომ ერთ არსებას ფიზიკური შეხებით თუ წარმოსახვა-შეხედვით აქვს მეორე არსებაზე მოქმედების უნარი. ასეთმა „ქმედებამ“ ხელი შეუწყო სიტყვის გატანას ფართო ასპარეზზე.

როგორც ჩანს, „კერა“ ძირის განსაზღვრას ხატის ძალამდე დავყავართ, რადგან ღვთაებას აქვს ძალა, ენერგია. თუ ადრე ღვთაება კერა ი-ზე იყო, მის ეპითეტს „კერა“ უნდა შერქმეოდა. ძალის დატანების შესაძლებლობა, ხატის მიერ მიტაცებული „დაქერილი“ კაცი, ხატისადმი სამსახურის ერთ-ერთ ფორმად ითვლებოდა. სწორედ, აქედან დამკვიდრდა სიტყვა „კერა“, ქართული ენის დიალექტებშიც მკვლევართა მიერ მაგ.: მეგრულში „კკორი“ კერის ძირის შესატყვისად არის მიჩნეული; გეგე-კკორი — „გეგეს ე. ი. წმ. გიორგის მონა, ყმა“, „დაქერილი“, პაკკორია — „პაპას, მღვდლის მონა, ყმა“...⁷ და სხვ.

სიტყვა „კრადან“ მომდინარეობს, აგრეთვე, სიტყვა „კრელი“. მაგ.: ხშირად იხმარება სიტყვა „დაკრელებული“, ფრაზებში „მათრახის დაკრელებული ტარი“, „თოფის დაკრელებული ტარი (კონდახი)“. „შოლტით აკრელებული (შოლტით ნაცემი)“ და სხვ. სიტყვა „კრელს“ თავისთავად აქვს საკულტო შინაარსი*.

ხშირად სიტყვა „კრელი“ მსაზღვრელად გვხვდება ყოველდღიურ ყოფაში. მაგ.: კრელი ქუდი, კრელი ხარი, კრელი თვალი, პოეზიაში:

ხუთშაბათ გათენებადა ღრუბელ დაეცა მათათო.

ჯალაფთ წყემსობათ წამლაღეს, ქათიბ ჩავიცევი კრელიო⁸...

სიტყვა „ლაქარდიანს“ ყოველდღიურ ცხოვრებაშიც იგოვე გაგება აქვს.

მაგ.:

არც არა მარტო ტირილმა
არც არა ცრემლის ღენამა,

⁷ ალ. ჰინკარაული, დასახ. ნაშრომი, გვ. 106.

* „კრელის“ ძირი რომ საკულტოა, ამ საკითხზე დამატებით იხილეთ ნაშრომი В. В. Бардавелдзе, Древнейшие религиозные искования и обрядовое графическое искусство грузинских племен. Тб., 1957, 165.

⁸ ავ. შანიძე, ქართული ხალხური პოეზია, ხეცსურული, I, 1931, თბ., გვ. 83.

კიდე:

გორის ძირს შამამიჩინდა გიორგი დავლათიანი.
კოპალავ, საით მოსულხარ დაღალულ პიროფლიანი?
სად წახვალ, თან წამიყვანე, ენა მაქვს ლაქარდიანი⁹.

ცნობილია ხალხური გამოთქმა „ბუღაურებს ხომ არ ყრიო“¹⁰, ნაგულისხმებია საღმთო საქმის მკეთებელი, ამ შემთხვევაში სა-
კულტო საქარგი; ქართლსა და კახეთში შემორჩენილა იდიო-
მური თქმა: „რა იყო, რა მოგივიდა, კაცს ეგონება ბუღა-
რებს ყრიდო“. „ამ გამოთქმას მაშინ ხმარობენ, — ამბობს
მკვლევარი ირ. სურგულაძე, — როცა ვინმეს რაიმეს დაავალებენ და
ეს უქანასკნელი მოუცლევლობის მიზეზით უარს იტყვისო“. მკვლე-
ვარი გადმოგვცემს, რომ „ბუღაურების ამოყრა“ ანუ დე-
კორის შექმნა საპატიო საქმედ ითვლებოდა, — ბუღაურებს მხო-
ლოდ სიმბოლურ, ასტრალურ ნიშნებს ეძახდნენ და ამიტომაც
შრომა მათი გამოსახვისათვის განიხილებოდა, როგორც ღვთაებათა
სამსახური¹¹.

კიდე:

ოთახში არქიელასა ედგა ლოგინი ჭრელი¹².

სიტყვა „ჭრელი“, მრავალი ფერის, ფერადის სინონიმურია,
მრავალ ფეროვნებაში კი ღვთაება (ღვთისშვილი) არის ნაგულისხ-
მევი. ცნობილია, რომ ხატის დროშაზე, (ბორაყი) უამრავი ფერის
ნაქსოვი მატერიაა აკონძული, ხატის ბორაყი, დროშა კი მზის
ღვთაების სიმბოლური სახეა. მაგ.: სიტყვა „ჭრელი“ მრავალ-
ფერად იგულისხმება შელოცვებშიც. მაგ.: მარიამ ქალი ტა-
როდა. რა გატირებს მარიამ ქალო?! რავე რა მატირებს; ქსელსა
ექსელავდი წითლისასა, ყვითლისასა, მწვანე აბრეშუმისასა და
სხვ.“¹³. ხოლო მეორე შელოცვაში მოყვანილ ფერებს „ჭრელი

⁹ აკ. შ ა ნ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 225.

¹⁰ ირ. ს უ რ გ უ ლ ა ძ ე, წერა ცნების გაგებისათვის, მასალები საქართ-
ველოს ეთნოგრაფიისათვის XVI—XVII, 1972, გვ. 289.

¹¹ ი ქ ვ ე.

¹² აკ. შ ა ნ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 155.

¹³ თსუფა № 1472.

ზეწეული“ სცვლის „...რად სტირი დედაო მარიამ? ...ვექსოვდი
კრელსა ზეწეულსა“ და სხვ ¹⁴.

სიტყვა „კრელმა“, როგორც „ნაწილიანმა“ სიტყვამ, მიიღო
ლვთაების მრავალ ფერში აღქმის მნიშვნელობა. სიტყვა „კრელის“
ამგვარ ახსნას მხოლოდ ერთი მიზეზი აქვს, იმ ხანებში, როდესაც
ლვთაების მრავალფეროვნება (მრავალსახეობა) იქნა შემჩნეული,
ხალხში ხის თაყვანისცემის ტრადიციები კვლავ ძლიერი იყო, ხეს
კი კერი ერქვა, ამავე დროს, სიტყვა „კრელიც“ ლვთაების
სიმბოლო უნდა ყოფილიყო.

მკვლევარი ირ. სურგულაძე წერს, რომ აღმოსავლეთ საქარო-
ველოს მთიანეთში მზის „კრელიც“ (ე. ი. მზის სახის მომქსო-
ვები) გამოყვანისას ოსტატი უსათუოდ დაილოცებოდა და მზი-
ა ეოფნას შესთხოვდა უფალს საქონლისა და ოჯახის წევრებისათე-
სო. სვანეთში „ისგნტაფი „ლეკრელს“ და განსაკუთრებით
წრეხაზის მოხაზვისას წარმოთქმული ლოცვა ბარბოლის სახელზე
წარმოითქმებოდა“ ¹⁵. შეიძლება ითქვას, რომ მზის ლვთაების სა-
ხელად „კრელას“ საქართველოს ერთ კუთხეში არ უნმობდნენ.

ცნობილია, რომ წმ. გიორგის უძველესი ქართული წინაპრები:
პაბუკები, ამირანები და სხვა, მზის ლვთაების მიწიერი წარმოსა-
ხის ფონზე იყო აღქმული, ამიტომ შეიძლებოდა წმ. გიორგის ხალ-
ხურ წარმოდგენებში სიტყვა „კრელს“ შეეხვედროდით, ასეც
არის. წმ. გიორგის ტანზე „კრელ“ კაბას ვხვდებით.

ერთ-ერთ ხევესურულ მითში მოთხრობილია წმ. გიორგის მიერ
ქაჯეთის დალაშქრის შესახებ. ქაჯეთის დალაშქერიდან მობრუნე-
ბულ წმ. გიორგის გამოეკიდება ხევესურულ მითოლოგიაში ცნობი-
ლი ქალი სამძიმარა და შეუძახებს:

— გიორგივ, ნუ გაიქცევი,
სამძიმარ მოგდევ ხელაო.
— გიორგი არ გაიქცევის,
ტანთ კაბა აქვის კრელაო ¹⁶.

ტექსტში მოყვანილი „კრელი კაბა“ არის წმ. გიორგის ძა-

¹⁴ პ. უმიკაშვილი, ტ. IV, 1964, გვ. 182.

¹⁵ ირ. სურგულაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 289.

¹⁶ ქართული ხალხური პოეზია, I, 1972, თბ., გვ. 116.

ლა, უნარი, მისი მფარველი. **ქ რ ე ლ ი** კაბა აქ იგივე ღვთაებრივ საფარველია, ჯავშანია.

სიტყვებს „**ქ რ ე ლ ს ა**“ და „**ქ რ ა ს**“ რომ უკავშირებს მკვლევარი ალ. კინკარაული, ყურადღების გარეშე არ ტოვებს ირანულ საერთო ინდოევროპულ წარმომავლობის სიტყვა *kar-d-* („**ქ რ ა**“, „**დანა**“, „**ხმალი**“, „**ხანჯალი**“), რომლისაგანაც ზოგ ქართულ დიალექტში შემოგვრჩა სიტყვები. მაგალითად, ხევსურულში „**ნაქარდა**“ (ნა-ქარდ-ა) ხეზე ამოჭრილი ორნამენტის ერთ-ერთი სახეა: ხეზე დაჭრელებულს ნიშნავს, აგრეთვე, „**დანაქარდული**“ შდრ. გურული: „**დაქარდული**“ — გრძლად დასერილი, დაჭრილი, „**დაქარდული ხორცი**“. ხევსურულში „**ქარდვა**“ იგივე „**ქარგვაა**“. „**ქარგვა**“ კი ცნობილია, როგორც ორნამენტებიანი, ლამაზი ნაქსოვი¹⁷. მაგ.:

კათა, ქარსამის ქალო, მმას ნუ უქარდავ ტყავთო, —
მევალის თუში გულდიდი, მავა, მაიჭრის თაესაო¹⁸.

კიდევ:

შენც შაგენახა ბოთლამ, არაყიანი ცაშცაში.
კიდევ რა გაუკეთიდი, იცნი ლამაზა ქარდვანი¹⁹.

მკვლევარი სთვლის, რომ მოყვანილი სიტყვის ფონეტიკური ვარიანტია „**ლაქარდი**“. მაგ.: „**ლაქარდიანი ენა**“ — ტბილი, ხატოვანი, მომხიბლავი სიტყვა, საუბარი²⁰. აგრეთვე ენაწყლიანი, („**ქ რ ე ლ ი**“) მოსაუბრე. ადვილად შეიძლება იქ, სადაც გვხვდება სიტყვა „**ლ ა ქ ა რ დ ი ა ნ ი**“, ვიგულისხმოთ „**ქრელი**“*.

მკვლევარი ვერა ბარდაველიძე სევანურ სიტყვა „**ლ ე ქ რ ე ლ შ ი**“ სიტყვის ფუძედ იღებს — **ქ რ -ს** და სამართლიანად ქართულიდან წარმომავლად სთვლის: „**ლექრელე**“ ქართულ „**ქრელს**“ ნიშ-

¹⁷ ალ. კინკარაული, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 105.

¹⁸ იქვე.

¹⁹ იქვე.

²⁰ იქვე.

* სიტყვა „**ლაქარდიანი**“ აქ უნდა გავივოთ, როგორც კეთილმოუბარი, ტბილი, ალერსიანი, ასეთი გამოთქმა დღესაც არსებობს, იტყვიან „**ლაქარდიანი ენა აქვსო**“ რაც მომხსენებელ, ეულის მომგებ მოსაუბრეს ნიშნავს. როგორც ვთქვით, ამ სიტყვის დამკვიდრებამდე უნდა გვეჩინოდა „**ქრელი**“ ე. ი. ნიშნავს „**ქრელი სიტყვა აქვსო**“.

ნავს. სვანეთში „ლეკრელეს“ უხმობენ ხეზე ამოკვეთილ მდიდარ ორნამენტს, რომელსაც „კრასთან“ აქვს საერთო²¹. საყურადღებოა, რომ სვანურ „ლიტკრელეს“ ბევრ შემთხვევაში სცვლის სპარსული სიტყვა „ვარდად“ („ვარდ“ იგივე „ვარდი“). ორივე მოყვანილი სიტყვა ძვირფას, საკულტო ორნამენტის აღმნიშვნელად იხმარება²².

სავარაუდოა, რომ სიტყვა „კრელი“, რომელიც მუსიკალურ ტერმინად გვხვდება ქართულ სიტყვიერებაში, მომდინარეობდეს ზემოთ მოყვანილ ძირებიდან, რადგან უძველესი სიმღერები საკულტო დანიშნულების იყო.

„ბულაურების ამოყრა“ მკვლევრის აზრით გსნების შეყვრაა, მაგიური პროცესია; ეს იგივე მოხატვაა, მოკრელებაა, ქარგვაა (სვან. ვარდად). „კრელი“ კი მომდინარეობს სიტყვა „კრელიდან“, რომელიც ბულაურთან ერთად იყოფს კულტის, ხატის სახელს*.

ცნობილია, რომ ხალხურ, ონომასტიკა უხვად სარგებლობს მითური ეპითეტებით. ქართულ ხალხურ პოეზიაში გვხვდება პირდაპირი მიმართვა ღვთაებისადმი:

ყმასალ უმატე, ქავთარი (ვარიანთი გიორგი) თუ გინდა მოსახელნი²³.

ხალხი ღვთაებას გამრავლებას თხოვს, თუ, მოსახელენი უნდა, რომ ღვთაების (ან მითური გმირის) საქმეები გააგრძელონ.

რადგან საკულტო სახელად ვალიარეთ სიტყვა „კერი“, აქედან წაწარმოები „კრელიც“ გვხვდება სახელად. მაგ.: ხევსურულ ონომასტიკაში.

გაითქვა ღიათ კრელი თუშეთში ზეზესავითა²⁴.

კიდევ:

¹ В. В. Бардавелидзе, დასახ. ნაშრომი, გვ. 165.

²² იქვე.

* სიტყვა „ბულაური“ მომდინარეობს ზემოთ ნახსენები „ბელელდან“ (ბელელი), რომელიც ხატის საკულტო სახელია. „ბელაურების ამოყრა“ შეიძლება ილიოშერ გამოთქმად. მესოელი ქალები მზის სიმბოლოს (სახა) აპოქარგვას განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ (ლოცულობდნენ).

²³ ქართული ხალხური პოეზია, I, 1972, თბ., გვ. 127.

²⁴ აღ. თაიური, დასახ. ნაშრომი, გვ. 135.

ბათირავ, ნუმც 'შეგესხნების ძმისა კ რ ე ლ ა ი ს ხმალიო²⁵.

გვხვდება — „კ რ ე ლ ო ც“.

კ რ ე ლ ო ვარ უძილაური ტანი შამიგავ კულასა²⁶.

იქვე მოალის კ რ ე ლ ო ი, რო გავა გაზაფხულადა²⁷.

ხშირად გვხვდება — „კ რ ე ლ ო ც“.

რას გამაძრჩები ლექსითა, კ რ ე ლ ი სალექსოთ მზად არის²⁸.

გვხვდება გვარებიც.

აფშინას კ რ ე ლ ა ი შ ე ი ლ ს ა ნაუბარ არ მიზდიოდა²⁹.

კიდევ:

იღუა კ რ ე ლ ა ი შ ე ი ლ ი, აზნაურივით უმიანი³⁰.

გვხვდება საგანთა სახელადაც მაგ:

ოჲალ კ რ ე ლ ო ჩვენო აბულეთო, ნადირობ არ იუაფოაფო,

ყელ კ რ ე ლ ი იღუას თოფი სულ წუხად არ გადიოდაფო³¹.

გზაში რო დაგხედა ძმობილო, ბოთლი ეჭირა კ რ ე ლ ი ა³².

ლიტერატურაშიც „კ რ ე ლ ი“, სიხარულის სიმბოლოა.

იმავე დღეს, შვილო, დედილამ,

კ რ ე ლ ს ჩავიცოდი კაბასა³².

ამბობს ვაჟა-ფშაველას პოემა „ბახტრიონის“ გმირი ქალი სანათა.

სიტყვა „ჭერიდან“ წარმომავლად უნდა ვიგულისხმოთ თოფის სახელი „კ რ ე ლ ა ც“. მაგ:

²⁵ ალ. ო ჩ ი ა უ რ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 292.

²⁶ ი ქ ვ ე.

²⁷ ი ქ ვ ე.

²⁸ ი ქ ვ ე, გვ. 12.

²⁹ ი ქ ვ ე, გვ. 26.

³⁰ ი ქ ვ ე.

³¹ აკ. შ ა ნ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 131.

* „კრელ“ ბოთლს ზევსურეთში მიცვალებულის სახელზე აქეთებენ, ჩვე-
ულებრივ ბოთლს შემოაქსოვენ ორნამენტთან ქსოვილს. გაავსებენ არყით და
მიცვალებულის სულის სახსენებლად უგზავნიან ნათესავ-ნაცნობთ.

³² ვ ა ჟ ა-ფ შ ა ვ ე ლ ა, თხზ., 1960, გვ. 420.

ქერაშა შიშნოისამ ტყვია დალაღა ჩქარიო,
კაცს დახკრა, ცხენსა გაღვარდა, წყალმა წაიღო მკედარიო,

შიშნოივ, ნუმც შაგეხსნება წელზედ ნაბამი ხმალიო,
ნუმც გაგრტყდება ქერაი, არხოტის რკინის კარიო³³.

როგორც ჩანს, „ქერა“ — თოფია, რომელმაც „ტყვია დალაღა ჩქარია“, და რომელიც „არხოტის რკინის კარია“.

კიდევ:

თოფის ქერემის ტყვიამა შორით დაგიძრა ტანია³⁴.

ე. ი. სახელოვან თოფის ქერემის ტყვიამ შორით დაგვოდაო. დარჩა გასარკვევი, თუ, რატომ უნდა შერქმეოდა ღვთაება ქერას სახელი იარაღს — ამ შემთხვევაში თოფს.

ქართულ ხალხურ სიტყვიერებაში ხშირად გვხვდება ტექსტები, რომლითაც ვასკენით, რომ ქართველ ხალხში ტენდენცია იყო, მითურ გმირთა და ღვთაებათა სახელის გადმორქმევისა.

საკულტო სახელის შერქმევის მიზეზად უნდა ვიგულისხმოთ ხალხის სურვილი, ჰქონოდა ისეთივე უნარი, როგორც ჰქონდა მათ ღვთაებას, ღვთისშვილს. ხალხურ ფრაზეოლოგიაში დღეისათვისაც გვხვდება ასეთი თქმა: „ისეთი კაცის სახელი ჰქვია, რომ არ შერცხვებაო“, „ჩვენი მოსახელე ცუდი კაცი არ იქნებაო“ და სხვ. ამავე მიზეზით შეიქრა ასე ძლიერად ქართველი ხალხის ყოფაში ფირდოუსის „შაჰნამე“-სა და შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ გმირთა სახელები, გავიხსენოთ თუნდაც მითური გმირის ამირანის სახელის პოპულარიზაცია ხალხში და სხვ.

იარაღის ძლიერება პროპორციულია პატრონის ძლიერებისა. თუ პატრონი ძლიერია, იარაღიც ყოვლის შემძლე ხდება. იარაღი კი ღვთაების (როგორც ბოროტებასთან მეზრძოლი ძალის) აუცილებელი ატრიბუტია, ამიტომ ბევრ შემთხვევაში, ადამიანთა მიერ მათი გაიგივება შესაძლებელი იყო. ქერა, როგორც ვიცით, ხეს ერქვა, შემოგვრჩა რა ხის თაყვანისცემის პერიოდიდან მითურ გმირამდე, დამკვიდრდა მისი იარაღის, ანდა მისი ერთ-ერთი ეპიოეტის ბაზიდან. ორივე ძლიერია როგორც მტრის, ბოროტის მომსპობი; საქართველოში ცნობილია წმ. გიორგის ბორძალი (შუბი),

³³ აკ. შანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 39.

³⁴ იქვე, გვ. 331.

როგორც ბოროტის დამმარცხებელი და კეთილთა დამცველი იარაღი. ნახსენებ იარაღს ხალხი აიგივებს წმ. გიორგისთან, მის ძალასთან და მასზე ლოცულობენ. წმ. გიორგის ბევრ სალოცავში წმინდა „ნაწილიან“ ნივთად არის მიჩნეული. ხალხურ ტექსტებშიც წმ. გიორგის ძალა, შეძლება მისი იარაღის მეშვეობით იგრძნობოდა და იხსენებოდა... მაგ.: შელოცვებში ძალიან ხშირად გვხვდება ფრაზები: „დაეცეს წმინდა გიორგის ბოროძალი მავნესა და ბოროტს“ და სხვ.

როგორც ადრე აღვნიშნეთ, ღვთაების და იარაღის ასეთ ურთიერთობას საფუძვლად მაგიური გაგებაც ედო. ჯ. ფრეზერს უამრავი მაგალითი მოჰყავს იმის დასამტკიცებლად, რომ პირველყოფილ ადამიანებს სჯეროდათ ადამიანსა და მის ნივთს შორის გამაიგივებელი მაგიური კავშირის არსებობისა.

მსოფლიო მითოლოგიაში ვხვდებით ზებუნებრივი ძალის ასეთ იარაღებს, მაგალითად: ჰეფესტოსაგან შექედილი აქილევის იარაღი ანდა ჰერკულესის მიერ ნაჩუქარი ფილოქტეტეს მშვილდ-ისარი და სხვ. შეგვიძლია დავასახელოთ, აგრეთვე, ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში კარგად ცნობილი გადმოცემები: აღმოსავლეთ საქართველოს მითურ გმირს, კოპალას, როგორ უქედავს ისრის წვერს მითურივე გმირი პირქუში. ერთ-ერთ ლექსში მითური გმირის იარაღის ციხის საძირკველში ჩატანების სურვილია გამოთქმული, რომ ამ გზით ციხე განმტკიცდეს და მით მტერს თავზარი დაეცეს. მაგ.:

ნეტავ არ გამაჰყიდდესა თილისძენ გორგის ხმალსაო?

თუ გამაჰყიდდეს, ვიყიდდი, მივსცემდი ცხვარს და ჩეალსაო.

ჩაუღებდი ციხის ლიბუში, გაიმავრებდა ქავსაო.

ლიბუში რო იქნებოდა, ლეკებს მისცემდა ზარსაო ³⁵.

გავიხსენოთ აგრეთვე ამირანის ხმალი, კოპალას ლახტი, წმ. გიორგის მათრახი და სხვ. მაგიური უნარი ბევრ შემთხვევაში საგვარეულო უნარადაც არის ცნობილი. მაგ.: ცნობილია „ბაგრატიონთა ალიყური“ — „თუ ბაგრატიონთა გვარის კაცი ბლუს ალიყურს გარტყამდა, ენას ამოუდგამდა“. მსგავსი გადმოცემა გვხვდება გური-აშიც: „მძიმე მდგომარეობაში მყოფ მშობიარეს ქვეშ თავდგირი-ძეთა ნაოფლარი უნდა დაუდოთ, რომ მშობიარობა გაუადვილდეს“ და სხვ.

³⁵ ავ. შ ა ნ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 32.

მითურ პერსონაჟთა გროლის ოზიქტები

ქართული ხალხური ზღაპრების ერთ-ერთი დამახასიათებელი ეპიზოდი გმირის (ჰაბუკის) ორმოში, ქვესენელში ჩასვლა და იქ საგმირო თავგადასავლების გადახდაა. მაგალითად, სლაპარ „ასლანის გაზრდილში“ ჰაბუკის გმირობის უმეტესი ნაწილი ორმოში (ქვესენელში) ჩასვლის შემდეგ იწყება. ასლანის გაზრდილს მზეთუნახავს ართმევენ, მიდის საძებრად. გზაში უამხანაგდებიან — კამეჩების მომთვინიერებელი, ზღვის კაცი და ბოგირის კაცი. ღამის გასათევად ტყესთან ჩერდებიან. ორი მათგანი სანადიროდ მიდის, ხოლო მესამე ნანადირევს ხარშავს, რომელსაც იქვე, ორმოში დამალული დევი წაართმევს. ასლანის გაზრდილი მისდევს დევს, ჩაჰყვება ორმოში, სადაც მზეთუნახავს წააწყდება, მზეთუნახავი მას დევის მოკელაში ეხმარება, ორმოდან ამოსვლის დროს გმირი პირველად მზეთუნახავს ამოსვამს, ამხანაგები ღალატობენ, მზეთუნახავი მიჰყავთ, ხოლო ასლანის გაზრდილს ორმოში ტოვებენ. ასლანის გაზრდილი თეთრი ერკემალის დაქერას ცდილობს, რომ ზემოთ ამოვიდეს, მაგრამ ვერ ახერხებს, შავ ერკემალს იჭერს და უფრო ღრმად ჩაეარდება. აქ, ასლანის გაზრდილი გველშაპს ჰკლავს, რომელიც წყალს არ აძლევს ხალხს, ხოლო ხელმწიფე მადლობის ნიშნად ზემოთ ქვეყანაში დააბრუნებს¹.

ზოგი ზღაპრის მიხედვითაც სათავგადასავლოდ წასული ჰაბუკი ირთავს მზეთუნახავს; აკრძალულ კარებს აღებს, საიდანაც დევი გამოდის. დევი მზეთუნახავს იტაცებს და გადაიკარგება. ჰაბუკი საძებრად მიდის. გზაში მეგობრებს შოულობს. ერთ ადგილას ნანადირევს ხარშავენ. ორმოდან დევი ამოყოფს თავს. მათ სადილს შეხვრიპავს და გაუჩინარდება. მეგობრები შეეცდებიან ორმოში

¹ ხალხური სიბრძნე, 1969, თბ., II, გვ. 125—130, ტომი შეადგინა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო პროფ. ალ. ლლონტმა.

ჩასვლას, მაგრამ დაწვის ეშინიათ. ბოლოს კაბუკი ჩავა. კაბუკი დევს ჰკლავს და მზეთუნახავს ამოსვამს მაღლა. მეგობრებს მოეწონებათ მზეთუნახავი და კაბუკს ამოსვლაში აღარ დაეხმარებიან. კაბუკი სდევს თეთრ ცხვარს, რომ მისი დახმარებით ორმოდან ამოვიდეს. მაგრამ ვერ იპერს, შავ ცხვარს დაიპერს და უფრო დაბლა ჩავარდება. სხვა კაბუკების მსგავსად, ისიც ჰკლავს გველეშაპს, ხალხს წყალს უბრუნებს, ხელმწიფის ქალიშვილს სიკვდილისაგან გადაარჩენს, და მადლიერი ხელმწიფე ზემო ქვეყანად ასვლაში ეხმარება².

ზღაპარ „მკედრის შვილის“ მითურ გმირსაც (კაბუკი) ორმოში უხდება ჩასვლა, თავისი ცოლის, მზეთუნახავის ამოსაყვანად. კაბუკი და მისი ამხანაგები გზაში ერთ ორმოს ნახავენ, ორმოდან ხმაური ისმის. ჯერ ერთი ამხანაგი ცდილობს ჩავიდეს ორმოში. ძირამდი ვერ აღწევს: — „ვიწვი, ვიწვიო!“ — ყვირის, მეორესაც დაწვის შეეშინდება. მკედრის „შვილმა“ უთხრა: „რამდენიც ვიყვირო „ვიწვიო“, უფრო დაბლა ჩამიშვითო“. „მკედრის შვილი“ ჩადის ორმოს ძირში, ჰკლავს დევს და თავის ცოლსა და სხვა ქალებს წამოიყვანს. „მოვიდა ორმოსთან, მოაბა ქალებს თოკი და აუშვა ზევით“. ამხანაგებმა რომ ნახეს „მკედრის შვილის“ ცოლი მზეთუნახავია, „მკედრის შვილი“ აღარ ამოიყვანეს: აქაც, როგორც სხვა მსგავს ზღაპრებში, გმირი გველეშაპს ჰკლავს და ხელმწიფის ქალს იხსნის სიკვდილისაგან, სამაგიეროდ, ხალხი შველის კაბუკს ორმოდან ამოსვლაში³.

ზღაპარ „ყარაბ-ოღლშიც“ მეგობრები ჰყარგავენ მოპოვებულ მზეთუნახავს: „თურმე მას ცეცხლპირიანი დევი ემტერებოდა“⁴. წავიდნენ საძებრად. „ბევრი იარეს თუ ცოტა, მივიდნენ ერთ ალაგას. ნახეს მაღალი ორმო. ძმებმა გადაწყვიტეს ჩასვლა. ყარაბ-ოღლის შვილმა უთხრა: მომაბი თოკი და მე ჩავალო. მოაბა მეწისქვილის შვილმა თოკი წელზე და ჩაუშვა ქვევით. როცა ნახევრამდი მივიდა, ყარაბ-ოღლის შვილმა დაიყვირა: — ვიწვი, ვიწვი, ამწიეთო! მეწისქვილის შვილმა მაშინათვე ამოიქნია და ამოიყვანა ზევით. მოხსნა წელიდან თოკი, მოიბა თვითონ და უთხრა:

² თსუფა № 84.

³ თსუფა № 4766.

⁴ ქართული ხალხური ზღაპრები, 1968, 1, გვ. 137.

— მე რამდენსაც ვიტყვი „ვიწვი“, შენც იმდენი ჩამწიეო და ჩაეშვა ქვევით⁵.

აქაც, როგორც სხვა ზღაპრებში, კაბუჯი გმირული თავგადასავლების შემდეგ გამარჯვებული უბრუნდება თავის ქვეყანას.

ზღაპარ „უმცროსი ძმასი“ ხელმწიფის ბაღში ვაშლის ნაყოფს დევი იპარავს. ხელმწიფის შვილები ყარაულობენ. უფროსი ძმები, ვერ იპერენ დევს. უმცროსი დევს დასჭრის. ძმები სისხლის კვალს გაჰყევიან, მიადგენენ ერთ ორმოს. აქ ჩამძვრალა დევი.

მოაბეს უფროს ძმას თოკი. ჩაუშვეს ორმოში. გაიგონა დევის ხმა, შეშინდა; დაიწყო ყვირილი: — აბა, ჩემო ძმებო, თუ ჩემი დალუპვა არ გინდათ, დროზე ამწიეთ ზევითო.

ასწიეს და ამოიყვანეს.

ჩაუშვეს საშუალო ძმა. ამანაც გაიგონა დევის ყვირილი და ისიც ამოიყვანეს შეშინებული.

მოაბეს უმცროსი ძმას. ამ ბიჭმა უთხრა, „რამდენსაც ვიყვირებ ამწიეთო, იმდენი მეტი ჩამიშვით დაბლაო“.

ჩავიდა ბიჭი დაბლა. ნახავს დევს და მოჰკლავს. წამოიყვანს დევის მიერ მოტაცებულ სამ მზეთუნახავ დას, მიიყვანს ორმოსთან. უფროს დას უფროს ძმას ააწვდის, საშუალოს—საშუალო ძმას. უმცროსს კი თავისთვის დაიტოვებს. ძმებს უმცროსი ძმის საცოლე უფრო მოეწონებათ, გადაუჭრიან თოკს და დაბლა სტოვებენ. ამ ზღაპარშიც ორმოში დარჩენილი ბიჭი ჰკლავს გველეშაპს, გადაარჩენს ხელმწიფის ქალს, ხელმწიფე კი ეხმარება და ამოიყვანს მალღა, ზემო ქვეყანაში⁶.

ბევრ შემთხვევაში მთქმელს ორმო გრძნეულად მიაჩნია, მაგ. „ბროწეულის ზღაპარში“. ბროწეულის ნაყოფის საყარაულოდ მამა (ხელმწიფე) აგზავნის თავის შვილებს რიგრიგობით, უფროს ძმებს ჩაეძინებათ, ხოლო უმცროსი შეამჩნევს ბროწეულის ნაყოფის მპარავ დევს და ისრით დაკოდავს. ბიჭი შეატყობინებს ძმებს და დევს გამოეკიდებიან. შეიარაღდნენ და წავიდნენ. მიყვანენ კვალს, ნახეს მინდორზე ერთი ორმოსავით კვალი იყო და იმაში ჩავიდა. უნდა ჩავიდეთო, თქვეს ბიჭებმა. მოიტანეს თოკი. თურმე ორმო გრძნეული ყოფილა, როგორც თორნე, ისეთი სიმხურვალე

⁵ ქართული ხალხური ზღაპრები, 1968, 1, გვ. 137.

⁶ თსუთა № 4768.

ამოდიოდა. როგორც სხვა ზღაპრებში აქაც მხოლოდ უმცროსმა ძმამ შესძლო ძირამდე მიღწევა; ჰკლავს დევს, ათავისუფლებს დევისაგან მოტაცებულ სამ მზეთუნახავს და აგზავნის ძმებთან; ძმები მას ორმოში ჩატოვებენ, რის შემდეგაც იწყებს ახალ გმირულ თავგადასავლებს, გველეშაპის მოკვლას და სხვ⁷.

ზღაპარ „ცხრა ყაჩაღში“ გმირი კიბეებით ჩადის ორმოში:

„ბევრი იარა თუ ცოტა იარა, გავიდა ერთ ტრიალ მინდორზე. ნახა, რომ ერთ ალაგას მიწას ფიცარი აფარია. გადმოხტა ცხენიდან და დაიწყო თვალიერება. ბოლოს თქვა: აქ რამე საქმე იქნებაო ახადა ფიცარი, ნახა, რომ შიგ კიბეები იყო დახვეული. დაიწყო შიგ ჩასვლა. დაასრულა ჩასვლა კიბეებზე და მიაღდა ერთ ჯურღმულს, გაიარა ჯურღმული და გამოჩნდა ბაღი, ბაღში ერთი ორსართულიანი კოშკი იდგა“. ამავე ზღაპარში მთხრობელი ფიცარგადაფარებულ ადგილს ორმოს უწოდებს: „... შეჯდა რაშზე და წავიდა. ორმოსთან რომ მივიდა, ის ქალები მალა დაუხვდნენ“. იმავე ზღაპარში ორმოდ ჰასაც გულისხმობს. მაგ.: ჩავიდნენ ჰაში და კოშკში მივიდნენ⁸.

როგორც ვნახეთ, ქართულ ზღაპრებში ორმო (ხარო) ყოველთვის უცნაური თავგადასავლების ადგილია. ორმოში ჩასვლა ყველას არ შეუძლია. გმირს (ჰაბუკს) დიდი გაჭირვების დაძლევა უხდება, საწადელს რომ მიაღწიოს. ორმოდან მშვიდობით ამოსვლა ჰაბუკის გონებამახვილობაზე, კეთილშობილებაზე, დაკვირვებულობაზე და გმირობაზეა დამოკიდებული. მაგალითად, „უკვდავების წყლის ზღაპარში“, „ვაჭარი თავის მოჯამაგირეს უჩვენებს ორმოზე და ეტყვის: „იქ უკვდავების წყალია, ჩადი და ამომიტანეო“. პატრონმა ისიც იცის“, ვინც ჩადის, ვეღარ ამოდის. ჩავიდა მოჯამაგირე. ნახა: ერთი წყაროა, წყაროსთან ერთი მოხუცი ქალი და მოხუცი კაცი სხედან. მოხუცები ეტყვიან: „აქედან წყლის წაღება არ შეიძლება, ერთ კითხვას მოგცემთ, თუ უპასუხებ, წახვალ ცოცხალი, თუ არა და, ვერ წახვალო“. მოხუცები ეკითხებიან: „ქვეყანაზე გემო რაშიაო“. ბიჭი ეუბნება რომ „ცოლქმრობაშია გემოვო“.

⁷ ქართული ხალხური ზღაპრები, 1952, თბ., 11, გვ. 290, მის. ჩიქოვანის რედაქციით.

⁸ იქვე. გვ. 308.

გაუხარდათ მოხუცებს და გაუშვეს. ბიჭი გამარჯვებული ამოდის ორმოდან⁹.

ცხადია, რომ სიტყვა ო რ მ ო „ნაწილიანი“ * სიტყვაა და იგი საყურადღებო შინაარსს შეიცავს.

ზოგ ზღაპარში სიტყვები „ხარო“ და „ორმო“ ერთმანეთს ენაცვლებიან. მაგალითად:

„გათხარეს ხ ა რ ო, მოაწყვეს და დაპატიყეს შახმეილა: მამა-შენი გიბარებსო. წაიყვანეს; დაინახა დევების დამ და დაუძახა: სად მიხვალ, რატომ არ მეკითხებიო? მოდი, წაილე ეს ხელსახოცი, დაავდებს ძირსა, საცა ეგ წავა, წაყვეიო. შახმეილამ თქვა: ეს სად უნდა წავიდეს! ჩაუვარდა ძირს, გაუდგა გზას ხელსახოცი, მიყვა შახმეილა. მივიდა ხელმწიფის კარზე. გაეკრა კედელს ხელსახოცი და მივიდა იმ ადგილას, საცა ხ ა რ ო იყო გათხრილი და დადგა იქ; მოვიდა, შახმეილამ ასწია ჭალიჩა, ნახა რომ ორმოა გათხრილი, დაუძახა მამას. „მამი, ამისათვის მიძახდი?“ გაბრაზდა ხელმწიფე, მოკლა ორი კაცი იმის გულისათვის — ხ ა რ ო ვინ გათხარაო“¹⁰.

ზღაპარ „ცხრა ძმაში“ ო რ მ ო ც იხმარება და ხ ა რ ო ც:

ამოუხტნენ ძმები დევს. აკუწეს და ჩაჰყარეს ო რ მ ო შ ი (ხ ა რ ო შ ი) თითონ სანადიროთ წავიდნენ¹¹.

ზოგ ზღაპარში ქ ვ ე ს კ ნ ე ლ ი სცვლის ხაროსა და ორმოს. მაგ.:

შავ—თეიმურაზს, მზე—თეიმურაზს და მთვარე—თეიმურაზს დაძმაკაცების შემდეგ მოხუცი ქალი ხედებათ. მოხუცი ეკითხებათ:

„—შვილებო, ვინ ხართ, ან რაზე მოსულხართო? — სტუმრებმა უთხრეს — ჩვენ ესა და ეს ვართ, საცოლეებს დავეძებთ, ერთი კაცის შვილები უნდა იყვნენ და მზეთუნახავები, სხვას ვერ შევირთავთო.

— შვილებო, აგეთი კაცი ვიცი, მაგრამ მისი ქალები, აი, იქ

* ქართული ხალხური ზღაპრები, II, 1952, თბ., გვ. 139, მიხ. ჩიქოვანის რედაქციით. პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვ., 1964, III, თბ., გვ. 219.

* სიტყვა „ნაწილიანი“ მითური ადამიანის ეპითეტია, ამ შემთხვევაში ვი-
ლესხეთ. გრძნეულის, ბედიანის სინონიმად.

¹⁰ ქართული ხალხური ზღაპრები, II, 1952, გვ. 72, მიხ. ჩიქოვანის რედაქ-
ციით.

¹¹ ქართული ხალხური ზღაპრები, I, 1938, თბ., გვ. 144. მიხ. ჩიქოვანის
რედაქციით, კომენტარებით და ლექსიკონით.

რომ გზაჯვარედინი მოჩანს, მარჯვნივ ერთ ხაზოში ჰყავს სამ ძმა დევს ცოლებად და იქ რომ მიხვიდეთ, ცოცხლები ვერ დაბრუნდებითო. ხაზოდან ისეთი სიცხე ამოდის, რომ ვინც მიეკარება იწვისო.

თოკი მოიბით და თითო-თითო ჩადით ქვესკნელში, ერთმა თუ ვერ გაუძლოთ სიცხეს, მეორემ სცადეთ, ან მესამემამო.

წავიდნენ ვაეები, მიადგნენ ქვესკნელის პირს და ნახეს, რომ აღმური ამოდის ქვესკნელიდან; მოიბა მზე-თეიმურაზმა თოკი და ჩაუშვეს ხაზოში. შუაზე რომ მოატანა, იყვირა: „დავიწვი, დავიწვი ძმებო, ზევით ამიყვანეთო“¹². ახლა მეორე ძმამ სცადა, ბოლოს შავ-თეიმურაზი აღწევს ძირამდე. შავ-თეიმურაზი სხვა ჰაბუკებივით გმირულად იბრძვის და გამარჯვებული უბრუნდება ქვეყანას.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, ზღაპრებში ორმო ისეთი ადგილია. სადაც ჰაბუკი იბრძვის, ჰყავს გვლუშაპს, დევს, ათავისუფლებს მზეთუნახავს, უბრუნებს სოფელს წყალს, სიკვდილისაგან იხსნის მეფის ასულს და ამოდის ორმოდან (ქვესკნელი, ხაზო).

ქვესკნელი (ორმო) მითური წარმოსახვისათვის ავი ძალების სამყოფად ითვლებოდა, ამიტომ ხვდებოდნენ იქ გამორჩეული, მამაცი, კეთილი ძალები, რათა მოესპოთ ბოროტება და გამოეხსნათ მზეთუნახავი (სიკეთე).

შემდგომ ხანებში სიტყვა ორმო თავის ძველ „ქვესკნელურ“ მნიშვნელობას ერთი შეხედვით ჰკარგავს, მაგრამ შინაარსობრივ სიძლიერეს მაინც ინარჩუნებს.

შევხვით სიტყვა „ორმოს“ შემდგომი ხანების შინაარსობრივ სახეცვლილებას.

უძველეს დროშივე ადამიანებს დასჯის მიზნით სვამდნენ ორმოში. ლიტერატურაში ხშირად გვხვდება მსგავსი მაგალითები. მაგალითად ბიბლიაში კკითხულობთ, რომ იერემია წინასწარმეტყველი ორმოში ჰყავდათ დამწყვდეული (წინასწარმეტყველი იერემია 38, 4, 5, 6).

ბიბლიურ აბესალომსაც ისრაელები დასჯის მიზნით ორმოში აგდებენ (მე-2 მეფეთა, 18, 17).

¹² ქართული ხალხური ზღაპრები, 1, 1968, თბ., გვ. 144. მიხ. ჩიქოვანის რედაქციით, კომენტარებით და ლექსიკონით, გვ. 94.

შემდგომ ხანებში „ორმოში“ ყოფნა აზრობრივად შესაბამის ინტერპრეტაციას განიცდის. მაგ.: „ბიბლიური დავითის ფსალმუნებში ორმო გაიგება, როგორც ადამიანის „სულის ჩასაკლავი“ ანუ „სულის სამწუხრე“ ადგილი. ნალექლმორეული დავით მეფე ვედრებით მიმართავს ღმერთს.

Да будет путь их темен и скользок и ангел Господень да преследует их.

Ибо они без вины скрыли для меня яму-сеть свою; без вины выкопали ее для души моей (Псалтырь, 34.6.7).

ბიბლიური ფსალმუნები ორმოს სულის კმუნვის სიმბოლურ ადგილად წარმოგვიდგენენ. აქ იგულისხმება, რომ, როგორც ორმოში ჩაგდებული ადამიანი ხდება მწუხარე, ასევე შეიძლება შეწუხდეს იგი ყოველდღიურ ყოფაშიც. ბოროტი ადამიანების მზაკრული მოქმედება, ამბების ცუდად გადატანა, ან მიმნდობი ადამიანის მოტყუება, ადამიანს ამწუხრებს. ასეთ მომენტს „მახას დაგებას“ ადარებენ, ან ამბობენ: „ღრმა მწუხარებაში ჩავარდით“. სიტყვა „ღრმა“ შემდეგ ხანებში „დიდმა“ შეცვალა, „ღრმა“ ძველი, რეალური ყოფიდან დამკვიდრდა წინადადებაში. რაც შეეხება „დიდს“, ეს სიტყვა შემდგომ დაუკავშირდა ორმოს, როგორც მსაზღვრელი. ღრმა შეიძლება იყოს ორმო, ჰა, უფსკრული, მდინარის კალაოტი, ზღვის ფსკერი, ამავე ღროს, ვხმარობთ სხვა მნიშვნელობითაც, მაგ.: „ღრმა ფიქრები“, „ღრმა მწუხარება“. სიტყვა „ღრმას“ ასეთი გაგება სიღრმის ძველი ცნების ასოციაციიდან შემოგვრჩა. ადამიანმა წარმოიდგინა ორმო, ქვესკნელი და დანაღვლიანებული პიროვნება, რომელიც ისეთივე მწუხარების გზას „გადის“ ფიქრში, როგორსაც ვხვდებით ქვესკნელში (ორმოში), ჰაბუკის წინააღმდეგობით სავსე თავგადასავლებში. „ღრმა ფიქრებს“ ადრეულ ხანაში ქართველები სიღრმეში, ქვესკნელში მყოფ ანგელოზებს უწოდებდნენ. „ღრმა ფიქრებში ჩავარდნას“ კი ქვესკნელის „ანგელოზებში“ ჩავარდნას ეძახდნენ. (ქვესკნელის „ანგელოზები“ იგივე „მწუხარე ანგელოზებია“ ე. ი. ბოროტი ძალები).

მხატვრულ-რეალისტურ ლიტერატურაში და ზეპირსიტყვიერების ზოგ ქანრში დასჯის ადგილად ქვესკნელს არ ახსენებენ, დასჯის მიზნით ადამიანს მხოლოდ ორმოში აგდებენ, მაგრამ ზღაპრებში ორმო ხშირად სკვლის ქვესკნელს. ორმო ხშირად იხმარება გერ

გოგოებთან; გერ გოგოებს ორმოში უხდებათ მითურ ძალებთან ბრძოლა: — ჰკლავენ ღვეებს, ადამიანად აქცევენ არწივს, გველს და სხვ. შეიძლება ითქვას, რომ ბიბლიურ წარმოსახვაში ორმო პოეტური ანალიზით, ქვესკნელში განცდილი მწუხარებითაც ხასიათდება, იგი პრაქტიკაში დამკვიდრების შემდგომაც ინარჩუნებს მითურ შინაარსს. სიტყვა „ღრმას“ ყოველდღიურ ხმარებაში ვხვდებით, როგორც ორმოსა და ფიქრების გამაიგივებელ განსაზღვრებას. მაგ.: გვხვდება „დიდი სიხარული“, და არ გვხვდება „ღრმა სიხარული“, როცა გვხვდება „დიდი მწუხარება“. ასეთ შემთხვევაში სიტყვა „ღრმის“ სიმბოლურობა აშკარაა. „ღრმა“ მიგვახიზნებს ორმოს სიმაღლეზე, ხოლო ორმო ფიქრისა და მწუხარების მნიშვნელობით იგულისხმება. თუმცა ორმომ დაკარგა ძველი მნიშვნელობა ნატურ-მითური წარმოსახვითაც და პრაქტიკული მნიშვნელობითაც, მაგრამ სიტყვა მაინც თავის ადგილზე დარჩა. — ძველი სახე „ღრმა მწუხარებისა“ და „ღრმა ფიქრის“ სიმბოლიზირებისა, მხოლოდ ასეთ შემთხვევაში პოულობს შინაარსობრივი გაგებისათვის მტკიცე საფუძველს.

ბიბლიური დავითის აღმავლობის სიმღერებში ასეთ სიმბოლურ სახეებს ვხვდებით. მაგ.:

Из глубины взываю к Тебе, Господи.

Господи! услышь голос мой (Псалтырь, 129, 1.2).

ადამიანს ირგვლივ შექმნილი აუტანელი სიტუაცია ამდაბლებს, ამწუხრებს, ასეთ მწუხარებას კი იგი ფიზიკურ ტრავმამდე მიჰყავს მის ირგვლივ მყოფი ადამიანების ცუდი მოქმედებებით შეღონებული დავით მეფე ორმოში ჩაგდებულ კაცს ადარებს თავს. იგი მხსნელად ღმერთს მიმართავს:

«...Когда произведешь суд над гордыми моими.

Яму вырыли мне гордые, вопреки закону Твоему» (Псалтырь, 118:84, 85).

ხოლო სხვა ადგილას ის წერს:

«Ибо они без вины скрыли для меня яму — сеть свою; без вины выкопали ее для души моею» (Псалтырь, 34:6, 7).

ნახსენები სიტყვა „ბადე“ სიმბოლურად არის აღნიშნული. დავითს შეუქმნეს გამოუვალი მდგომარეობა, „ბადეში მოახვედრეს“, რომლითაც მეთევზეები თევზს იჭერენ. კვლავ ამბობს, ორმო გათხარეს ჩემი სულის დასამწუხრებლად. არც აქ აქვს მხედველობა-

ში ფიზიკური ორმო, აქაც ორმოს შექმნილ მდგომარეობას აღა-
რებს.

აღამიანი, რომელიც კანონს და ნორმალურ საზოგადოებრივ
ყოფას უარყოფს, ის ბოროტების გზას ადგას. ბიბლიური სოლო-
მონის იგავური თქმით, იგი თვითონვე ითხრის ორმოს.

Кто отклоняет ухо свое от слушания закона, того и мо-
литва — мерзость.

Совращающий праведных на путь зла сам упадет в свою
яму, а непорочные наследуют добро (Кн. Притчей Соломоно-
вых 28:9, 10).

ორმო ბევრ შემთხვევაში განზოგადებულია საშინელებასა და
სახრჩობელასთან.

Ужас и ямы и петля для тебя, житель Земли!

Тогда побежавший от крика ужаса упадет в яму: и кто
выйдет из ямы, попадет в петлю (Кн. Пророка Исаии
24 17.18)*.

ქართული ზღაპრების მიხედვით, ქვესკნელში (ორმოში) მხო-
ლოდ ჭაბუკები არ ხვდებიან, ქვესკნელი გერი გოგოების სათავე-
დასაველო ადგილიცაა, დედინაცვლის სურვილით, მამა, გერი გოგო-
ების თავიდან მოცილების მიზნით, მათ ორმოში ჩაჰყრის; აქედან

* ქართული მთარგმნელი ფრაზას ათავისუფლებს სიმბოლური წარმოსახე-
საგან, რითაც თავის ეპოქის მაღალ დონეზე აჰყავს: ამ მხრივ რუსულ ტექსტს
უფრო „ნატურალური სენი“ აქვს. მაგ.: დავითის ფსალმუნის რუსულ თარგმანში
34, 6, 7 თავები შემდეგნაირად იკითხება:

Ибо они без вины скрыли для меня яму-сеть свою; без вины выкопали
ее для души моей (Псалтырь, 34, 6, 7).

იგივე სტიქიონები ქართულად შემდეგნაირად ელერს:

„რამეთუ ცუდად დამირწყეს მე განსახრწნელი საფრკისა მათისაჲ და ამაოდ
აუედრებდეს სულს ჩემსა“ (ფსალმენი 34,7).

ქართულ თარგმანში სიმბოლოები მოდერნიზდება და ნატურალურ ბუნებას
სცილდება. ასეთი მომენტი კი თარგმანის უმაღლეს კულტურაზე უთითებს.

ხალხთა ენებში გვხვდება ისეთი სიტყვები, რომლებიც ყოველი ერისათვის
ერთ აზრს ატარებს, რადგან ყველა ენამ ერთ ნატურ-მიოტიდან ისარგებლა. ზოგ
ენას სიმბოლოებად შემორჩა, ზოგიერთს კი სიმბოლოებიდან გათავისუფლებას
ცდებიც ეტეობა — ასეთად უნდა ჩავთვალოთ ძველი ქართული ლიტერატურე-
ლი ენაც.

დიდი გაჭირვებით აღწევენ თავს და ბედნიერები უბრუნდებიან ქვეყანას.

ცოლ-ქმარს ჰყავდა სამი ქალიშვილი. ქალიშვილებს დედა გარდაეცვალათ. კაცს სხვა ქალის მოყვანა უნდა. ქალი ეუბნება: თუ ამ ბავშვებს მომავლორებ, მაშინ გამოგყვები, თუ არა და, არაო. „კაცი შეწუხდა, ქალი არ მოეშვა, კაცმა ბავშვები ტყეში წაიყვანა. ვაშლის ძირში ორმო ამოთხარა, ზედ ხალიჩა გადაფარა, ვაშლი ხალიჩაზე ჩამოფერთხა, ბავშვები ზედ შედგნენ და ორმოში ჩაევიდნენ. მამა კუტ პურს ჩაუყრის, ხალიჩას მოტყუებით ამოაწედევიდნენ და წავა. გოგოებს მოშივდათ, გადაწყვიტეს უმცროსი და შეექამათ. უმცროსმა დამ სთხოვა: „ოღონდ ნუ შემპკობ და საქმელს ვიშოვიო“. გოგომ თხარა, თხარა და წააწყდა ცხენის სამყოფ თავლას. თავლაში ცხენი ება და ჩამიჩი ეყარა. გოგოები ცხენს ჩამიჩს აცლიდნენ და იმით იკვებებოდნენ. ცხენის პატრონი მიხვდა, რომ ჩამიჩს ჰპარავდნენ და დაუყარაულდა. დაიჭირა პატარა გოგო, ჰკითხა — „ვინა ხარო!“ გოგო მოუყვა თავისა და თავის დების თავგადასავალს. ამ კაცს ძმა ჰყავდა, ისიც მასავით უშვილო იყო. გოგოები იშვილეს, დაზარდეს, დაათხოვეს და დღესაც ბედნიერად ცხოვრობენ¹³.

მეორე ზღაპარშიც მამას დედინაცვლის მიზეზით მაჰყავს ბავშვები და ორმოში ჰყრის. უმცროს დას დანა აღმოაჩნდება, თხარა, თხარა და ერთ მდიდარ დევის სახლში მივიდნენ. გოგოები მძინარე დევს ჰკლავენ, მის ქონებას ეპატრონებიან და ბედნიერად ცხოვრობენ.

ზოგი ზღაპრის მიხედვით ორმოში არწივი გეხვდება, სადაც გერ გოგოს არწივის შესაქმელად აგდებენ. გერს გარდაცვლილ დედის სული არიგებს როგორ მოიქცეს, რომ არწივმა არ შექამოს. ქალიშვილიც ისევე იქცევა, როგორც დედამ დაარია, გაეხვევა კამეჩის ტყავში და ორმოში ვარდება. არწივი უელის გარშემო, მაგრამ ადგილს ვერ პოულობს, რომ ბრჭყალი ჩაავლოს, ბოლოს იმედგაცრუებული ეუბნება ქალს: გამოდი შენი ტყავიდან, რა სულიერი ხარო? ქალმა უთხრა: ჯერ შენ გამოდი შენი ტყავიდან და მერე მე გამოვალო. არწივს არ ესიამოვნა ეს თქმა და ცდილობდა ტყავიდან გამოეყენა ქალი, მაგრამ ქალი გამაგრდა და არ გამოვიდა.

¹³ თსუფა № 4629.

ბოლოს გამოვიდა არწივი თავის ტყავიდან და მაშინვე მშვენიერ ვაჟად გადაიქცა. ქალს უთხრა: „მე ხომ გამოვედი ტყავიდან, ახლა შენ გამოდიო“. ქალმა უთხრა: „მანამ მაგ ფრჩხილს არ მოიგდებინებ, არ გამოვალო“. არწივს არ უნდოდა ფრჩხილის მოცლა, მაგრამ კვლავ აცდინა ქალმა. მაშინ ქალმა გადისხადა კამეჩის ტყავი და გამოვიდა. ეს ქალი და ვაჟი ისეთი ლამაზები იყვნენ, ანათებდნენ ორმოს. ბოლოს ჯვარსაც იწერენ¹⁴.

ბევრი ზღაპრის მიხედვით, ორმოში გერ გოგოს გველის წლოვს საკმელად უგდებენ. გოგო სიზმარში დედას ხედავს, რომელიც არიგებს როგორ მოიქცეს.

„ნუ სტირი, — ეუბნება დედა — როცა ორმოში ჩაგაგდებენ გველის წლოვი დაიწივლებს, შენ დაასწარ და უთხარი:

— აჰა, შენი დედის ძუძუები-თქო, — დედამ შავი ფილთაქვა მისცა“. გერი გოგო ორმოში ისე იქცევა, როგორც დედა არიგებს. უცებ გველის წლოვი მშვენიერ ვაჟად იქცევა. იმათ შორის ალვის ხე ამოვიდა და თამაშობა დაიწყო. შემდეგ კი ჯვარს იწერენ¹⁵.

მსგავსი თავგადასავლები ზღაპრების მითურ ნაწილში ხშირად გვხვდება, რაც გვაიძულებს, გერი გოგოების შესახებ არსებულ ზღაპრული მითოსი პირველ რიგში წარმართულ კულტებში მოვძებნოთ.

შევხვით კლდესა და ქვაზე არსებულ უძველეს მითურ თქმულებებს.

ცნობილია, რომ ურარტუელი მითური გმირი მჰერი კლდეში შედის ცხენით და შიგ გაუჩინარდება, ამის შესახებ გმირს მშობლები აფრთხილებენ: „გეყოფა მჰერ, სიარული ამ ქვეყანაზე, შენი ადგილი აკრურეს ქვა“. მჰერმა დაჰკრა მახვილი კლდეს, კლდე მაშინვე გაიპო შუაზე, მჰერი თავისი ცხენით შევიდა კლდეში და მის უკან კლდე შეიკრა“¹⁶. უძველესმა ხალხებმა მითური ცოცხალი ენერგია, კლდეში, ქვაში გადაფარა. მას „ეყო ქვეყნად სიარული“. ასევე შეიძლება ვიფიქროთ ამირანზე, მისი ენერგიაც კლდეშია გამომწყვდეული, მითრაც, ქრისტიანობამდელი უდიდესი რელიგიის პირველი ღვთაებაც, კლდიდან იშვა. მითრიანელები მით-

¹⁴ პ. უ მ ი კ ა შ ვ ი ლ ი, ხალხური სიტყვიერება, 1964, III, თბ., 123.

¹⁵ ი ქ ვ ე, გვ. 188.

¹⁶ გ. მ ე ლ ი ქ ი შ ვ ი ლ ი, ურარტუ, 1951, თბ., გვ. 120—121.

რას შობასა და მისდამი მიძღვნილ რიტუალებს კლდის გამოქვაბულებში ასრულებდნენ. მსგავსი გადმოცემები საკმარისად გვხვდება ქართულ ზეპირსიტყვიერებაშიც. მკვლევარი ს. მაკალათია ეხება რა წმ. გიორგის კულტს, წერს, რომ წმ. გიორგის კულტთანაა დაკავშირებული კლდის გამოქვაბულის თაყვანისცემა¹⁷.

ამავე დროს გვხვდება გადმოცემები, სადაც კლდის გამოქვაბულის ღვთაებად ადგილის დედა იგულისხმება, სვანურ ხალხურ პოეზიაში კლდეები და ადგილის დედა (იგივე ქალღვთაება დალი) გაიგივებულია: მაგ.: „დალი კლდეში მოსთქვამს, უფრო კი კლდეები მოსთქვამენ“¹⁸.

კიდევ: „მისი (დალის) კივილი მთელ ტვიბრს ედება, უფრო კლდეები მშობიარობენ“¹⁹. ამ მხრივ საინტერესოა რაჭული სამონადირეო ლექსი:

კლდემ გადასძახა კლდესაო,
მოსადირეა ჩვენსაო,
ვაჩუქოთ მსუქანი ჭიხვი
თვარა მოგვიკლავს მკლესაო²⁰.

სიტყვები — „კლდემ გადასძახა კლდესაო“, უბრალო პოეტურ ეპითეტად არ უნდა მივიჩნიოთ, რადგან ჭიხვების მფარველი ღვთაება დალია, დალი კლდეში ცხოვრობს, იგი კლდის ადგილის დედაა და სხვ. კლდეში მცხოვრები ქალღვთაება მარტო ქართულ ფოლკლორში არ გვხვდება; ბერძენთა მითურ გმირ პერაკლეს გამოქვაბულის ღვთაებისაგან შეეძინება სამი ვაჟიშვილი²¹. ნართი ურიზმაგი კლდის გამოქვაბულში შედის ღამის გასათევად, გამოქვაბულის ულამაზესი ღვთაება სთხოვს საწოლის გაყოფას, ურიზმაგი უარს ეუბნება, მაშინ მას დასწყევლის გამოქვაბულის ღამაზი ღვთაება. „აწ მამრობითი უნარი შენი ცივ ქვას შეეხოსო“²². ვნებამორეული ურიზმაგი იმ ღამეს კლდეს ეუღლება:

¹⁷ ს. მაკალათია, ჯეგე-მისარონის კულტი ძველ საქართველოში, 1931, გვ. 25.

¹⁸ სვანური პოეზია, 1932, თბ., გვ. 269.

¹⁹ იქვე.

²⁰ ელ. ვირსალაძე, დასახლებული ნაშრომი, გვ. 221.

²¹ მ. ჩიქოვანი, ქართული ეპოსი, 1959, I, გვ. 100.

²² ოსური ნართები, გვ. 246.

ცივი კლდე იმას იზიდავს თვისკენ,
და ურიზმაგიც მიიწევს კლდისკენ,
მიიწევს ეკერის ვნებით დამტკბარი,
და ეუღლება, როგორც ცოლს ქმარი²³.

მოყვანილი მაგალითები გვაიძულებს, რომ კლდე, ქვა გამოქვაბულის შინაგან ძალად, ქალთურ ენერგიად (მშობელ არსებად) წარმოვიდგინოთ. ნართების ეპოსიდან ზემოთ მოყვანილ ტექსტს შემდეგი გაგრძელება აქვს: სათანა, ურიზმაგის ცოლი, რომელიც მაგიაში განსწავლული ქალია, ცხრა თვის შემდეგ მიდის კლდესთან, ურიზმაგის შვილის წამოსაყვანად.

მათ თვალწინ მოხდა საკვირველება:
შუა ვადიშო უცბათ კლდე სალი,
უფსკრულმა ცეცხლი ამოაფრქვია,
ზეცაში ლურჯათ ავარდა ალი და
ელკასავით ქვის წიაღიდან.
გადმოხტა ბაღლი-ნართი სოსლანი.
ეს იყო, როგორც ელვის ნატეხი,
მის მხურვალეობით დნებოდნენ მთანი²⁴.

ისე იბადება ჩრდილოეთ კავკასიის ცნობილი მითური გმირი, ნართი სოსლანი. გამოქვაბულის ქალღვთაების შვილია ამირანიც.

ასევე კლდიდან გამოვიდნენ ის გმირები, რომლებთან ბრძოლაში კინალამ დაიღუპა სომხური ეპოსის მითური გმირი სანასარი²⁵.

აღნიშნული მასალები გვაიძულებს კლდის (ქვის) შინაგანი ძალა მითურ გმირად მივიღოთ, მხოლოდ მის მშობელ დედად — კლდის შინაგანი ენერგია, გამოქვაბულის ლამაზი ქალღვთაება ანუ ადგილის დედა.

სვანეთში გამოქვაბულს, როგორც ქალღვთაების ადგილსამყოფელს, ქრისტიანობის ხანაშიც თაყვანს სცემენ. სვანი გათხოვილი ქალები შესთხოვენ მამაკაცების სიმრავლეს; ამავე გამოქვაბულთან ღეთისმშობლის სახელზე ლოცულობენ, მაგ.: ივ. ჯავახიშვილის ნაშრომში ვკითხულობთ:

²³ ოსური ნართები, გვ. 246.

²⁴ ი ქ ე ე.

²⁵ დ ა ვ ი თ ს ა ს უ ნ ც ი, სომხური ეპოსი, 1947, თბ., გვ. 32.

„სვანებს აქვთ ერთი ღღესასწაული, „ახალ-კვირად“ წოდებული, რომელიც აღდგომის პირველ კვირას იცაინ. ამ ღღესასწაულზე „იკრიბებიან მხოლოდ ჯვარდაწერილი დედაკაცები“. დანიშნულადგილას მონაწილე დედაკაცები პურის ცომს და ყველს ამოიტანენ და „ტაბლებს“ (კვერებს) გამოაცხოებენ ხოლმე. სამ მათგანს დიდს გამოაცხოებენ და „იქვე სწირავენ ღვთისმშობელს“, სამს კიდე პატარას გააკეთებენ და იქვე ცოტა მოშორებით, ცალკე დანიშნულს ადგილს, რომელსაც სვანები „ლამზირა“-ს ეძახიან, რაც მიწის სალოცავს ნიშნავს, მიიტანენ. ამ ადგილს სორო არის გაკეთებული, მთლად ბრტყელი ქვებით მოფენილი*. იქ შეუძლიათ მისვლა, მხოლოდ სამს, უფრო ხნიერსა და პატივცემულს. ისინი დანარჩენ ქალებს სამ-სამ პატარა „ტაბლას“, თითო ნატეხ წმინდა სანთელს და პატარა ნაკვერჩხალს გამოართმევენ და „დიდი მოკრძალებით „სამლოცველო“ „ლამზირისაკენ“ გაემგზავრებიან. მისვლისთანავე დიდი მოწიწებით სამჯერ მუხლს მოიყრიან, შემდეგ სანთლის სატეხებს ნაკვერჩხლებზე დააყრიან. ერთი დედაკაცა შეუბერავს. თუ სანთელს მოეკიდა და ალი აუშვა, „ეს იმას ნიშნავს, რომ მათი ლოცვა გამარჯვებულია“, მაშინ სამივენი მუხლმოყრილი ტაბლებით ხელში ლოცულობენ, ღვთაებას ევედრებიან და „სთხოვენ... მამათ სქესის სიმრავლეს“. ლოცვის შემდგომ „ტაბლებს“ სოროში ჩააწყობენ და დიდ ლოდს გადაახურავენ. ამას „ტაბლების დაკრძალვა“ ჰქვია. მერმე მუხლს სამჯერ მოიყრიან და უკან დაბრუნდებიან იქ, სადაც დანარჩენი ქალები მათ „პირქვე დამხობილი, ხმა ამოუღებლივ უცდიან“. მოვლენ თუ არა, იმ წამსვე წარმოუდგებიან და სალამს ეტყვიან: „გამარჯვებით მიწის სალოცავის ლოცვაო“, ხოლო მოსულები უპასუხებენ: „თქვენ გაგმარჯვებითო“. მერმე დაჟდებიან, თითო ტაბლას შესჭამენ და ერთმანეთის ლოცვითა და კოცნით წამოვლენ სახლში“.

ცხადია, აქ „ლამზირა“ ანუ „მიწის სალოცავი“ ნაყოფიერებისა და შვილიერების მფარველი ღვთაებაა, მაგრამ კვირიასავით მამრობითი სქესისა კი არა, არამედ მდედრობითი სქესისა.

მკვლევრის აზრით, „ლამზირა“-ში „კვირია“-ს ნაყოფიერების

* დედანში, საიდანაც ისარგებლა ავტორმა, სწერია: „კედლები და იატაკი ბრტყელ-ბრტყელი ქვებით აქვს მოფენილი, როგორც „აქლდამას“-ო, ამიტომ ნახსენები „სორო“ გამოქვაბულად უნდა მივიჩნიოთ.

პარალელური, მდებრობითი და ქალთა სალოცავი ღვთაების თაყვანისცემის ნაშთია დაცული. ეს ღვთაება წარმართული რწმენის თანახმად დედამიწის სახითაა წარმოდგენილი, ქრისტიანული სამოსლით კი, როგორც ეტყობა, „ღვთისმშობლად“ არის მიჩნეული²⁶.

როგორც ვნახეთ, გამოქვაბულის (ქალღვთაებას) ღვთისმშობელს მამაკაცთა გამრავლებას თხოვენ. მითურ თქმულებებშიც კლდის გამოქვაბულის ქალღვთაებანი მხოლოდ ქაბუკებს შობენ, ამიტომ გამოქვაბულის ღვთისმშობლისადმი მამაკაცთა გამრავლების თხოვნა უძველეს ნატურ-მითურ მომენტის ქრისტიანული პერიოდის ვარიანტად უნდა ვიგულისხმოთ.

მეორე მხრივ, გერი გოგოების კულტ-სალოცავების ფუნქციაც ნაწილობრივ იკვეთება. შევადაროთ თვით სიტყვა „გერი“ საკულტო ტოპონიმებს: „გერისთავის წმ. გიორგის“ იგივე გერისთაობას, არბობას (გორის რ-ნი, ს. არბო) და გერის წმ. გიორგის (ცხინვალის რ-ნი, ს. გერი).

გაზეთ „ცნობის ფურცლის“ კორესპონდენტი გაოცებით შენიშნავს სოფ. გერის (ცხინვალის რ-ნი) წმ. გიორგის სახელობის სალოცავის შესახებ:

„საკვირველი ის არის, რომ, არც ერთ წმ. გიორგის არა წყინს ქურდობა; მაგრამ გერის წმ. გიორგი კი არ ყაბულობს. ეკლესიის ახლო-მახლო ჭერ ქურდობა არ მომხდარა, თუ დაჰკარგავს ვინმე რასმე, ნაპოვარსაც კი მაშინვე ეკლესიის კარებზე მიიტანს და დასდებს“-ო²⁷.

ეს მასალა გვაიძულებს ს. გერის წმ. გიორგის სახელობის სალოცავი განვასხვავოთ წმ. გიორგის სახელობის სხვა სალოცავებისაგან. უნდა ვიფიქროთ, რომ აღნიშნული ფუნქცია შემორჩა ს. გერის წმ. გიორგის სალოცავს იმ კულტიდან, რომელიც ამავე ადგილზე უნდა არსებულებო.

მკვლევარი ვახტანგ კოტეტიშვილი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს სიტყვა „თავს“, რომელიც ქართულ მითოლოგიაში საკულტო შინაარსის სიტყვებთან ურთიერთობაში გარკვეულ მნიშვნელობას იძენს. მკვლევარს მოჰყავს რა უამრავი მასალა მსოფლიო

²⁶ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, 1960, თბ., გვ. 91.

²⁷ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1898, № 662.

მითოლოგიიდან, ასკვნის, რომ „თავი“ წარმოადგენს უძველესი მითოსის „ნაშთს“, რომ მას ჩვენშიც განსაზღვრული მნიშვნელობა ჰქონია, რომ „თავი“ გარკვეულ საკულტო მოვლენას წარმოადგენს. ის უამრავ მაგალითებს შორის ასახელებს საკულტო ადგილებს, სადაც გამოყენებულია „თავი“, მაგ.: „წყაროსთავის“ და „გერისთავის“ სალოცავები²⁸.

ყურადღებას ვამახვილებთ „გერის-თავის“ კულტის გერთან კავშირზე; ისევე, როგორც „წყაროსთავის“ საკულტო სალოცავი უშუალოდ წყაროს თაყვანისცემის ხანიდან მომდინარეობს, ასევე გერისთავიც გერის თაყვანისცემიდან უნდა მომდინარეობდეს. ვ. კოტეტიშვილი ყურადღებას აქცევს ზღაპრებს, სადაც გერის ფუნქცია სასწაულმზილველთა და მოქმედთა სახით ვლინდება. ავტორი ასკვნის, რომ „გერის-თავის“ თქმულებაც ამ ციკლის უნდა იყოს²⁹.

ზღაპრული გერი გოგოებიც კულტის მნიშვნელობას შეიძენენ, თუ გავიხსენებთ, რომ გერ გოგოებს ჰაბუეების მსგავსად ძირითადად ქვესკნელში (ორმოში) უხდებათ ბრძოლა ბოროტ ძალებთან, საიდანაც გამარჯვებულნი ბრუნდებიან, ზღაპრებში აღწერილი გერი გოგოების გმირობა აშკარად საკულტო თქმულებათა დონეზე შეიძლება წარმოვიდგინოთ, თუმცა საკულტო სალოცავებში გერ გოგოებზე თქმულება ჭერჭერობით მიუკვლეველია.

აქვე აღნიშნულია, რომ ქრისტიანული დღესასწაული „მიძინება ღვთისმშობლისა“ აგვისტოს თვის სამ სწორზე გრძელდება, მთეარის ფაზების მიხედვით, იწყება 15 აგვისტოს (ძვ. სტილით) და გრძელდება სწორებზე 21-სა და 28 აგვისტოს. 28 აგვისტოს ხალხური მარიაშობაა, გარდაცვლილთა სულის ხსენების დღე. ს. გერთან არსებული გერის წმ. გიორგის სალოცავის დღეობაც, ისევე, როგორც ს. არბოს გერისთაობა, იგივე წმ. გიორგის დღეობა, 15-აგვისტოს (ძვ. სტილით) იწყება და ქრისტიანულ „ღვთისმშობლის მიძინებას“, იგივე ხალხურ „მარიაშობის“ დღესასწაულს ემთხვევა.

ასეთი თანხვედრა შემთხვევითი არ არის, ამიტომ შეიძლება დავასკვნათ, რომ ს. გერთან მდებარე გერის წმ. გიორგის სალოცავი,

²⁸ ვ. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, ქუთაისი, 1934, გვ. 304.

²⁹ იქვე.

როგორც ს. არბოს წმ. გიორგის სალოცავი (გერისტაობა) ადრე „ღვთისმშობლის მიძინების“ სახელზე იყო ნაგულისხმევი. მკვლევარი ვ. კოტეტიშვილი ამ საკითხის შესახებ წერს—ს. არბოს გერისტავის სალოცავს წმ. გიორგის სახელი შემდეგ შერქმევია, ადრე ღვთისმშობლის სახელზე ყოფილა ნაკურთხი, ასეთი შემთხვევები გვქონია საქართველოში. მაგ.: საინგილოში ქურმუხის წმ. გიორგის სალოცავი ადრე ღვთისმშობლის ყოფილა, ასევე რკონის და სხვ³⁰.

შევვხვით ქრისტიანულ მითოსს.

საეკლესიო კალენდარით აგვისტო წლიური ციკლის ბოლო თვედ არის ნაგულისხმევი. ექვს აგვისტოს ღვთისმშობლებს „ფერისტეცვალეზს“ უფლისა ღვთისა და მაცხოვრისა ჩვენისა იესო ქრისტესას“. ხალხური გადმოცემით ფერისტეცვალეზის შემდეგ წყალი ცოდება, მთაში ზაფხულს გამოვლილი ყინული აღარ გადნება. წყალში ბანაობა არ შეიძლება, სიმინდის მოხარშვა შეიძლება და სხვ. რასაკვირველია, წყალში ბანაობენ ექვსი აგვისტოს შემდეგაც (ძვ. სტილით), ასევე, ექვს აგვისტომდეც ხარშავენ სიმინდს, მაგრამ აქ. მხოლოდ საზღვარზეა მითითებული; ამ პერიოდისათვის მცენარის ნაყოფი ძირითადად მომწიფებულია, ზაფხულის მაცოცხლებელი ძალები კლებულობს. აღნიშნულ თვეში ღვთისმშობლებს ქრისტიანულ ღვთისმშობლებს — „მიძინება ყოვლადწმინდისა დედოფლისა ჩვენისა ღვთისმშობლისა და მარადის ქალწულისა მარიამისა“. ეს ღვთისმშობლების ღვთისმშობლის გასტუმრებას (13 აგვისტო ძვ. სტ.) შემდგომ (14 აგვისტო ძვ. სტ.) მოდის. ამ ღვთისმშობლებს (დედამიწა) ღრმა ძილში მყოფად ითვლება. „ღვთისმშობლის მიძინებას“ მითოლოგია აღიქვამს ბუნებაში ქალური საწყისის მიძინებად, „კედომად“, მაგრამ ორ კვირაში ბუნება კვლავ იღვიძებს — 8 სექტემბერს (ძვ. სტილი) ქრისტიანული ღვთისმშობლის დაბადების ღვთისმშობლია. ბუნებაში იბადება ქალური საწყისი. ეს პროცესი კი საეკლესიო ახალ წელს (1 სექტემბერი, ძვ. სტ.) ემთხვევა. ამ დღიდან იწყება ახალი წლიური ციკლი. იბადება ნაყოფის მშობელი არსი, იგივე ქრისტიანული ღვთისმშობელი მარიამი, რომელიც, შემდგომ, 25 დეკემბერს შობს კოსმიურ არსებას, და ღვთისმშობლიად იწყებს მატებას.

³⁰ ვ. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, ქუთაისი, 1934, გვ. 384.

მოვიყვანოთ მსგავსი მაგალითები:

ა რ ბ ო ბ ა — გიორგობა-მარიამობის (აგვისტოს 15) შემდეგ სამ კვირა დღეს, სოფ. არბოსა და გერში (ქართლი)³¹ იმართება.

საეკლესიო კალენდარში მოხსენიებული არბობა იგივე გერისთაობაა; სოფ. გერში მოხსენიებულ დღეობასაც არბობად იხსენიებენ, ამის მიზეზად ჩვენ დღეობათა იგივეობა უნდა ვიგულისხმოთ, ხალხი სალოცავის ფუნქციებს აიგივებდა, ხოლო ატოცის დღეობაზე ხალხურ კალენდარში ვკითხულობთ:

„ატოცობა — გიორგობა — ქვაშეეთობა, იწყება სექტემბრის უკანასკნელ კვირა დღიდან და გრძელდება დეკემბრის პირველადღე. განსაკუთებით, იმერეთიდან გადმოდიან (აგვისტოს 15) და სწყეებენ დინებას ქვაშეეთობას, ე. ი. სექტემბრის უკანასკნელ კვირა დღეს“.

ხალხის გადმოცემით, ატოცობა იგივე გერისთაობაა; „გერიდან ატოცით წამოულია დიდი ქვა ღვთაებას, ამიტომ ქვია ატოციო“. სავარაუდოა, რომ იმერეთიდან მისული მლოცველი უფრო ტრადიციულია, მათ ახსოვთ ძველი დღესასწაული, ამიტომ მოდიან მარიამობის დღესასწაულზე, ხოლო გიორგობა შემდეგ შეერქვა. ასევე უნდა ითქვას სხვა სალოცავებზეც, რომლებსაც დღეობები უწევთ მარიამობას. ასეთებია: ოქროკარიანობა — დუშეთის რაიონში, რკონისობა — თეძმის ხეობაში, საღოლაშენობა — ქართლში, თეთრ-გიორგობა — აწყურში (კახეთი), ღვთაებობა მარტყოფში და სხვა. ამ დღეობებს ყველას გიორგობად იხსენიებენ, მაგრამ მათი დღესასწაული ქალურ ღვთაებად უნდა ვივარაუდოთ. ადრე უძველესი წარმართული დღეობა, როგორც ჩანს, ემთხვეოდა მარიამობას, შემდეგ მარიამობა გააუქმეს და გიორგობა უწოდეს.

როგორც ვნახეთ, აღნიშნული დღესასწაულები ემთხვევა საეკლესიო „ყოვლად წმინდის ღვთისმშობელის და მარადის ქალწულის მარიამის მიძინების“ დღეს. ღვთისმშობლის მიძინების დღესასწაულით (მარიამობა) მთავრდება საეკლესიო ძველი წელიწადი, ხოლო საეკლესიო ახალი წელი იწყება პირველ სექტემბერს, ასევე მთავრდებოდა, ძველი წელი და იწყებოდა — ახალი ქრისტიანობამდელ საქართველოში, რის ნაშთადაც მიგვაჩნია საეკლესიო

³¹ საქართველოს ეკლესიის კალენდარი, 1974, გვ. 81—82.

წლის დასაწყისიც; ძველი ადგილის დედის (შემდეგ ღვთისმშობლის) მიძინება, ხოლო იქვე სექტემბერში „გალვიძება“.

ამიტომ, ქრისტიანული ეკლესია ღვთისმშობლის მიძინებას და დაბადებას ერთ პერიოდში დღესასწაულობს. ამ დღეებისათვის გამოსვენებულ „ღვთისმშობლის მიძინების“ ხატზე გამოსახულია მიძინებული ღვთისმშობელი, ხოლო იქვე მდგომ მაცხოვარს, ხელში უჭირავს პატარა ღვთისმშობელი.

რადგან გერის კულტი, როგორც ქალური ღვთაება, ახლოს დგას ღვთისმშობელთან, სამართლიანა იქნებოდა წარმართულ გერის კულტის ადგილას ღვთისმშობლის სალოცავი დამკვიდრებულიყო.

ცნობილია, რომ ღვთისმშობელი პირველი მკურნალი ღვთაებაა, შელოცვების მიხედვით ზოგჯერ თვით ავადმყოფდება იმავე სახადით, რითაც მისი მთხოვნელი. მაგ.: გვხვდება ასეთი გამოთქმა:

დედა მარიამს ჰვალი დაადგა, ეგ კივის, ეგ წივისო“³². უკიდურესი შეგრძნების ასეთი ფორმაა ნავარაუდები წმ. გიორგის სახელობის სალოცავებშიც.

რადგან ჩვენი წინაპრები „ქვას, კლდეს და კლდის პირთ“ სცემდნენ თაყვანს, ლოგიკური იქნება სწორედ ეს ნიშნები ვიგულისხმოთ გერ გოგოების ძირითად საკულტო ადგილებად. ფშავ-ხევსურეთში ხომ ქვის გროვას და კლდის პირს „დობილების“ სახელზე უნთებენ სანთელს; ბავშვებისა თუ საქონლის ჭანმრთელობას შესუსხოვენ. თუშეთშიც, ძველ სალოცავს, კლდის პირს მიუწიოდა მარიამწმინდის სალოცავი; აქაც უძველესი კლდის ქალღვთაება „დობილით“ არის შეცვლილი. ს. გერის წმ. გიორგიც ავადმყოფობის მომგვლინებელიც არის და მომრჩენიც, როგორც ხევსურების „დობილები“.

„ხალხი ლოცვიდან უკან დაბრუნების დროს — წერს კორეს-პონდენტი — იქვე ჩამოკიდებულ ზარს სამჯერ ჩამოჰკრავს და იტყვის: „გერის წმ. გიორგიე! გევედრები, მემრის ნულარ მომაკითხა“ ვისაც წლის განმავლობაში ავად არავინ გაუხდება, ის იშვიათადლა წამოვა მეორე წელიწადს და თუ კიდევ გაუხდათ ვინმე ავათ, მაშინ ისევ წამოვლენ“³³.

ასევეა ხევსურეთის კლდის პირის სალოცავიც, სანთლებს მხო-

³² ს. მ ა კ ა ლ ა თ ი ა, თუშეთი, 1933, გვ. 190.

³³ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1898, № 662.

ლოდ მიტომ უნთებენ, რომ ავად არ გახადოს ოჯახის წევრი ან საქონელი. ამიტომ ჰყრიდნენ ჯოჯობა დღეს შაქარს კლდის გამოქვაბულში და სხვ. (შევადართო: ადრეული ქალღეთაება ცოდვიან ადამიანს აავადებდა; შემდგომ-ქრისტიანული ღვთისმშობელი კი ავადმყოფს ჰკურნავს; ლოცვამ ფორმა იცვალა).

ს. გერის წმ. გიორგში მეტწილად მოჰყავთ „ავადმყოფები ან შეთქმულები, რომლებიც ავადმყოფობისაგან განთავისუფლებულან“³⁴. სოფ. არბოც ავადმყოფებს არჩენს, შემორჩენილი გვაქვს სახუმარო ტექსტი, სადაც აღნიშნულია ქალების სამკურნალოდ წაყვანა გერისთავის სალოცავში;

ქალი რომ ავად გახლება
წაიყვანენ არბოსაო,
ერთს კიდევ შეითამაშებს
არგებს თუ არ არგებსაო³⁵.

წმ. გიორგის სალოცავების ავადმყოფობის განკურნების ფუნქცია, რომელიც დღემდე შემორჩა, გერ გოგოების სალოცავებიდან უნდა მომდინარეობდეს.

ზღაპრების მითოლოგიურ ნაწილში ყურადღება გამახვილებულია გერი გოგოებისა და კეთილი სულიერი ძალების ურთიერთობაზე (გავიხსენოთ გარდაცვლილი დედის, მფარველი ღვთაების — ძროხის დარიგება და სხვ.), გერები გმირობასაც სჩადიან, კლავენ ბოროტ ძალებს (დევეებს) და მათ ქონებას ისაკუთრებენ. ასეთი მომენტებით ისინი ჰაბუკებს არ ჩამოუვარდებიან. ჰაბუკები ეძებენ საცოლეს, ძნელად დასაპყრობ სიბრძნესა და სილამაზეს, ასევე, გერი გოგოებიც ნება-უნებლიე წვალების შემდეგ პოულობენ ძნელად მისაღწევ კეთილშობილ საქმროებსა და სიმდიდრეს.

ხალხურ ზღაპრებში გერებსა და ჰაბუკებზე ერთნაირი სიყვარულით არის მოთხრობილი, რაც იმაზედაც გვითითებს, რომ ქრისტიანულმა ეთიკამ შეიწყნარა ბოროტებასთან ბრძოლის წარმართული ხერხები; საერთოდ კი, ქრისტიანობა ჰაბუკთა იდეოლოგიას არ ებრძოდა, პირიქით, ქრისტიანობამ ფართოდ გამოიყენა ჰაბუკობის ეთიკა. ცნობილია, თუ როგორ დამკვიდრდა ჰაბუკების

³⁴ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1898, № 662.

³⁵ ი. გ რ ი შ ა შ ე ი ლ ი, თხზ., III, 1963, გვ. 194,

სათავგადასავლო ეპიზოდები წმ. გიორგის ცხოვრებაში: „წმ. გიორგის ცხოვრებაში“ მოხვედრილი ეპიზოდების დიდი ნაწილი სწორედ ქაბუკობის პერიოდს მიეკუთვნება.

წარმართი ქაბუკებისა და ქრისტიანი წმინდანების ბრძოლა ბოროტებასთან მხოლოდ ბრძოლის ხერხებით განსხვავდება; წარმართი ქაბუკები მაგიური მახვილითა და კეთილი ძალების მიერ მოცემული ღონით იბრძვიან, ქრისტიანი წმინდანები კი — არანაკლებ მაგიურად ცნობილი ლოცვით. გავიხსენოთ წმ. გიორგის მიერ გველეშაპის დამორჩილების ეპიზოდები; წმ. გიორგის ცხოვრებაში მოთხრობილი წმ. გიორგის მიერ გველეშაპის დამორჩილება ხდება ღმერთისადმი მიმართვით, ღმერთი ისმენს, წმინდანის თხოვნას, ბრძოლის უნარწარმეულ გველეშაპს წმ. გიორგი კისერზე შეაბამს შესაქმელად მიყვანილ მეფის ასულის ქამარს, მეორე წვერს ხელში მისცემს და ქალაქში შეაყვანიებს.

მსგავსი მდგომარეობა გვაქვს ზღაპრულ გერებთანაც: გერების ბრძოლის ხერხები ძირითადად — სათნოება, მორჩილება და სიყვარულია, რაც ქრისტიანული ეთიკის გავლენით დამკვიდრდა, ადრე კი გერები ქაბუკებივით ძირითადად მახვილგონიერებითა და ბრძოლით იკაფავდნენ სიკეთისაკენ გზას.

ერთი შეხედვით ჩანს, თითქოს გერ გოგოებს ვერ მიეღწიოთ განვითარების ისეთ მაღალ დონემდის, როგორც ქაბუკებმა მიაღწიეს, მაგრამ, მხოლოდ ერთი შეხედვით, სინამდვილეში მითოსური გერი გოგოების ხალხურ ზღაპრებში გაფანტული ეპიზოდების ეთიკურ პლანში გააზრებით, გერ გოგოების კულტურული სახე შემდგომი, ქრისტიანული პერიოდის ღვთისმშობლის, მარიამის მითურ სახემდე აღწევს. ზღაპრული გერი გოგოების ნატურ-მითურ სახესა და მაღალ კულტურის დონეზე მყოფ ღვთისმშობლის სახეს შორის განსხვავება, მხოლოდ ყოფითი ეპიზოდებით არის განპირობებული, რაც შეეხება მათ ფუნქციებს, ისინი ძირითადად ერთსა და იმავე ეთიკურ პრინციპებს ექვემდებარებიან. შევადაროთ ძირითადი ფუნქციები.

გერი გოგოებიცა და ღვთისმშობელი მარიამიც სიყვარულის, სათნოების, ქეშმარიტი სიწმინდისაკენ სწრაფვის დიდ ნებისყოფას იჩენენ, რითაც საზოგადოების ყურადღებას იმსახურებენ.

გერი გოგოები ხდებიან კეთილშობილთა, მეფეთა ცოლები, შობენ ოქროსთმიან ქაბუკებს.

ლეთისმშობელი მარიამი ხდება ღმერთის საყვარელი ადამიანი და მისგანვე შობს სიკეთისათვის მებრძოლ გმირს. (ზოგიერთ ხატზე ლეთისმშობელი დედოფლის გვირგვინითაა გამოსახული).

ყოველივე ზემოთ ჩამოთვლილი ნებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ქართველმა ხალხმა გერი გოგო ქრისტიანულ-კულტურულ ლეთისმშობლის სახეში განაზოგადა. ზღაპრული გერი გოგო მისაბაძია, იგი ეთიკურ პლანში მოქმედებს ადამიანზე; გერ გოგოს მხარეში უდგანან კეთილი ძალები, რომელთაც ცხოვრების მაღალ საფეხურზე აპყავთ ისინი.

მაშასადამე, ქართულ მითოლოგიაში ქვა (კლდე) საკულტო ობიექტებთან არის დაკავშირებული. ქვის მაგიური ძალა დამოკიდებულია ქვის ხარისხზე, ამიტომ ძვირფასი ქვები სწორად არის გამოყენებული სალოცაებში. ასეთ ქვებზე უამრავი ლიტერატურა არსებობს.

ქართულ მითოლოგიაში, ისევე, როგორც სხვა ხალხებში, ქვები სულიერ ძალთა სამყოფად ითვლებოდა. ქვა ბუნებაში გარკვეული პოტენციალური ენერგიის მატარებელია; მითოლოგიაში ასეთ ენერგიას, შინაგან ძალას, ქვის შინაგან სულს არქმევენ, ხოლო დიდ კლდეებსა და მათ გამოქვაბულის ძალა-სულს—გამოქვაბულის ქალღვთაებას. ასეთი ქალღვთაებები უამრავი სახით გვხვდება მითოლოგიაში.

საკულტო ქვებს თავისი სახელიც აქვს, მაგალითად გვხვდება: „ძუძუქვა“, „ქალქვა“ და სხვა. ბევრს თავისი ფუნქცია და სარიტუალო პროგრამა ახლავს. ჭვისადმი თხოვნა ქვის შინაგანი ძალის დახმარებას ვარაუდობს, რომელიც ქართულ მითოლოგიაში ძალით (გამოქვაბულის ქალღვთაება) და მისი შვილის დამხმარე ძალით (ამირანი და სხვ.) არის განპირობებული. ე. ი. მთხოვნელი ქვის (კლდე) თაყვანისცემის პერიოდში ქვას ხედავდა, როგორც სულიერ არსებას, რომელიც თავის ძალას შემატებდა, თუ იგი მის გულს მოიგებდა. ასეთ პირებად ნავარაუდებია ქალი, ხოლო მოცემულ (გამომჟღავნებულ) ძალად — მამაკაცი, ჰაბუკი.

ქრისტიანობამდელი საქართველო, უფრო სწორად, ჰაბუკობის და ჰაბუკობამდელი საქართველო და მთელი კავკასია, ასეთი გაგებით ლოცულობდა ქვა-კლდეებსა, თუ გამოქვაბულებზე. საკითხის დასაზუსტებლად გამოვეყოთ პერიოდები.

პერიოდი, როცა ხალხი ქვაში ქალღვთაებას ხედავდა და მასზე ლოცულობდა;

შემდგომი პერიოდი, როცა ქვაში ჭაბუკს ხედავდა და მასზე ლოცულობდა.

ქვის კულტი, როგორც ცნობილია, უკანასკნელ ხანებამდე შემოგვრჩა, უნდა ვივარაუდოთ, რომ შემდგომ პერიოდშიც მლოცველის უნარზე იყო დამოკიდებული, რას შეამჩნევდა და რაზე ილოცებდა — ქალ-დედის სახელზე, თუ შვილ-ჭაბუკის სახელზე; ქალ-დედა ქვა სხეულია, შვილი ჭაბუკი კი ქვიდან გათავისუფლებული მოქმედი ენერგია.

საკულტო ტერმინები

ქართულ მითოლოგიაში გვხვდება ისეთი სიტყვები, რომელთა შემადგენლობაში წამყვანი ადგილი უკავია მარცვალ ორ (or)-ს. ასეთებია, როგორც ტოტემურ ფრინველთა სახელი, ისე დღეისათვის კვლავ საკულტოდ ცნობილი სახელები — გორა, ღორი, ბორძალი და სხვ. მითური ფრინველის სახელი ორბი, რომელსაც ჰაბუკი ქვესცნელიდან ამოჰყავს, აკად. ნ. მარი ცის წრეხაზის სახელადაც მიიჩნევს და შლის შემდეგ მარცვლებად — or+bi—S¹. როგორც ჩანს, სიტყვა ორბში დიდმა ენათმეცნიერმა — ორ (or) მარცვალ ცალკე გამოჰყო, რაც შემთხვევითი არ არის. ორ (or) მარცვალს გარკვეული წელიწადი მიუძღვის ქართულ სიტყვათწარმოებაში, ამიტომ შეიძლება პირობითად — ორ (or) მარცვალს „ნაწილიანი“ მარცვალი შევარქვათ. სწორედ ამ მარცვლის მატარებლები არიან საკულტო-ტოტემური ფრინველთა სახელები — ორბი, ქ-ორ-ი, ყ-ორ-ანი, ბ-ორ-ა და სხვ.

აღნიშნული კუთხით საინტერესო საკვლევ ობიექტად მიიჩნევა სიტყვა „გორაც“, რომელიც მარცვალ ორ-ს შეიცავს. ცნობილია, რომ საქართველოში თაყვანს სცემდნენ მთას (გორა), რის ნაშთსაც უნდა წარმოადგენდეს მთაზე შემორჩენილი ეკლესიები, მთის თაყვანისცემაზე საინტერესო მაგალითად შეიძლება დავასახელოთ ცნობილი ქართველი ეთნოგრაფის თედო სახოკიას მოგზაურობებში (სამეგრელო) აღნიშნული მაგალითები. ქართული წარმართული პანთეონის უმეტესი ღვთაებები მთის წვერის მკვიდრები არიან. მაგალითად ხევსურეთის უძველესი ღვთაება თერგვაული ჰყვება: მამა ღმერთმა —

მემრ მე დამსახა თერგაული,
მალა მთაშია მდგომარეიო².

ხოლო ღვთაება პირქუშზე არსებობს გადმოცემა:

¹ Н. Я. Марр, Основные таблицы. Уенишна 9.

² ქართული ხალხური პოეზია, I, 1972, თბ., გვ. 127.

მ. მანუჩაშვილი, მშველელ-ვერა ხარ ყმისაო.

პარად მავედ, — თქვა პირქუშმა, — სიო გაეწირე მთისაო³.

მთისადმი თაყვანისცემა მარტო საქართველომ არ იცოდა, ასეთი გადმოცემები გვხვდება უძველეს ურარტუში, სადაც „ღვთაებათა სახით თაყვანსცემული იყო აგრეთვე „მიწა“, „მოა“, „ზღვა“ და სხვ⁴.

მთას აღმერთებდნენ ძველი ებრაელებიც, მაგალითად:

მამანი ჩუენნი მთასა ამას თაყვანის-სცემდეს, და თქუენ იტყვიოთ, ვითარმედ: იერუსალემს არს ადგილი, სადა ჯერ — არს თაყუანის-ცემაჲ (სახ. იოანე 4,20).

ველავ:

ჰრქუა მას იესო: დედაკაცო გრწმენინ ჩემი, რამეთუ მოვალს ეამი, ოდეს არცა ამას მთასა, არცა იერუსალემს, თაყუანის — სცემდეთ მამასა (სახ. იოანე 4, 21).

მთის სინონიმი -გორ ძირით იწარმოება, აგრეთვე სიტყვა გორასიც, მაგალითად:

ლაზარე მოდგა კარსაო,
აბრიალებს თვალსაო.
ღმერთო დაგვნამე, დაგვნამე,
ალარ გვინდა გორახი,
ღმერთო მოგვე ტალახიო.

ლექსი გვალვის დროს სიმღერით სრულდებოდა. გორახი სველი მიწის — ტალახის საპირისპირო, მაგარი მიწაა. გორა — მაგარი ქანებისაგან შემდგარი ბორცვი, სალოცავი ადგილი. მზეჩაბუდებული მაგარი მიწა სარიტუალოდ განწყობილმა თვალმა გააიგივა გორასთან.

როგორც ვიცით, ქართველები თაყვანს სცემდნენ მთას (გორა), ამიტომ შესაძლოა — ორნაწილიანი მარცვლით ეწარმოებინათ კულტის სახელი.

³ ქართული ხალხური პოეზია, I, 1972, თბ., გვ. 321.

⁴ გ. მელიქიშვილი, ურარტუ, 1951, თბ., გვ. 119.

ბუ აკადემიკოსი ნ. მარი ორბს, წრეხაზს, ცის სიმრგვალიდან იღებს, ასევე ითქმის ფრინველთა სხვა ქართულ სახელ ბორა-ზეც. აქედანაა ნაწარმოები ბორ-იალი; თუ ცაზე ფრინველი წრეს აკეთებს, ბორი, ალს, ეძახიან; — „რას დაბორიანობს ჰაერში?“ სიმაღლემ, ცასთან ახლოს ყოფნამ და სიმრგვალემ მთის წვერს საშუალება მისცა მიესაყუთრებინა ტოტემი ფრინველის სახელი ბორა — ბორ-ცი.

მითრიანული რელიგიის გავლენაზე რომ მსჯელობენ, ქართული მითოლოგიის და კულტურის მკვლევარი პირველ რიგში ღორის ძლიერ კულტს მოიხსენიებენ. ღორის კულტის გადმონაშთი შუა საუკუნეების ქრისტიანული საქართველოს სამეფო კარსაც შემორჩა. ახალ წელს ქართველ მეფეებს ველური ტახის მოოქროვილ თავსაც მიაბრძენდნენ ხოლმე. ბოლო დრომდე ღორის თავით ახალწლის მილოცვა გურიის მთავრებსაც ჰქონიათ მიღებული⁵. არამარტო მეფე-მთავრები, მთელი ქართველი ხალხი მითრას დაბადების დღის (ქრისტიანული შობა) ზეიმის აღსანიშნავად ღორს ჰკლავდა⁶. ღორის კულტის ნაშთები ქართველი ხალხის ყოფის ბევრ სფეროში შეიძლება შევნიშნოთ. რაჭაში შემოგვრჩა დღე, რომელიც „გოჭების ხუთშაბათად“ არის სახელდებული (ყველიერის წინა ხუთშაბათი)⁷, ხოლო სამეგრელოში (წალენჯიხის რ-ნი) გვაქვს სალოცავი, სადაც ჩვენი ძველები ლოცულობდნენ. აქ მოჰქონდათ მხოლოდ ღორის (გოჭის) თავი, გული და ფილტვები⁸. აქვე დიდმარხვის წინა ხუთშაბათს კაპუნიას დღეს უწოდებოდა. ამ დღეს ჰკლავდნენ ამ დღისათვის მთელი წლის განმავლობაში ნასუქ ღორს⁹. ღორი ამირანის ციკლის ვარიანტებშიც გვხვდება; მაგ: ბადრი ღორს წყალს ასხამს, რომ ღორმა არ დასწვას¹⁰.

ღორი ქართულ წარმართულ მითოლოგიაში საკულტო ცხოველი იყო. სიტყვა „ღორი“ შეიცავს „ნაწილიან“ მარცვალ ორ-ს. ამავე დროს, საყურადღებოა თვითონ სიტყვაც. მეგრულად ღმერთს ღორონთი ჰქვია, ხოლო ქანურად ღორონთ, ან ორმონთი.

⁵ ექ. თაყაიშვილი, ხელმწიფის კარის გარიგება, 1920, ტფ., გვ. 1.

⁶ ს. მაკალათია, ახალი წელი საქართველოში, 1927, თბ., გვ. 14, 16--17.

⁷ СМОР XXI, 1896, გვ. 141—142.

⁸ რვეული № 2, გვ. 39 (ჩვენი არქივი).

⁹ იქვე, გვ. 41.

¹⁰ ხალხური სიბრძნე, I, 1963, თბ., გვ. 156.

— ორ შარცვლით იწყება მოსავლიანობის ბარაქის ქართული წარმართული ღვთაების ოროველას სახელიც:

ო რ ო ვ ე ლ,
ორმო ჩასთხარე ქვიანი
მოგვეც ბარაქაო¹¹.

ხალხი სთხოვდა მოსავლიანობის ღვთაებას, იმდენი მოსაველი მიეცა მათთვის, რომ ძნელად გასათხრელი ქვიანი ორმოებიც კი ვაეთხარათ მოსავლის შესანახად. მეორე ლექსში ხალხი სთხოვს მოსავლის ბარაქის მომცემ ღვთაებას:

ო რ ო ვ ე ლ, მოდი კალოსა
არაეინ მოგიპაროსა,
არაეინ შეგსვას, შეგჰამოს,
არაეინ წაგიყვანოსა¹².

ამ ლექსში თითქოს ეკვის ქვეშ უნდა იდგეს ო რ ო ვ ე ლ ა ს ღვთაებრიობის საკითხი, რადგან მოულოდნელად მიგვაჩნია ღვთაების მოპარვა თუ გატაცება. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ღვთაება მხოლოდ ძლიერების ეპითეტად არ იხმარება, მის გამოსახატავად შეიძლება ვიგულისხმოთ, მგრძნობიარე, სათუთი, ნაზი და სხვ. ქაშინ აღნიშნული მოვლენა უცხო არ იქნება; ამავე დროს, ქართული ხალხური სიტყვიერება იცნობს მასალას, რომელიც ადასტურებს მოსავლიანობის მომნიჭებელი ღვთაების ასეთ უნარს. აზრის გასამაგრებლად მიემართოთ ბესარიონ ნიჟარაძის წერილს, რომელიც გაზ. „ივერიაშია“ დაბეჭდილი:

„ძნით ჩაშლილ კალოს ნაჯახით ან სხვა რაიმე რკინეულობით სამჭერ შემოუვლიან და თან შემდეგ სიტყვებს ამბობენ: „ღმერთო, კალოს ბარაქა მიეცი, ვისაც ჩემს კალოზე ცუდი თვალი და გული ჰქონდეს, შენ გაახმე, ამოაგდე მისი ძე და მომავალი... ჩემს კალოს შენ ჯვარი დასწერე“. „ხალხს სჯერა, რომ, — განაგრძობს ავტორი, — არის ჯადო (მახადანა), რომელსაც ისეთი ძალა აქვს, რომ ერთის კალოდამ მეორეში უჩინრად გადაიტანს ხორბალს. მე ვყოფილვარ დამსწრე, რომ სოფელში ხატი ჩამოეტარებინოთ კარ-და-კარ და ყოველი მოსასნლე დაეფიცებინოთ, სახლში „მახადანა“ ჯადო არ

¹¹ ქართული ხალხური პოეზია, თბ., 1, 1972, გვ. 112

¹² ი ქ ვ ე.

შენახათ, რომელიც ეითომ მქონებელს გაამდიდრებს და სოფელს კი ამოაგდებსო“¹³.

მოყვანილი მასალა ადასტურებს მოსავლიანობის ბარაქაზე შექმნილი ხალხური ლექსის სრულყოფილებას. ხალხი მოსავლის ღვთაებას უფრთხილდებოდა, როგორც ღღეს უფრთხილდება ოჯახში რაიმე სანოვაგის ბარაქის გამოლევის, ბარაქის შენარჩუნება ისეთ-სავე ყურადღებას მოითხოვს, როგორსაც მოითხოვდა ადრე მოსავლიანობის ღვთაება. სევანთში ღღესაც გვხვდება ოჯახის ბარაქის ღვთაებაზე გადმოცემები, ერთ-ერთი გადმოცემით თავად დადგენილიანს ერთი მდიდარი გლეხისთვის უბრძანებია გამოეჩინა გადამალული ჯადო. გლეხს შეხვეული ნაკელი მიუტანია — აი ბატონო — უთქვამს — ეს შემაქვს მამულში და მოსავალიც მითომ მომდისო“¹⁴.

მარცვალ ორ-ს ვხვდებით აგრეთვე სიტყვა ხორბალში სიტყვა იშლება ასე: — ხ-ორ-ბალი, ხორბალი, იგივე იფქლო, ძველ ქართულ ლიტერატურულ წყაროებში აიხსნება ღვთაების ეპითეტით.

„ორ“ (or) მარცვალი მითური იარაღის შემადგენლობაშიც გვხვდება. მაგ.: „წმიდა გიორგის ლახვარი და ბორძალი მოხვდეს...“ და სხვ¹⁵.

ასეთივე ბორძალს ხმარობს ამირანიც. ხალხურ ლექსში ვკითხულობთ:

„ამირანმა ბორძალი ჰკრა, იქ დააჩნდა კვალი მისი“.

ხეცურეთში (გუდანის ხატი) ყორეზე დობილებს ღღესაც უნთებენ სანთლებს. სიტყვა ყორეც შეიცავს „ორ“ მარცვალს.

როგორც ზემოთ მივუთითეთ, აკადემიკოსი ნიკო მარი ორბს, ცის სიმრგვალებს, წრეს უკავშირებს¹⁶; მითურ ორბს კი ქარ-

¹³ გაზ. „ივერია“, 1886, № 146.

¹⁴ რვეული № 5 (ხვენი არქივი).

¹⁵ თსუფა № 6491.

¹⁶ Н. Я. Марр, Иштарь, Яфетический сборник, V, Л., 1927, стр. 135. ძველ სომხურ ლექსიკონში, რომელიც 1469 წ. ვენეციაში გამოიცა, ზღაპრული ორბი სომხურად korl-ადაა განმარტებული. აქაც or (ორ) მარცვალი აქვს ძირ მარცვლად ნაგულისხმევი აკად. ნ. მარს. (Н. Я. Марр, ossetica japhetica, 1918, 2083, შენიშვნა მესამე).

ხოულ ხალხურ ზღაპრებში ქვესკნელიდან (ორმო) ჰაბუკი ამოჰყავს. ცნობილია აგრეთვე მითური არწივიც, რომელსაც ჰაბუკი ამოჰყავს ორმოდან. მიგვაჩნია, რომ მითური ფრინველი ორბი, მითურ არწივად შემდგომ იქცა, იმ პერიოდში, როცა „ორ“ მარცვალმა თავისი ფუნქცია ნაწილობრივ „არ“ მარცვალს დაუთმო. ტოტემი შეენაცვლა ტოტემს.

ორბი და არწივი შემდგომში ქართულმა მწერლობამაც გააიგივა. მაგალითად:

ენა ვითარცა არწივი (ორბი) დედალი¹⁷.

მაგალითად შეიძლება დავასახელოთ მდინარე არაგვი, რომლის ძველი სახელი — ო რ ა გ ვ ი უნდა ყოფილიყო, აქედან უნდა იყოს მიღებული აღნიშნულ მდინარეში გაერცვლებული თევზის სახელი — ო რ ა გ უ ლ ი. სახელი ორაგულის განმარტება ასეთია: თევზი მდინარე ო რ ა გ ვ ი დ ა ნ. დღესაც ვიტყვით — „ეს კალმახი — ა რ ა გ უ ლ ი ა ო — ე. ი. მდინარე არაგვიდანააო“.

უამრავი მაგალითის დასახელება შეიძლება იმის შესახებ, რომ ქართულ სიტყვიერებაში — „ორ“ (or) მარცვალს ენაცვლება „არ“ (ar) მარცვალი.

„—ალ“, და — „არ“ მარცვალთა ურთიერთ მონაცვლეობაში ერთ სემანტიკურ შინაარსზე დაყრდნობილი მაგალითია ალ-ისგან ნაწარმოები სიტყვები: — ხ-ალი — ადამიანის კანის დამწვარი ადგილი, და ხ ა ლ უ ლ ი, ე. ი. მოხალული — მოხალული მზესუმზირა და სხვ. ასევეა „არ“ მარცვლისაგან: — ხ ა რ ა ცეცხლის ძველი ქართული სახელი მაგ.:

ამოვარდი ქვენა ქარო,
ხ ა რ ა უნდა ვახარხარო
გამოვაცხო ცხელი ქადი
და ბავშვები გაეხარო.

(ცეცხლი)

აქ — ხარა ცეცხლია. გვაქვს ხარიც — ცხოველი, ადამიანის დამხმარე, რის გამო დადებით ღვთაებად იყო აღიარებული. ელვა

¹⁷ საბინინი, სრული აღწერაი ლუწლთა და ვნებათა საქართველოს წმიდათა, 1882, პეტერბურგი, გვ. 121.

(კოსმიური ცეცხლი) სხვადასხვა ხალხის მითოსით ხარად არის აღქმული¹⁸.

ადრე შევეხეთ აგრეთვე ქურდობის კულტის არსებობის მიზეზს საქართველოში, ამიტომ საფიქრებელია, რომ სიტყვა ქურდი გარკვეულ პერიოდში საკულტოდ ითვლებოდა. სიტყვა „ქურდში“ შეიძლება მარცვლი — „ურ“, რომელიც სხვა საკულტო სიტყვებშიც დაიძებნება. მაგალითად, გვხვდება სიტყვა „ქურანი“. სიტყვა „ქურანი“ მოჯირითე, კარგი ცხენის ეპითეტად დღესაც იხმარება. აღნიშნული სიტყვა კარგ ცხენს უნდა შერქმეოდა იმ პერიოდში, როცა საქართველოში ცხენს თაყვანს სცემდნენ. ცხენის კულტის შესახებ როგორც საქართველოში, ისე აზიისა და ევროპის ქვეყნებში უამრავი მასალა არსებობს. მე-19 საუკუნის ქართველი კორესპონდენტი აღნიშნულ საკითხზე გაზეთ „ივერიაში“ წერდა:

„ტელიორი (ცნობილი ინგლისელი ანთროპოლოგი ბ. ა.) გადმოგვცემს, რომ მას შემდეგ, რაც ქმრისათვის ცოლებისა და მოსამსახურეების შეწირვა გადავარდა, ცხენის დაკვლა და მიცვალებულთან მისი დამარხვა დიდხანს იყო ჩვეულებადო. ინგლისში და სხვა ქვეყნებშიც დღესაც მიაყოლებენ ხოლმე ცხენს მიცვალებულს. ჩვენში კი უკუღმა ჰკაზმავენ ცხენს და ისე მიაყოლებენ პატრონს, ვითომც მიცვალებულის უკან მოსაბრუნებლადო“¹⁹! — ასეენის ავტორი.

სამეგრელოში ახლაც გვხვდება გადმოცემები საქართველოში ცხენის კულტის არსებობის შესახებ. მაგალითად:

„შემოდგომაზე ვიცოდით ცხენის დღეობა. ვაცხოვდით ცხენის ფორმის გამოსახულების ქაღებზე კეცებში და წმ. თევდორეს შევსოვდით ცხენების გამრავლებასა და შენარჩუნებას. ლოცვის დროს დავრბოდით ოთახში, ვკიხვინებდით, ფეხს ვარტყამდით ერთმანეთს, სკამს, კედელს, რაც შეგვხვდებოდა. ისევე ვიქცეოდით, როგორც ურა ცხენი მოიქცეოდა. შემდეგ ცხენის გამოსახულებას, ნალებს, უნაგირს პურის ფქვილისაგან ვაცხოვდით და შევქცეოდით“.

¹⁸ Л. А. Лфанасьев. Поэтические воззрения славян на природу, т. III, М., стр. 282.

¹⁹ გაზ. „ივერია“, 1889, № 159.

კარგ ცხენს „ქ უ რ ა ნ ს“ მე-19 საუკუნეშიც ეძახდნენ. მაგ.: სახუ-
მარო ლექსიდან:

ქ უ რ ა ნ ი ცხენი მომგვარეს,
ზედ შეეჭექი მეო²⁰.

შავალითი, საგმირო ლექსიდან:

სოლომონი ამოიღეს,
კალიასკაში ჩააწინეს,
ქვეშ ხალიჩა დაუგესა,
სამოცი უღელი ქ უ რ ა ნ ი
კალიასკაში შეაბესა²¹.

კიდეუ:

ფშაფშა ჩაიცვა შაეებ
ყველამ შესწუვიტა ჩქამია,
აგრე დასტირის ქ უ რ ა ნ ი
როგორც საყვარელს ქალია²².

გაზეთ „ივერიის“ კორესპონდენტი გადმოგვცემს, რომ უკანასკ-
ნელ დრომდე აფხაზები მიცვალებულის მოსახსენებელ აღაპებზე
ცხენსა და ვერძს ჰკლავენ²³. სამშვილდის ეკლესიის ეზოში ერთი
საფლავის ქვა ცხენის ფორმით არის გამოქანდაკებული²⁴. გაზეთ
„ივერიაში“ გვხვდება მასალა ცხენის ძვლის მაგიურ მნიშვნელო-
ბაზე²⁵.

საქართველოში ძაღლის კულტიც არსებობდა. ამ საკითხზე უამ-
რავი მასალა და გამოკვლევა არსებობს როგორც ქართველ-
ისე უცხოელ მეცნიერთა. ამჟერად მხოლოდ ზოგ დამარწმუნე-
ბელ მასალაზე შევჩერდებით, დავიწყებთ ქართული ხალხური
ზღაპრებიდან, სადაც ხშირად გვხვდება მწევარ-ძაღვები დაღები-
თი გმირის სამსახურში (გავიხსენოთ წმ. გიორგის მწევრები და
სხვ.). მწევარზე გადმოცემას საკულტო სიმღერებშიც ვხვდებით.

²⁰ ვ. კ ო ტ ე ტ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 44.

²¹ ი ქ ვ ე, გვ. 105.

²² ი ქ ვ ე, გვ. 95.

²³ გაზ. „ივერია“, 1888, № 173.

²⁴ გაზ. „დროება“, 1884, № 26.

²⁵ გაზ. „ივერია“, 1889, № 191.

(მაგ.: სვანური ბეთქილის სიმღერის ვარიანტები, ივანე ჭვაციხოსელი, ყურშაო და სხვ.). საქართველოში სალოცავი ადგილიც კია მწვერის სახელზე შემორჩენილი. ასეთია ხევსურეთში (ხახმატი) დღესაც არსებული ნიში. დიდი ქართველი პოეტი ვაჟა-ფშაველა, გოცბული ხალხის თაყვანისცემით მწვერის საფლავის გამო, შენიშნავს:

„გაღმოცემით ამბობენ, რომ აქ მდგარა ერთი ქართველი მეფეთაგანი; ამისათვის პატივსაცემად უგზავნიათ ზოგს ბატონები, ზოგს — ციკნები. ჰირველი უხმარია მეფეს თავისთვის საკმელად, მეორე, ანუ ციკნები და თხები, უკმევია თავის მწვერებისათვის. ერთ-ერთი მწვეარი მომკვდარა და აქ დაუძარხავთ. როგორც ბატონის მწვევარს, ხევსური მას ძალიან დიდ პატივს სცემს და უზოცავს საქონელს, რომ იქნებ ვაჟიშვილი მეყოლოს, ან ცხენმა მწვევარივით მარდი კვიცი გამიზარდოს“²⁶.

ქართველი მეცნიერები ერთხმად აღიარებენ გარდაცვლილი პატრონისადმი ძალისა და ცხენის შეწირვის ფაქტებს ძველ საქართველოში²⁷. ამის შესახებ უამრავ მასალას ვხვდებით მე-19 საუკუნის ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში.

ქართულ სინამდვილეში ძალის სახელად ხშირად გვხვდება მური. აღნიშნული სახელი ძალს, როგორც საკულტო ცხოველს უნდა შერქმეოდა, რადგან სიტყვა მური საკულტო სახელი უნდა იყოს.

მური ჰქვია ხის ნახშირის „ფერს“, რომლითაც ხაზავენ ან ხატავენ ქართული ზღაპრების მითურ ნაწილში ნახშირს (იგივე მური) ხმარობენ ბოროტი ძალის წინააღმდეგ; მაგ.: წმ. გიორგის ნათლული გველეშაპს ნახშირის ხმლით ჰკლავს, უძლეველ ტახს თვალს თხრის და სხვ.²⁸. (ნახშირი ნახარშიდან მომდინარეობს, ნახარში — ხარშიდან, ხარშვა კი იშლება ხარ-შვა-დ. ხარ—იგივე—ხარა ცეცხლი; ტოტემი — ხარია. არ-ალ მარცვლების ცვლას — ხალამდე მიყვებით).

ნახშირის სვანეთში მრავალ მაგიურ მოქმედებებში იყენებდნენ, მაგ.: თუ სურთ კიდობანი სურსათით სავსე ჰქონდეთ, როცა მას

²⁶ ვაჟა-ფშაველა, X, 1969, თბ., გვ. 15.

²⁷ მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, 1972, თბ., გვ. 291.

²⁸ თსუფა № 791.

ავსებენ, ფეხქვეშ დანას ან ნახშირს იღებენ²⁹. ასევე: „ძუძუმწოვარა ბავშვს — წერს ბესარიონ ნიჟარაძე — თუ იგი ღამით სადმე წაიყვანეს, ნახშირს ან კვარტლს წაუსვამენ შუბლზე, მავნე სული (მათხათ) არ მიეკარებაო“³⁰. მურზეც (იგივე ნახშირი), როგორც საკულტო სახელზე, უამრავი მასალა არსებობს, შესულია სხვა საკულტო სიტყვებშიც, მაგ.: გვაქვს დღეობა — მურყვამობა; მეგრულად ვარსკვლავს მურიცხეფს უწოდებენ და სხვ.

თვით სიტყვაში „მური“ გამოიყოფა „ურ“ მარცვალი, რომელიც მსგავს საკულტოდ მიჩნეულ სიტყვებს აწარმოებს: მაგ.: ურაკვიცი კვიცს შეერქვა, როგორც კარგ შესაწირს მათრიანული რელიგიის არსებობის დროს, მზის ღვთაებას დღესასწაულის დღეებში. კიდევ: ქ-ურა—ლუმელი, ცეცხლის სამყოფი ადგილი. ხ-ურ-ს, სიცხეს უშვებს. „ურ“ მარცვალი ადრე სულ სხვა ღვთაება — კულტის „სამსახურში“ იყო. მოყვანილი სიტყვები მხოლოდ მზის კულტის პერიოდში შეიქმნა.

მაგ.: ცხოველის ტოტემის პერიოდიდან შემოგვრჩა — ქურციკი და სხვ.

„ნაწილიან“ მარცვალთა შემადგენლობაშია „ერ“ მარცვალიც, რომელიც მრავალ საკულტო სიტყვის შემადგენლობაში გვხვდება, ასეთებია: გერი, ფერი, ქერი, წერა და სხვ.

²⁹ გაზ. „ივერია“, 1888, № 146.

³⁰ იქვე.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წ ი ნ ა ს ი ტ ყ ვ ა ო ბ ა	3
ქალღმთაება დაღის, დარჲასა და ფერჲას გენეზისისათჲის	7
აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის საკულტო იარაღი	34
ფრინველთა კულტი	39
აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის საკულტო ობიექტები	47
მითურ პერსონაჲთა ბრძოლის ობიექტები	58
საკულტო ტერმინები	81